

ELŞƏN MİSİR OĞLU NƏSİBOV

**İNKİŞAF VƏ SÜLH
İDEYALARI**

I KİTAB

BAKI-2011

Elmi redaktor: **Hatəm Cabbarlı**
 siyasi elmlər doktoru

Rəyçi: **Turab Qurbanov**
 siyasi elmlər doktoru

E.M.Nəsibov. İnkişaf və sülh ideyaları. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2011, 154 səh.

Kitabda əsasən Azərbaycanda cəmiyyətin gələcək inkişafı və sülhün qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi üçün bəzi ideyalar öz əksini tapır. Qərb və Şərqi mədəniyyət arealları arasında aralıq coğrafi mədəniyyət məkanı kimi Azərbaycanın Qərb və Şərqi geosiyasi məkanları arasında oynadığı mədəniyyət qovuşdurucu funksiyasının daha da genişlənməsi üçün bəzi ideyalar irəli sürülür, təkliflər verilir. Ölkənin beynəlmilləşməsi siyasətinin genişlənməsi məqsədilə ideyalar şəklində bir çox fikirlər bildirilir. Belə qənaətə gəlinir ki, bir tərəfdən inkişaf, digər tərəfdən beynəlxalq sülh məkanına çevrilmə mövcud və gələcək zamanda ölkənin müdafiə qabiliyyətini artırır. Kitabda həmçinin qeyd edilir ki, Azərbaycanda sistemli, rəşional-estetik cəmiyyətin qurulması ölkənin hazırki və gələcək siyasətinin güclənməsi üçün prioritet istiqamətə çevrilməlidir.

Kitabdakı fikirlər cəmiyyətin ümumilikdə inkişafının əsaslarını təhlil obyektini kimi götürdüyündən, geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulur.

$N \frac{5701000000}{N098 - 2011}$ - qrifli nəşr

ISBN 978-9952-8024-2-9

@ E.Nəsibov, 2011
@ “Elm və təhsil”, 2011

MÜNDƏRİCAT:

1. Giriş..... 6
2. İnkişaf və sülh kateqoriyalarının qarşılıqlı əlaqəsi..... 15
3. Azərbaycanın rayonlarında və kəndlərində səyyar qaydada kitab satışının təşkili və əhəmiyyəti 19
4. Azərbaycanda İngilis teatrının və beynəlxalq teatr mərkəzinin yaradılması və əhəmiyyəti 22
5. Teatr tamaşalarının açıq havada nümayişi və “açıq hava teatr kompleksi”nin yaradılması..... 27
6. Azərbaycanda, xüsusilə Bakı şəhərində, digər böyük şəhərlərdə “Məktəblilər mərkəzi”nin yaradılması və əhəmiyyəti 29
7. Bakı şəhərinin sakinləri üçün pikniklərin (seyretmə yerlərinin, seyrangahların) təşkili və onun əhəmiyyəti..... 33
8. Azərbaycanda “Beynəlxalq Azad və Ekoloji təmiz şəhər”in salınması və əhəmiyyəti 37
9. Azərbaycanda “Yaşlılar üçün istirahət və müvəqqəti yaşayış mərkəzləri”nin yaradılması və əhəmiyyəti..... 42
10. Azərbaycanda çayxanaların ləğv olunmasının (başqa bir formaya keçməsinin) əhəmiyyəti..... 46
11. Bakı şəhərində “Beynəlxalq mədəniyyət mərkəzi”nin yaradılması və əhəmiyyəti 54

12. Bakı şəhərində “Beynəlxalq dövlət atributları (rəmzləri) mərkəzi”nin (“Açıq səmada beynəlxalq dövlət atributları muzeyi”nin) yaradılması və əhəmiyyəti..... 58
13. Azərbaycanda yeniyetmələr, gənclər və digər təbəqələr üçün “açıq havada rəqs meydançaları”nın təşkili..... 63
14. Qərblə Şərq arasında qeyri-tarazlığın mövcudluğu və onun tərəflərə təsir edən mənfi xüsusiyyətləri (Qısa əsaslarla) 68
15. Bakı şəhərində “beynəlxalq sülh paradları”nın keçirilməsi və əhəmiyyəti 78
16. Azərbaycanda Türkiyə, Çin, Hindistan, Pakistan və digər Asiya ölkələrinin vətəndaşları üçün yaşayış kəndlərinin, qəsəbələrinin salınması və əhəmiyyəti..... 84
17. Bakıda “Şəhidlər Xiyabanı” ətrafındakı yaşıllıqlarda İlham və Fərizə adına Gənclər parkının yaradılması və əhəmiyyəti 90
18. Dünya ölkələrinin dövlət rəhbərlərinə və onların ailə üzvlərinə Azərbaycan vətəndaşlığının verilməsi və əhəmiyyəti..... 94
19. Gəncə, Sumqayıt, Naxçıvan, Mingəçevir, Şəki, Şirvan, Qəbələ, Lənkəran şəhərlərində Opera və Balet teatrlarının yaradılması və əhəmiyyəti 101
20. Azərbaycanda endoqammərkəzli ailə münasibətlərindən ekzoqam münasibətlərə keçid və əhəmiyyəti 106

**21. Bakı şəhərinin kənarında “Novruz bayramı”
meydanlarının və Xəzər dənizində (şəhərlə dənizin
qovşağında) beynəlxalq sülhü əks etdirən “Alov
rəmzləri meydanı”nın yaradılması və əhəmiyyəti 116**

22. Azərbaycan sistemli (empirik)

GİRİŞ

Hal-hazırda bəşəriyyət elə bir tərəqqi mərhələsindədir ki, ayrı-ayrı sahələr üzrə mərhələləri formalaşdıran müxtəlif mənbəli və istiqamətli inkişaf dalğaları bir-birini sürətlə əvəzləyir. Məlumdur ki, insanlar heç zaman mövcud olanlarla barışmır, daima yeni vasitələr uğrunda fərdi və qarşılıqlı fəaliyyətdə, bu baxımdan mübarizədə, mübarizə formaları olan rəqabətdə, münaqişədə, eləcə də dünc şəraitdə birgə fəaliyyətdə olurlar. İnsanların ehtiyac və tələbatlarının qəti sonluqları olmadığından, onların fəaliyyətlərinin də qəti sonluğunun mövcudluğu mümkün deyil. Ehtiyacların ödənilməsi istiqamətində əldə olunan yeni vasitələr, öz arxasınca yeni tələbatların yaranmasını və ödənilməsini zəruri edir. Bu baxımdan müəyyən zaman, məkan və şəraitdə daima başlanğıc və son arasında əvəzləmə prosesləri meydana gəlir. Başlanğıc və son koordinatları arasında xətti bağlılıq yaranır, koordinatlar bu və ya digər vasitələr üçün başlanğıc və son anları, vəziyyətləri əks etdirir.

İnsanlar üçün yeniliklər onların həyatını islah edən vasitələr rolunda çıxış edir. Yeniliklər köhnəliklər üçün təmizləyici vasitələr kimi müəyyən olunur. İnsanlar daima rahatlıq, asan yolla çoxlu sayda vasitələr əldə etməyə çalışırlar. Məhz mexanikanın, elmi-texniki vasitələrin xidmətləri də elə bundan ibarət olmuşdur və həyatın əksər sahələri mexanikləşdirilmiş, avtomatlaşdırılmış və informasiyalaşdırılmışdır. Nəzəri fikirlərin təcrübi tərəfləri mexaniki vasitələri yaratmış, mexaniki vasitələrə tətbiq olunan növbəti nəzəri fikirlər isə ümumilikdə mexaniki hərəkəti yaratmaqda, təkan verməkdədir. İdeyalar (maddi məsələlər üzrə) bir vasitə əmələgətirmə yolu və formalaşdırma vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də mənəvi aləmlə maddiyyatı birləşdirmə istiqamətidir, yoludur. İdeyaların məzmununda maddi amillərlə yanaşı, etik və estetik amillər də birləşir. İdeyalarda daxili aləmlə xarici

aləm arasında təbii bir əlaqə yaranır. İdeyalar insanların daxili istəklərinin xarici mühitlə əlaqədə reallaşması üçün əsas vasitələr, bürüzə verdirici faktorlar rolunda çıxış edir. *(Qeyd: ideya yunan sözü olub fəlsəfi mənada insan şüurunda varlığı (həqiqi və ya yanlış şəkildə) əks etdirən və onu bizi əhaətə edən mühitə münasibətini ifadə edən anlayış, təsəvvür kimi başa düşülür. İzahlı lüğətdə bu məfhum dünyagörüşünün əsas və ən mühüm prinsipi; məfkurə, əqidə, məslək; fikir, qayə məqsəd kimi də izah edilir).*

İdeyalar müəyyən məsələlər və konkret istiqamətlər üzrə yeni fikirlərdir. İdeyalar adətən yeni meyarların, dəyərlərin, vəziyyət və proseslərin üzə çıxması məqsədilə yaranır. İdeyaların yaranması istiqamətləri başlıca olaraq iki obyektiv əsasa söykənə bilər: ideyalar cəmiyyətdə müəyyən istiqamətlər üzrə mövcud olan hərəkət istiqamətlərini dəyişmək üçün verilə bilər. Eyni zamanda tamamilə yeni bir istiqamətin meydana gəlməsi naminə irəli sürülə bilər. İdeyalar baza istiqamətlər üzərində yeni istiqamətlərin yaranmasını şərtləndirə bilər. İdeyaların başlıca xüsusiyyətləri onların şaxələnməsi əsaslarına malik olmasıdır ki, bu da çox sahələr üzrə fikir şəbəkələnməsini meydana gətirir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, cəmiyyətdə, insan həyatında olan bütün yeniliklər nəzəri ideyalardan yaranır. Təcrübə sayəsində də yeni ideyalar üzə çıxma bilər. İdeyalar müsbət, yəni müəyyən məqamlar üçün sərf edilən, həmçinin mənfi, müəyyən anlarda, müəyyən şəxslər tərəfindən onların mənafeələrinə cavab vermədiyindən, qəbul edilməyən ola bilər. Mənfi və müsbətliklər də mütləq, nisbi və şərti xarakter kəsb edir. Bir məsələ, varlıq və ya təzahür bir və ya bir neçə an və tərəflər üçün, müvafiq zaman və məkanda müsbət, digər tərəflər üçün isə müvafiq anlarda mənfi ola bilər. Lakin bununla yanaşı, qeyd etmək olar ki, həyatın müəyyən varlıqları, dəyərləri var ki, onlar insanlar tərəfindən ümumi müsbət qəbul edilən vasitələr, zaman və məkanlardır. Bu kimi amillər, vasitələr bütün insanlar üçün

vahiddir, eyni zamanda vacibdir ki, bu vasitələrə də hamı tərəfindən qəbul olunmuş müsbətliklər demək olar. Müsbət ideyalar o ideyalara, fikirlərə demək olar ki, həmin fikirlər, ideyalar ümumilikdə reallaşdıqda müsbət nəticələr versin, faydalı olsun. İnsanların faydalandığı bütün vasitələr öz tərkibinə görə müsbət və mənfiliklərdən təşkil olunmasına baxmayaraq, əsasən müsbətliklərdən ibarətdir.

İdeyalar başlıca olaraq mövcud obyektlərin əks olunduğu informasiyaların baş beyinə siqnal olaraq ötürülməsi və baş beyində emal olunaraq yeni istiqamətləri meydana gətirmək qabiliyyətinin nəzəri məhsuldur. Beyinin qəbul etdiyi informasiyalar obyektlərə təkrar münasibətdə yeni yanaşmaları üzə çıxarır. İdeyalar daima köhnəliklərin təmizlənməsi və yeni mahiyyətin üzə çıxması, köhnəliklərin unudulması üçün nəzəri fikirləridir, yeni istəklərin reallaşmasıdır. İdeyalar əksər hallarda estetik mahiyyətə ona görə söykənirlər ki, ideya daşıyıcıları ideallığın axtarılması və yeniliklərin, gözəlliklərin, nümunələrin tapılması istiqamətində səy göstərirlər. İdeyalar köhnəliklər üzərində təzəliklər, yeniliklər yaratmaq üçün nəzəri vasitələr kimi qəbul edilməlidir. Dəqiq elmlərdə isə ideyalar heç də zövqə əsaslanmadan baza əhəmiyyət kəsb edərək maraqların bu və ya digər səviyyədə təkmilləşməsinə xidmət edir. Burada estetiklik əldə olunmaya da bilər.

Ümumilikdə ideyalar baza əsaslara, məntiqə, obyektivliyə söykənməlidir. Dəqiq elmlər sahəsində isə empirizm söykənməlidir. İdeyalar öz-özlüyündə futurologiyanın (gələcək hadisələr haqqında elmi baxışlar) obyektini olaraq, indiki vəziyyətlərlə yanaşı, həm də gələcək vəziyyətlər üçün nəzərdə tutula bilər.

Məlumdur ki, tarixin axarını daima yeni ideyalar, ideyaların reallaşması sayəsində meydana gələn yeni cərəyanlar dəyişib. Müasir inkişaf məhz bir-birinin ardınca gələn, bir-birini sintez və inkar edən ideyalardan və təcrübələrdən əldə olunan təzahürləri əks etdirən bir

vəziyyətdir, vəziyyətlər sıxlığıdır. Təbiət elmləri sahəsində hər bir yeni kəşf və ixtira öz məzmununa görə ideyadır, ideyalar cəmidir. Yeni həyat tərz, yeni münasibətlər tərz və obyektinin özü də ideyalardır və ideyalardan meydana gəlir. Məhz insanları yaşadan, onları təbiətlə, həmçinin maddi və mənəvi aləmləri ilə bağlayan da ideyalardır, fikirlərdir. İdeyalar həmçinin öz mahiyyətində ideallığın məzmununu daşıyır. İdeyalar baza prinsiplər üzərində qurulmaqla bərabər, həm də sərbəst düşüncənin, sərbəst əqli nəticələrin məhsulu kimi qəbul edilməlidir.

Qeyd edildiyi kimi, ideyalar elmi əhəmiyyət kəsb edə bilər. Bu zaman ideyaların öz obyektini mövcud olur və təhlillər obyekt üzərində qurulur, nəzəri konsepsiyalar yaranır. İdeyalar mövcud obyektini genişləndirmək və ya yeni obyektlər yaratmaq məqsədilə meydana gələ bilər. İdeyalar irəli sürülərkən mütləq şəkildə müəyyən fundamental prinsip kəsb edən nəzəri struktur yaradılır. Bu struktur, nəzəri plan, proqram və s. yeni ideyaları cəmləşdirmək üçün bir kompleks rolunu oynayır. İdeyalar cəmləşir, tətbiq üçün layihələri üzə çıxarır, vahid proqramları müəyyən edir. Ən yaxşı halda ideyaların tətbiqi üçün mütləq şəkildə nəzəri strukturun yaradılması vacib amilə çevrilir. İdeyalar, yeni fikirlər daima təcrübədə hərəkətləri istiqamətləndirir, müəyyən məqamları özünə cəlb edir. İdeyalar müəyyən anlar, məqamlar cəmindən, inikasdan formalaşır. İdeyalar sonsuz, yeni fikirlər hədsiz olur. Fəlsəfi ideyalar çox zaman ideallıq (nümünəvilik, gözəllik, əxlaqi dəyərlər) üçün nəzərdə tutulur. Yüksək tələblərə cavab verən cəmiyyət, cəmiyyətin müdrik üzvlərlə, şəxslərlə bolluğu, həyatda hər şeyin rəvan şəkildə və yüksək göstəricilərlə tənzimlənməsi ideallığın başlıca şərtlərindəndir. Ali məqsədlərə çatmaq ideyaların nəzəri obyektinə çevrilir. Fəlsəfi ideyalar da bu problemi daima obyekt kimi götürür. Filosofların baxışları dünyanın varlığı haqqında ideyalardan ibarətdir. Onlar hər şeyin nəzəri əsaslarını daha çox ideyalarda görürlər. Məsələn, O. Şpenqler hesab edir ki, elə

millətin formalaşmasının əsasında ideya dayanır.¹ Sosiologiya elminin banisi, pozitivizmin yaradıcılarından biri, fransız alimi Ogüst Kont (1798-1857) hesab edirdi ki, dünyanı ideyalar idarə edir. Cəmiyyətin tərəqqisi birinci növbədə ağıl tərəqqisidir.² İdeyalar zaman, məkan, şərait, imkan və güclərə bağlı olduğundan və nəzərdə tutulan proseslərə gözlənilməyən təsirlərin mövcudluğu əksər hallarda ideyaların reallaşmasını ləngidə və ya mümkün etməyə bilər. İdeyalarla, nəzəri fikirlərlə təcrübə tam şəkildə bir-birini tamamlaya bilməz. Nəzəriyyə təcrübədən daha üstün görünür. Fəlsəfi düşüncələrə əsasən bütün fikirlər idealdır. Həqiqət obyektivdir, idealdır, çünki o fikrin xassəsidir. Həqiqət məntiqi yolla üzə çıxarılsa, bu artıq idraktır.³ Fikirlərin təcrübədə öz əksini tapması əmsallarla, müvafiq nisbətlərlə müəyyən edilə bilər. Təcrübədə nəzərdə tutulan yüksək fikirlər çox həddə, çox tərkibdə, cədvəlin yuxarı hissəsində öz əksini taparsa, buna ideallıq və onun təzahürü demək olar.

Müsbət ideyalar cəmi və zəncir xarakter alması, eləcə də reallaşması cəmiyyətin inkişafına öz müsbət təsirlərini göstərir. Müsbət ideyalar şəbəkəsi mənfi fikirlərin daha çox yer tapmasına imkan vermir, şəbəkə mənfiliklərin böyük funksiya yerinə yetirməsini məhdudlaşdırır. Mənfiliklər müsbətliklərlə mübarizədə müsbətlikləri daha çox hərəkət etdirmək, mübarizəyə qoşmaq funksiyasını yerinə yetirir. Nəzərə almaq lazımdır ki, cəmiyyətdə müsbət və mənfiliklər, əksliklər daima mübarizədədir və inkişafa məhz bu mübarizədə qalib gəlmək sayəsində mümkün olur. İdeyalar da rəqabətdə yeni mübarizə yollarını və vasitələrini tapmaq üçün irəli sürülür, meydana gəlir. Qeyd edildiyi kimi, elmi ideyalar nailiyyətləri, yeni

¹ Xəlilov S.S. Şərq və Qərb: ümumbəşəri ideala doğru. Fəlsəfi etüdlər. Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2004, 624 səh., səh.15.

² Yusif Rüstəmov. Fəlsəfənin əsasları (mühazirə kursu). Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya mərkəzi, 2007, 504 səh., səh.155.

³ Yenə orada, səh.280-281.

vasitələri əldə etməyi, ictimai ideyalar (fəlsəfi ideyalar da demək olar) daima etika və estetikanı başlıca prinsip kimi götürür, ali məqsədlərə çatmağı qarşısına tələb kimi qoyur.

Hər bir şəxs ideya vermək qabiliyyətinə malik ola bilər. Lakin fəlsəfi ideyalar daha çox müdrik düşüncənin, təkmil zəkanın məhsulu olduqda, məntiqi əsası üzə çıxarır və təkmil şərh tələb edir. İdeyalar yeniliklərin üzə çıxması üçün həm nəzəri prinsipləri müəyyən edir, həm də təcrübədə vasitələrin üzə çıxmasını təmin etmək məqsədilə təkanverici funksiyanı yerinə yetirir. İdeyalar hərəkətlərin müəyyən trayektoriyalar üzrə şaxələnməsini təmin edir, eləcə də hərəkətdə olan vasitələrə təkan verir, subyektləri istiqamətləndirir. Müsbət ideyaların bazasında quruculuq və islahat prinsipi dayanır və ideyalar müvafiq prinsiplərin yerinə yetirilməsini zəruri edir. Pozitiv ideyalar daima vasitələrə təsir etmək və yeni forma və mahiyyəti üzə çıxarmaq üçün vasitə rolunda çıxış edir. İdeyalar pozitiv nəticələri tələb edən vasitələr kimi əhəmiyyət kəsb edir.

İdeyaların nəzəri əsasları qanunvericilik aktlarında, müvafiq kitablarda, layihələrdə və s. həkk olunur. Müəyyən istiqamətlər və sahələr üzrə ideyalar toplusu həmin istiqamətlərə dair elmi-nəzəri prinsipləri yaradır. Elm istiqamətləri trayektoriyalar üzrə ideyalar cəmindən formalaşır.

Dövlətin təşkili, ideal cəmiyyət quruculuğu, xoşbəxtliyi təmin etmək iqtidarında olan və yüksək amallara xidmət edən sosial-siyasi sistemin formalaşması ideyalarla bağlıdır. Elə dövlətin təşkilinə və cəmiyyətin siyasi sisteminin fəaliyyətinə dair tarixi ideyalar da təkmil dövlətin təşəkkül tapmasına səbəb olan nəzəri konsepsiyaları formalaşdırıb. Dövlətin və millətin formalaşması, dövlətlə vətəndaş arasında normal münasibətlərin qurulması, vətəndaşların maraqlarının qorunması və təmin edilməsinin yüksək səviyyədə təşkili ideyalarla həyata keçirilir. Sivil cəmiyyət quruculuğu ideyalar üzərində həyata keçirilir. İdeyalarda tərəflərin istək və maraqları öz əksini tapa bilər. Elə olur ki, ideyalar əksər hallarda istəklərin zaman reallığını və

şəraiti qabaqlayır. Bu da ideyaların daima təcrübədən öndə olmasını şərtləndirir. İdeyalar ideallığa söykəndiyindən yerinə yetirilən zaman heç də tam tələbata cavab verməyə bilər.

Azərbaycan dövlətinin gələcək inkişafı müəyyən zamanlarda yeni-yeni ideyaların üzə çıxması və reallaşmasından sıx surətdə bağlıdır. Yeni ideyalar, fərqli mövqe və təkliflər, rəngarəng düşüncələr cəmiyyətin kompleks inkişafını şərtləndirən başlıca istiqamətlərdir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, yeni-yeni ideyalar daha çox inkişaf etmək yolunda olan dövlətlərə və cəmiyyətlərə xas olmalıdır. Burada ideyalar və onların zaman-zaman reallaşması bir növ tənzimləyici vasitələr kimi çıxış edə bilər. Yeni ideyaların reallaşması sayəsində meydana gələn baza vasitələr öz üzərinə yeni ideyalar əlavə edərək yeniliklərin təzahür etməsinə səbəb olur.

Azərbaycan yeni yaranmış dövlət olduğundan, eyni zamanda Şərqlə Qərbin rastlaşdığı, Qərb-Şərq mədəniyyət yolunun “karvansaraları”ndan biri kimi əhəmiyyət kəsb etdiyindən, dünyanın müxtəlif dini fəlsəfələrinin qovuşduğu, ahənglik təşkil etdiyi bir məkanda yerləşdiyindən bu dövlətin sürətlə inkişafı və coğrafi cəhətlər üzrə inteqrasiyası vacib amilə çevrilir. Bununla yanaşı, Azərbaycana daxil olan yeni cərəyanların tənzimlənməsi və bu cərəyanların qarşılaşan zaman qovuşmasını yüksək səviyyədə təmin etmək məqsədilə daima yeni ideyaların irəli sürülməsi zamanın tələbidir. Bununla bərabər, Azərbaycanın özünün də milli əsaslarla sürətlə inkişaf etmək zərurəti onu tələb edir ki, cəmiyyətdə silsilə şəklində və tarazlaşdırılmış qaydada inkişafı təmin etmək üçün yeni-yeni ideyalar üzə çıxsın, zaman və inkişaf baxımından uzlaşdırılaraq reallaşdırılsın. İnkişaf zənciri öz-özlüyündə ideyalar zənciri ilə bağlı olur və yeni ideyaların üzə çıxmasını şərtləndirir.

İdeyalar bir çox sahələri əhatə etməli və öz məzmununa görə obyektin mahiyyətini əks etdirməli, məntiqi əsaslara söykənməli və bu baxımdan reallıq nəzərə alınmalıdır

İdeyaların zaman-zaman reallaşması üçün dövlət ilk addım olaraq müvafiq normativ aktlar qəbul edə bilər. Bu normativ aktlar digər normativ aktlarla ziddiyyət təşkil edərsə, onda əvvəlki normalarda dəyişiklik etmək olar. Dövlətin zaman və şəraitə uyğun olaraq tənzimləmə funksiyasının və islahatçı mövqeyinin və siyasətinin mahiyyətində bu amil də dayanır. Dövlətdə meydana gələn ideyalar qanunvericilik aktlarında, rəsmi çıxışlarda və bəyanatlarda, proqramlarda təkmil formada öz əksini tapır.

Hər bir ideya özündə təklif və mövqeyi cəmləşdirir. Bu, ideyanın nəzəri quruluşundan asılıdır. İdeyaların verilməsinin izahı, mövcud şəraitin təhlili, gələcək əsasların qeyd edilməsi mövqe, bundan irəli gələn yeni fikirlər, istiqamətlər isə təkliflərdir.

İdeyalar özündə zaman, məkan və şərait amilini birləşdirir. İdeyaların verilməsi məhz bu kateqoriyalara söykənir. Ola bilər ki, zaman bir qədər şəraiti üstələsin. İdeyalar öz zamanına görə irəlicədən bildirilə bilər, lakin reallaşması üçün münasib şərait yetişməyə bilər. Bu halda şəraiti ideyaların nəzəri məzmununa doğru yaxınlaşdırmaq, şəraiti yetişdirmək tələb olunur.

İdeyaların verilməsi və reallaşması əsasən obyekt üzrə elementləri mövcud trayektorik vəziyyətindən kənara çıxarır, yerdəyişmə sayəsində məkan genişlənməsi prosesləri də yaşanır. Belə olan halda, elementlərin hərəkət xüsusiyyətlərində, təyinatlarında, istifadə məsələlərində müəyyən dəyişikliklər yaranır. Elementlərin konstruktivlik xassələri və təyinatı daha da genişlənə bilər. İdeyalar elementlərin kompleks mərkəzini gücləndirə bilər və yeni elementlərin meydana gəlməsini zəruriləşdirir. Eləcə də bir mərkəzdən digər mərkəzlərin törənməsi üçün mühüm rol oynayır.

Hörmətli oxucular, bu kitabda əsasən Azərbaycanın sivil əsaslarla gələcək inkişafı üçün bəzi ideyalar verilir və ideyaların əsasları şərh edilir. Müvafiq mülahizələr başlıca olaraq ölkənin iqtisadi-siyasi və mədəni inkişafının müxtəlif istiqamətlərinə aid edilir. Hal-hazırda sürətlə inkişaf edən Azərbaycanda dövlət və cəmiyyət səviyyəsində silsilə tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev cəmiyyətin inkişafında kompleks ideyalar və onların kompleks şəkildə reallaşması üçün imkanların səfərbər olunmasını təmin edir. Silsilə tədbirlərin həyata keçirilməsi elm və ictimaiyyət dairələrində müəyyən reaksiyalar yaradır. Reaksiyalar nəticəsində, mövcud təsirlərdən yeni fikirlər, mülahizələr, hadisələrə münasibətdə mövqelər, yanaşmalar meydana gəlir. Yeni fikirlər əsasən mövcud baza üzərində formalaşır və başlıca olaraq vasitələrin şaxələndirilməsinə əsaslanır. Təbii ki, kitabda qeyd olunan ideyaların tam şəkildə reallaşması iqtisadi və siyasi baxımdan mövcud zamanda qeyri-mümkün ola bilər və gələcək zamanın işi hesab edilə bilər. Lakin hesab etmək olar ki, ideyalar, yeni fikirlər olaraq, daima təcrübəni, mövcud reallıqları bir qədər qabaqlamaq xüsusiyyətlərinə malik ola bilər. Mövcud ideyalar olduğu şəkildə olmasa da belə, onun müəyyən nəzəri komponentləri reallıqda öz əksini tapa bilər. Yəni oxşar reallıqların yaranması, bənzər nəzəri fikirlərin gerçəkləşməsi prosesləri meydana gələ bilər.

İdeyaların sərbəst şəkildə fikirlərdə öz əksini tapması da cəmiyyətin inkişafı, tərəqqisi, çiçəklənməsi üçün açıq olmasından irəli gələ bilər. Açıq və liberal, hüquqi cəmiyyət quruculuğu istəkləri və müvafiq nəzəri konsepsiyalar imkan verir ki, yeni-yeni sərbəst düşüncələr, plüralist baxışlar meydana gəlsin. Yeni və açıq məzmunlu ideyalar cəmiyyətin fikir bazasını inkişaf etdirə bilər və təcrübələr üçün çoxvariantlılıq yaradır. Düşüncə rəngarəngliyi həmçinin cəmiyyətin nəzəri müdafiəsini artırır və mənfi fikirlərin müsbət fikirləri üstələməsinə imkan vermir. Bu baxımdan da

cəmiyyətin tərəqqisinə doğru yönəlmiş və məntiqi əsaslara söykənən yeni-yeni fikirlərin meydana gəlməsi cəmiyyətdə inkişaf dalğalarının yaranmasının nəzəri konsepsiyalarını şərtləndirə bilər. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, yeni fikirlərin tez-tez meydana gəlməsi və mülahizələr olaraq irəli sürülməsi, həmin fikirlərə alternativ fikirlərin formalaşmasını yarada bilər ki, bu da nəticədə nəzəri konsepsiyaların sayını artırmağa bilər. İdeyaların bir və ya əlaqəli olan bir neçə sahədə reallaşması digər sahələrin inkişafı üçün şəraitin meydana gəlməsini zəruri edə bilər.

İnkişaf və sülh kateqoriyalarının qarşılıqlı əlaqəsi

Həm inkişaf, həm də sülh ayrı-ayrı kateqoriyalardır və bu iki kateqoriyanın hər biri öz-özlüyündə dərin məzmunu əks etdirir. Müvafiq anlayışlar öz məzmunlarında izahedici faktları birləşdirir və pozitiv fikirlərdən formalaşır. Bu anlayışlar öz məzmun tərkiblərinə görə daha çox şaxələnmə, tərkib komponentləri birləşdirmə xüsusiyyətlərinə malik olur. İnkişaf və sülh anlayışları başlıca olaraq prosesləri birləşdirir və müvafiq vəziyyətlərin meydana gəlməsini şərtləndirir.

İnkişaf və sülh həmçinin bir-birindən asılı olan və bir-birini şərtləndirən, bir-biri üçün baza yaradan, obyekt rolunu oynayan, qarşılıqlı olaraq bir-birinə əsaslanan iki mühüm kateqoriyadır. Hər iki kateqoriya öz-özlüyündə və vəhdətdə məhz sabitlik, dinc şəraitdə münasibətlər qurmaq və yaşamaq kateqoriyasını baza olaraq şərtləndirir və ortaya çıxarır. Sözü gedən anlayışlar bir-birinin meydana gətirilməsi, təzahür etməsi üçün münasib şəraitlərin yaranmasını şərtləndirir. Sabitlik, inkişaf və sülh anlayışları məkan, şərait və zaman baxımından bir-birinin ardınca meydana gələn, eləcə də birlikdə vahid məzmun kəsb edən mahiyyətdə qarışıq, birləşmiş forma və məzmun təşkil edir. Müvafiq kateqoriyalar həmçinin zaman baxımından bir-biriləri üçün başlanğıc və

nəticə rolunu oynayır. Məsələn, sülhün əldə olunması ilə sabitlik yaranır. Sabit şərait isə dinamik inkişafın meydana gəlməsini zəruri edir. Sabit və təhlükəsiz şəraitdə iqtisadiyyatın inkişafı, eləcə də siyasət, mədəniyyət və digər sahələrdə inkişaf mövcuddur. İnkişaf da öz növbəsində sülhü və sabitliyi şərtləndirir. İnkişaf zamanı tərəflərin maddi maraqlarının ödənilməsi onların mənəvi tələbatlarının ödənilməsi üçün şəraiti doğurur. Bu baxımdan da hesab etmək olar ki, sabitlik, sülh və inkişaf kateqoriyaları bir-birinin mahiyyətindən irəli gələrək təzahürdə yaranır. Hər üç kateqoriyanın qarşılıqlı asılılıq vəziyyətlərini üzə çıxarması isə onların hərəkətverici, dinamik xüsusiyyətlərinin olmasını sübut edir. Hər bir kateqoriyanın tərkibi başlıca olaraq bir-birinin daxili məzmununu formalaşdırır və bir-birinin daxilindən təzahür edir. Sabitlik, sülh və inkişaf cəmiyyətin ünsürlərinin ortaq maraqlarından formalaşan vəziyyətlər və vasitələr olmaqla, onları hərəkət vəziyyətində saxlayan amillər kimi də mahiyyət kəsb edir. Bu kateqoriyaların məzmun kəsb etdiyi vəziyyətlərin meydana gəlməsi ünsürlərin öz imkanları və gücləri çərçivəsində hərəkətə gəlməsini zəruri edir. Sülh və inkişaf vəziyyətləri təmin edilmiş, müəyyən məkan və zamanlarda doymuş maraqların mahiyyətindən yaranan təzahürlər kimi də qəbul edilməlidir. Sülh kateqoriyası üçün sabitlik və inkişaf doyurucu qida rolunu oynayır. Burada sülh razılıq anı və zirvəsi hesab edilir. Sülhə çatmağın birinci yolu sabitlikdən keçirsə, digər yolu inkişafdən asılı olur. İnkişaf etməyən cəmiyyətdə sabitliyin digər vasitələrlə, məsələn, güc tətbiqetmə vasitəsilə, qorunması müvəqqəti xarakter kəsb edə bilər. Bununla yanaşı, qeyd etmək olar ki, sülhün olmadığı cəmiyyətdə, tərəflər arasında sülhün yaşanmadığı vəziyyətlərdə ictimai-siyasi sabitlikdən və inkişafdən söhbət belə gədə bilməz və tarix bunu dəfələrlə sübut edib. Sülhün əldə olunması üçün inkişaf vəziyyətinin baza olaraq mövcudluğu şərtinə nümunə olaraq qeyd etmək olar ki, soyuq və düşmən

münasibətlərdə olan iki tərəfin öz-özlüyündə daxillərində gedən inkişaf prosesləri tərəflərin mövqeyində yumşaldıcı, liberal xüsusiyyətlərin formalaşmasını, meydana gəlməsini təmin edən vasitələrə çevrilə bilər. İnkişafın marağ təmin edici amil olmasını nəzərə alaraq hesab etmək olar ki, maraqların təmin edilməsinin bəlli bir zirvəsi sülhün şərtlənməsini zəruri edə bilər. Sülh həm zəruri razılıqdan, məsələn, müharibələrdə məğlubiyyətin nəticəsi olaraq, qalib və məğlub tərəflər arasında yaranır, həm də inkişaf edən vəziyyətdən, müəyyən məqamlar üçün doymuş vəziyyətdən meydana gələn mahiyyət və təzahür ola bilər.

Qeyd edildiyi kimi, sülhün əldə olunması həmçinin inkişafdan asılı olur. İnkişaf zamanı tərəflərin maddi maraqları ödənilir, maddi maraqların təmin edilməsi də insanların ehtiyaclarının ödənilməsinə təmin edir. Ehtiyacları ödənilmiş şəxslər isə sabitliyə, dnc şəraitdə məqsədlərin yerinə yetirilməsinə can atırlar. Tərəflər arasında ortaq bir mövqe yaranır. Ortaq bir mövqenin olması isə tərəflərin qarşılıqlı razılığa gəlməsini təmin edir. İnkişaf zamanı əldə olunan vasitələr soyuq münasibətlərdə olan tərəflər arasında yaxınlıq, dostluq münasibətlərinin yaranmasına gətirib çıxarır. İnkişaf proseslərində həm yeni vasitələr meydana gəlir, həm də yaranan vasitələr yeni hərəkət dairələrini, məkanlarını tələb edir. Yeni vasitələr öz miqyaslarını böyütmək istiqamətində hərəkət edirlər və digər məkanlarda olan vasitələrlə qarşılıqlı münasibətlər qurmağa və əlaqələr yaratmağa can atırlar. Yeni vasitələrin hərəkət məkanlarını genişləndirmək istəkləri tələb edir ki, yeni əlaqələr meydana gəlsin. Məsələn, dondurulmuş münaqişələrin həllində tərəflərin inkişaf vəziyyətlərində olması barış üçün müvafiq şərtlərdən hesab oluna bilər. İnkişaf nəticəsi olaraq tərəflərin maddi vəziyyətlərinin, cəmiyyətlərin sosial-rifah hallarının meydana gəlməsi tərəflərin separatist xarakterinə zərbələr vura bilər və yumşalma nəticəsində

qarşılıqlı yaxınlaşma və razılaşma üçün müvafiq şəraitlər meydana gələ bilər.

İnkişaf və sülh qarşılıqlı münasibətlərdə və əlaqələrdə bir-birini zəruri edir. Həm inkişaf, həm də sülh amili həyat vəziyyətlərini əks etdirərək, qarşılıqlı olaraq bir-birini şərtləndirir. Eyni zamanda bir-birilə bağlı kateqoriyalar olmaqla, baza və üst prinsipləri əks etdirməklə, sosial rifaha xidmət edir. Sosial rifaha xidmət amili isə sülhün yaranmasını zəruri edir, şəraiti üzə çıxarır. Sülh amili isə vəziyyəti sabit saxlamağa xidmət edir.

İnkişaf və sülh kateqoriyaları bir-birilə əlaqəli baza olaraq sabitliyə əsaslanır. Sabitlik isə baza qat olaraq həm inkişafı, həm də sülhü şərtləndirir. Sabitliyin özü də dinamik və statistik inkişaf zamanı əldə olunur.

İnkişaf əsasən vasitələr üzərinə vasitələrin əlavə edilməsi ilə yaranan vəziyyəti əks etdirir. Müvafiq vəziyyət dalğalanan xüsusiyyətlərə malik olur. İnkişaf vəziyyəti üzərində sabitlik yaranır, sülh əldə olunur. İnkişaf öz-özlüyündə rəqabəti zəruri edir. Rəqabət nəticəsində tərəflər müəyyən hərəkət vəziyyətində olur. Sabitlik şəraitində rəqabət isə inkişafın əsaslarını təşkil edir.

Bir daha sadalamaq yerinə düşər ki, inkişaf əksliklərin vəhdəti və mübarizəsindən yaranır. İnkişaf zamanı cəmiyyətdə tarazlıq meydana gəlir, tərəflərin maraqları təmin olunduğundan ortaqlar üzrə qarşılıqlı razılıq əldə olunur. İnkişaf sabitlik vəziyyətini, sabitlik isə öz-özlüyündə sülh vəziyyətini meydana gətirir. Kateqoriyaların birinin əsaslandığı, məzmun kəsb etdiyi vəziyyətin olmaması digərinin meydana gəlməsi üçün şəraitin üzə çıxmasını şərtləndirə bilməz.

Azərbaycanın rayonlarında və kəndlərində səyyar qaydada kitab satışının təşkili və əhəmiyyəti

İnkişafın tarixi gedişatı bizlərə sübut etməkdə və göstərməkdə davam edir ki, cəmiyyətin, dövlətin, millətin, xalqın inkişafı, tərəqqisi elm və təhsildən, maarifçilikdən köklü surətdə asılıdır. Elm və maarifçilik, təhsil inkişafın başlıca formulu, modeli, sxemi və hərəkətverici amilidir. İnkişaf elmin məhsulu və nəticəsidir. Belə bir prinsip də qəbul edilir ki, elmi və bədii ədəbiyyat cəmiyyəti nadanlıqdan və mövhumatdan xilas edən əsas vasitələrdirlər. Bu baxımdan inkişaf məqsədilə elmin, mədəniyyətin, incəsənətin tərəqqisində cəmiyyətin hər bir üzvü məsuliyyət daşıyır.

Hal-hazırda dinamik inkişaf xüsusiyyətlərinə malik olan prosesləri yaşayan Azərbaycanın bugünkü iqtisadi, siyasi və ictimai vəziyyəti də vaxtilə qazanılmış elmi potensialın üzərində təmin edilir. Ölkədə ibtidai və orta təhsil bazalarının-məktəblərin, litseylərin modernləşdirilməsi və zamanın tələblərinə cavab verməsi üçün dövlətimiz və Heydər Əliyev Fondu tərəfindən böyük layihələr həyata keçirilir. Bir çox sahələr üzrə mütəxəssis hazırlayan ali məktəblər, eləcə də elmi-tədqiqat mərkəzləri mövcuddur. Elmdə yeni metodların tətbiqi sayəsində və nəzəri, eləcə də eksperimental biliklərin əldə edilməsi yolu ilə yeni metodologiyalar meydana gəlir. Ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənət sahəsində çoxlu sayda dəyərli əsərlər yazılıb, eyni zamanda xarici ədəbiyyatların tərcüməsi həyata keçirilibdir. Bu gün də həmin proses davam etməkdədir və yeni istiqamətlər formalaşır. Xüsusilə elm və maarifçilik sahəsində informasiya texnologiyalarının tətbiqi də inkişafa xidmət edir. Son illərdə elm və ədəbiyyat sahəsində, eləcə də mədəniyyət sahələrində həyata keçirilən uğurlu layihələri daha da genişləndirmək, yeni qanadlar hesabına müxtəliflik və çoxistiqamətlik gətirmək bu günün və gələcəyin zamanın tələbidir. Hesab etmək olar ki, gələcəkdə

Azərbaycanın qarşısında maariflənmə sahəsində daha da qlobal əhəmiyyət kəsb edən layihələrin reallaşdırılması durur. Məlumdur ki, cəmiyyətin bütün sahələrindəki iqtisadi və texniki layihələrin təşkili, tətbiqi və icrası yolu elm və maarifçilikdən keçir. Bu baxımdan xalqın kütləvi olaraq maariflənməsi nəinki dövlətin, eləcə də ümumilikdə cəmiyyətin qlobal məsuliyyətidir. Belə ki, qlobal maariflənmədə hətta biznes sahələri də yaxından iştirak etməlidir. Onu da etiraf etmək lazımdır ki, qlobal maarifçilik qlobal qaydada yüksək mədəni münasibətlərin əsasını təşkil edir. Yüksək maarifçilik hər bir xalqın mədəni səviyyəsinin və təkmilləşmiş milli şüurunun şəhadətnaməsidir.

Bu nöqtəyi-nəzərdən rayonlarda və kəndlərdə yaşayan sakinlər üçün maariflənmə siyasətində cəmiyyətin özü yaxından iştirak etməlidir. Onu da qeyd etmək olar ki, kənd məktəblərinin kitabxanalarının, eləcə də kəndlərdəki kütləvi kitabxanaların bədii ədəbiyyatla təmin edilməsini dövlət özü həyata keçirir və bu sahədə müəyyən oxucu tələbatlarını təmin edir. Müvafiq siyasətə paralel şəkildə cəmiyyətin geniş şəkildə maariflənməsi naminə Azərbaycanın rayon və kəndlərində müəyyən şirkətlər tərəfindən layihə şəklində **səyyar qaydada kitab satışı (xüsusilə bədii ədəbiyyat)** təşkil edilə bilər. Məlumdur ki, hər bir rayon sakininin, həmçinin kəndlinin maariflənmək üçün yeni nəşr olunan kitablar əldə etməsi (vaxt baxımından) bir o qədər də asan deyil. Elektron variant vəsaitlərinin oxunması zövq və keyfiyyət baxımından əyani kitablar kimi effekt verə bilməz.

Səyyar qaydada kitab satışını xüsusi yük avtomobilləri vasitəsilə, sxematik olaraq (qrafik əsasında), sistemli şəkildə təşkil etmək olar. Ola bilər ki, bu ideya, bu gün üçün reallaşmaq baxımından, bir o qədər də cəlbədcə deyil. Maddi maraqlara müvafiq olaraq hər bir addımın arxasında pul qazanmaq, vəsait əldə etmək məsələsi durur. Lakin hesab etmək olar ki, təcridən reallaşan layihə çərçivəsində (hətta reklam hesabına oxucunu cəlb etmək yolu ilə) bədii ədəbiyyat

kəndlərdə özünə kifayət qədər oxucu tapa bilər ki, bu addım da şəbəkəli bazarın əldə edilməsinə gətirib çıxara bilər. Demək olar ki, əgər kəndli şəhər əhalisini kənd təsərrüfat məhsulları ilə təmin edərsə, bu istiqamətə əks şəkildə paralel olaraq şəhərdə yaşayan və yaradıcılıqla məşğul olan şəxslər də kənd əhalisini sənaye məhsulları ilə yanaşı, elmi və bədii ədəbiyyatla, həmçinin mədəniyyətlə təmin edə bilər.

Əhəmiyyəti:

- maariflənmə və inkişaf, dünyagörüşünün zənginləşməsi;
- kitab biznesinin inkişafı (respublika üzrə tarazlı qaydada);
- bədii kitabların yazılmasında yeni tələblər;
- yazarın kitabdan əldə etdiyi gəlirin artımı;
- yazıçının, şairin tanınması;
- mövhumatın aradan qaldırılması və dünyəviliyin inkişafı;
- şəhərlə kənd arasında ictimai-bədii əlaqələrin inkişafı;
- kənd həyatında dərin məzmunun və çoxçalarlıqın meydana gəlməsi və s.

Müxtəlif şirkətlər layihə şəklində bu ideyanı daha da genişləndirə bilərlər.

Bakı, Gəncə, Sumqayıt və digər şəhərlərdə istirahət parkları salınarkən parklarda istirahət edən şəxslər üçün az sayda bədii ədəbiyyat fondu olan, müəyyən **kiçik kitab oxu zallarını** təşkil etmək olar ki, bu siyasət də cəmiyyətin maariflənməsinə xidmət edər.

Bakı şəhərinin ayrı-ayrı rayonlarında və yaxud da şəhərin bəzi rayonlarının birləşdikləri istiqamətlərdə **kitab satış - kitabxana komplekslərini** təşkil etmək olar. Bu layihəni də bizneslə məşğul olan şirkətlər həyata keçirə bilərlər.

Bakı şəhərində orta məktəbli uşaqlar üçün bizneslə məşğul olan şirkətlər tərəfindən gələcəkdə məktəbdən sonra dərslərin hazırlanması (rahat şəraitin əldə edilməsi) üçün ödənişli

əsaslarla (məsələn, üzvlük haqqı yolu ilə) **kitabxana-hazırlıq mərkəzləri** və yaxud da dərs hazırlama mərkəzləri yaradıla bilər. İqtisadi gəlirlər: kitab satışından, məktəb və ofis ləvazimatları satışından əldə edilən gəlirlər, cəlb edilən müəllimlərdən, uşaqlar üçün filmlərin göstərilməsindən, yeməxanalardan və s.

Azərbaycanda İngilis teatrının və beynəlxalq teatr mərkəzinin yaradılması və əhəmiyyəti

XIX əsrin ikinci yarısından Azərbaycanda təşəkkül tapan teatr milli mədəniyyətin inkişafına xidmətlər istiqamətində şərəfli ömür yolu keçimişdir və bu gün də cəmiyyətin tərəqqisində, realizmin təbliğində, insanların mənəvi saflığında, eləcə də ictimai dünya görüşünün zənginləşməsində mühüm xidmətlər göstərir. Mirzə Fətəli Axundov (“Hacı qara”, “Hekayəti xırs quldurbasan”, “Sərgüzəşti-vəzir-xani-Lənkəran” və s.), Cəlil Məmmədquluzadə (“Məkkəyə gedən yol” və s.), Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev (“Pəri Cadu” və s.), Uzeyir Hacıbəyli (“Leyli və Məcnun”, “Koroğlu” operaları, “Arşın mal alan”, “O olmasın bu olsun” operetları, “Ər və arvad” musiqili komediyası və s.), Müslüm Maqomayev (“Şah İsmayıl” operası və s.), Hüseyn Cavid (“Şeyx Sənan” dramı və s.), Abdulla Şaiq (“Tıq-tıq” xanım, “Qaraca qız” – S.S.Axundovla birlikdə), Səməd Vurğun (“Vaqif” və s.), Cəfər Cabbarlı (“Aydın” dramı və s.), Zülfüqar Hacıbəyov (“Aşıq Qərib” operası- Niyazi ilə birlikdə və s.), Bəxtiyar Vahabzadə (“Özümüzü kəsən qılınc” və s.), Əfrasiyyab Bədəlbəyli (“Qız Qalası” baleti və s.), Fikrət Əmirov (“Min bir gecə” baleti, “Sevil” operası və s.), Rəsul Rza (“Ana qaz” və s.), Vasif Adıgözəlov (“Natəvan” operası və s.) və başqaları Azərbaycanda teatrın yüksək səviyyədə inkişafı məqsədilə, həmçinin insanların ideya-mənəvi aləminin zənginləşməsində ölməz dramatik, satirik və komik pyeslər yazmışlar.

Eyni zamanda dünya teatrının dəyərli əsərləri də milli aktyorların ifasında Azərbaycan teatrlarında yüksək peşəkarlıq səviyyəsində nümayiş etdirilir və tamaşaçıların həyata baxışlarının formalaşmasında, qarışıq və zəngin baxışların meydana gəlməsində mühüm rol oynayır. Bu baxımdan ingilis dramaturqu Uilyam Şekspirin “Otello”, “Hamlet”, “Kral Lir”, “Romeo və Culyetta” və başqa dram əsərləri, İtalyanın dahi bəstəkarı və klassiki Cüzeppe Verdinin “Aida”, “Trubadur”, “Traviata”, “Riqoletto” və digər operaları, Cokkoma Puççininin “Toska” operası, Rudjero Leonkovallonun “Payatsı” operası, Fransa bəstəkarı Jorj Bizenin “Karmen” operası, Adolf Adanın “Jizel” baleti, Pyotr Çaykovskinin “Romeo və Cülyetta” baleti, Jorj Bize–Radion Şedrinin “Karmen-Suita” baleti, Sergey Prokofyevin “Tamahlar” baleti, Fransız impressionist bəstəkarı Moris Ravelin “Bolero” baleti, Jan Rassinin “Fedra” dramı, Eduardo de Filipponun “Oğru Cənnətdə yaxud Vinçenso de Pretore” satirası, Ç.Dikkensin “Oliver Tvistin macəraları” əsəri, Q.Fiqeyredonun “Ezop” əsəri, K.Hamsunun “Viktoriya”, A.P.Çexovun “Albalı bağı”, Molyerin “Xəsis” uşaqlar üçün E.T.A. Hofmanın “Şelkunçik”, B.Marvinin “Yatmış gözəl” əsəri və digər əsərlər Azərbaycan tamaşaçısının qəlbinə geniş yol tapmışdır. Teatr əsərləri Azərbaycan xalqının təfəkkürünün, baxışlarının dünyəviləşməsində və mədəni davranışının müasir zamanla ayaqlaşmasında, eləcə də həyat mənfilikləri ilə mübarizədə hazırlığında mühüm rol oynamışdır. Xarici ölkə klassiklərinin əsərləri ilə tanışlıq milli yaradıcıların əsərlərində çoxistiqamətli mədəniyyətin (qovuşmuş) elementlərinin formalaşmasına təsir göstərmişdir. Azərbaycan mədəniyyəti onun dövlətçiliyinə və xalqın realist məzmunlu siyasi baxışlarına da yeni məzmunlar bəxş etmişdir. Azərbaycanın böyük ədibi və dramaturqu Cəfər Cabbarlı teatr barəsində belə bir fikir işlətmişdir: “Teatro-yüksək bədii bir dərəcədədirsə ölkə də ümumi gözəl inkişaf edəcəkdir. Mədəniyyət-elm və sənətdən ibarətdir. Teatro isə

sənətin başqa qismlərini birləşdirir”.¹ Nəzərə almaq lazımdır ki, teatr hər bir xalqın milli mənlük şüurunun zənginləşdirməklə, mənlük stereotiplərin baxışlardan, şüurlardan silinib atılmasında əvəzsiz mənlük xidmətlər göstərir.

Bu gün Azərbaycan teatrı özünün yeni inkişaf səhifələrini açır. Teatr maddi-texniki baxımından da təmin edilir. Dövlətin də teatra diqqəti artırmaqdadır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan teatr sənətinin inkişaf etdirilməsi haqqında” sərəncamı və görülən işlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Son zamanlar milli teatrı və milli mədəniyyətin dünya mədəniyyətinə sürətli inteqrasiyasına yardımçı olan **beynəlxalq teatr festivalları** da keçirilir. Bu baxımdan 2010-cu ilin noyabr ayında “Chekov İnternational Theatre Festival” layihəsi çərçivəsində Bakıda konsepsiya və quruluş müəllifi Viktoriya Tyerre Çaplin olan “Aureliyanın Oratoriyası”, müəllif və quruluş verən Daniele Finsi Paskanın “Yağış”, eləcə də A.P. Çexovun pyesi əsasında “Toy” saundraması Azərbaycan tamaşaçıları və əcnəbilər üçün dünya mədəniyyətini mənlük baxımından xüsusi önəm kəsb etmişdir. Yağış altında səhnə mədəniyyəti Azərbaycan tamaşaçıları üçün yenilik idi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Bakıda yaşayan və əcnəbi şirkətlərdə işləyən xarici ölkə vətəndaşları da Azərbaycan teatrina (xüsusilə, opera və balet tamaşalarına) böyük maraq göstərirlər. Azərbaycan Şərq-Qərb mədəniyyətlərinin qovşağında yerləşən bir məkan olduğundan Azərbaycan teatrı da öz məzmununa görə çoxistiqamətli xarakter kəsb edir. Bakıda Azərbaycan dilində fəaliyyət göstərən teatrla yanaşı, rus dilində fəaliyyət göstərən Səməd Vurğun adına Rus Dram Teatrı da xüsusi rola malikdir. Bununla yanaşı, bədii rəhbəri xalq yazıçısı Rüstəm İbrahimbəyov olan “İBRUS” Bakı-Moskva teatrı da Azərbaycanda qarışıq mədəniyyətlərin formalaşmasında özünəməxsus xidmətlərə malikdir. Heydər Əliyev Fondunun

¹ Cəfər Cabbarlı. “Ədirnə fəthi”.-Bakı: “Elm”-1996,-320 səh. səh.9.

təşkil etdiyi beynəlxalq festivallar da Azərbaycanda mozaik mədəniyyətin formalaşmasına xidmət edir. Teatrların çoxistiqamətli olması Azərbaycan xalqının milli mənlik şüurunu formalaşması ilə yanaşı, Azərbaycan vətəndaşlarının Qərbə şüuru inteqrasiyasına xidmət edir. Bu baxımdan qeyd etmək olar ki, Bakıda rus dilli teatrla yanaşı, İngilis teatrının da yaradılmasını təşkil etmək olar. Belə bir fikir geniş yayılmışdır ki, Avropa teatrları öz yüksək mərhələsinə İngilis teatrının əsasında-böyük dramaturq Uilyam Şekspirin yaradıcılığında, gəlib çatmışdır. Şekspir 1590- 1612-ci illər ərzində, çox da böyük olmayan bir müddətdə, 37 pyes və 154 sonet (iki mürəbbə və iki müsəddəsdən ibarət olan ön dörd misralı şeir) yazmışdır. Bu böyük ingilis şairinin əsərlərində, xüsusilə yandırıcı (yaxıcı) komediyalarında onun humanist idealinin müxtəlif ifadələri öz əksini tapmışdır.¹ Şekspir teatrları nəinki ingilis milli teatrının inkişafına xidmətlər etmiş, eyni zamanda müəyyən mərhələdə qədim və müasir dünyanın dram mədəniyyətinin nailiyyətlərini özündə cəmləmişdir. Eləcə də, Şekspir yaradıcılığı teatr və dramın həyatın sosial-fəlsəfi yolla mənalandırma istiqamətində, insanların daxili aləmini dərinlən açmaqla və parlaq şəkildə poetik canlandırmaqla, gələcək inkişaf üçün perspektivlər yaratmışdır.² Şekspirin yaradıcılığı daha çox realizmə əsaslanır və insanlığın daxili aləmini teatr mədəniyyəti yolu ilə açır.³

Azərbaycanda ingilis teatrının **əhəmiyyətini** ümumiləşdirilmiş fikirlərlə aşağıdakı şəkildə qeyd etmək olar:

-ingilis teatrları simasında öz zəngin çalarlığı ilə fərqlənən ingilis mədəniyyətinin dərinlən mənimsənilməsi;

-ingilis dramaturgiyasının dərin məzmununu ilə əyani tanışlıq;

¹ Творчество шекспира. <http://culture-world.ru/?p=78>

² Английский театр. <http://www.2uk.ru/culture/kulture2>

³ Театр в Англии. <http://www.uk-info.ru/culture1/html>

-İngilis aktyorlarının səhnə qabiliyyətləri, səhnə davranışları və səhnə mədəniyyətləri ilə əyani tanışılıq və bu yaradıcılıq-qabiliyyət keyfiyyətinin Azərbaycan teatr səhnəsinə sürətlə keçidi;

-Azərbaycan aktyorları ilə ingilis aktyorlarının birgə partituraları və Azərbaycan teatr sənətinin ingilis teatru vasitəsilə Qərbə çıxışı, həmçinin Azərbaycan teatru vasitəsilə də müsəlman Şərq teatrının Qərbdə təmsil olunması;

-cəmiyyətdə ingilis dilinin inkişafı və teatr səhnəsinin azərbaycanlılar tərəfindən ingilis dilinin öyrənilməsinə yaxından köməyi;

-Azərbaycanın bir milli və dünyəvi mədəniyyət mərkəzi kimi dünyada tanınması;

-İngilis mədəniyyəti vasitəsilə Qərb mədəniyyətinin Azərbaycan mədəniyyəti ilə birləşmiş məzmun elementlərinin meydana gəlməsi;

-İngilis-Azərbaycan birgə teatr əsərlərinin yazılması və səhnələşdirilməsi;

-ölkədə dünyəviliyin və Qərb mədəniyyətinin təbliğinin genişlənməsi;

-İngiltərə-Azərbaycan mədəni münasibətlərinin inkişafı və qarşılıqlı inteqrasiya proseslərinin böyüməsi;

-İngilis-Azərbaycan teatrının birgə layihələri əsasında Şərq-Qərb mədəniyyətinin birləşmiş, oxşar elementlərinin Azərbaycanda yeni əsaslarla təzahürü və s.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanda yaşayan və çalışan ingilis dilli sakinlər (əcnəbilər) bu teatra daha da böyük maraq göstərə bilirlər.

İngilis teatru iki dövlət arasında mədəni əməkdaşlıq çərçivəsində yaratmaq olar. Bu teatr Azərbaycanın Qərb mədəniyyətinə verdiyi dəyər üçün ən əyani vasitəyə çevrilə bilər.

Bununla yanaşı, Azərbaycanda Beynəlxalq Teatr Kompleksi (Mərkəzi) yaradıla bilər. Kompleks Fransa, İtaliya,

Türkiyə, İsrail, Yaponiya, Çin və s. ölkələrdən gələn teatr aktyorlarının qastrol səfərləri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Teatr tamaşalarının açıq havada nümayişi və “açıq hava teatr kompleksi”nin yaradılması

Azərbaycanda son illərdə iqtisadi inkişafın nəticəsi olaraq teatrların və yeni idman–konsert komplekslərinin, sarayların yaradılması prosesləri sürətlə həyata keçirilməkdədir. Məsələn, Heydər Əliyev adına Sarayın müasir üslubda rekonstruksiyası, “Muğam Evi” mədəniyyət mərkəzinin yaradılması, “Yaşıl teatr”ın yenidən bərpası və lazımi avadanlıqlarla təmin edilməsi, “Buta Palace” mərkəzinin istifadəyə verilməsi, eləcə də şəhər və rayonlarda fəaliyyət göstərən teatr binalarının və digər mədəniyyət mərkəzlərinin (klubların) təmiri və istifadəyə verilməsi ölkədə mədəniyyətin, o cümlədən teatrın şaxəli inkişafına xidmət göstərir. Müasir teatr binaları və səhnələr ilə dərin məzmunlu və zövqlü tamaşaların birgə harmoniyası teatrla tamaşaçı arasında zövqlü və mənalı münasibətlərin inkişafına səbəb olur. Azərbaycanda mədəniyyət çoxistiqamətli, müxtəlif rəngli əsaslarla inkişaf etməkdədir. Mədəniyyət mərkəzlərinin şaxəliliyi və müasir tələblərə cavab verməsi əsaslı mədəniyyət layihələrinin həyata keçirilməsinə imkan yaradır. Çoxşaxəli mədəniyyət vasitələri insanların mənəvi aləminin zənginləşməsinə imkan verir. Bu baxımdan da ölkəmizin iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə, inkişaf proseslərinə müvafiq olaraq onun mədəniyyət sahələri də tarazlı qaydada inkişaf edəcəkdir. Təbii olaraq qeyd etmək olar ki, bugünkü inkişaf qanə olmaq düzgün olmaz və proseslərdə daima dinamizmi qorumaq lazımdır. Bu baxımdan, teatrın daha da şaxəli və mozaik inkişafı naminə Bakıda gələcəkdə açıq səma altında teatr tamaşalarının göstərilməsi layihələrini təşkil etmək olar. Belə ki, tarixi hadisələri əks etdirən teatr tamaşalarının

tamaşaçıya geniş şəkildə və dərin məzmununda, məlumatverici və zövqverici əsaslarla, təqdim edilməsi üçün zəngin səhnə tərtibatının qurulması daha da münasib ola bilər. Tarixi hadisələrin dolğun şəkildə əks etdirilməsi üçün tarixi vasitələrin, abidələrin, məsələn, sarayların maketlərinin quraşdırılması, döyüş səhnələrinin tərtibatı daha da effektiv alına bilər. Məsələn, Üzeyir Hacıbəylinin “Koroğlu” operası, Müslüm Maqomayevin “Şah İsmayıl” operası, Vasif Adıgözəlovun “Natəvan” operası və Cüzeppe Verdinin “Aida”, “Nabukko” operaları və digər yazıçıların dram əsərləri tarixi hadisələri əks etdirən musiqi əsərləridir. Əsərlərin məzmununun tamaşaçıya daha da dərindən çatdırılması, tarixi məqamların geniş şəkildə nümayişi və səhnə zövqünün zənginləşdirilməsi, səhnə dekorasiyasının zənginliyi, eləcə də təəsüratların böyüdülməsi üçün açıq havada böyük teatr səhnələrinin təşkili daha da məqsədəuyğun olar. Məsələn, Avstriyanın şərqində Burgenlandda açıq havada nümayiş olunan “St. Marqarethen (Müqəddəs Marqarita) Festivalı”nda Verdinin “Aida” (1997-ci ildə nümayiş olunub) və “Nabukko” (2000-ci ildə nümayiş olunub) operalarının tamaşası öz dərin məzmunlarına görə xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu festivallarda on minlərlə tamaşaçı iştirak etmişdir.

Bakıdakı “Yaşıl Teatr”da teatrların açıq havada tamaşasını təşkil etmək olar. Bununla yanaşı, gələcəkdə dəniz kənarı “Milli Park”ın ərazisinin böyüdülməsi çərçivəsində və yaxud da şəhərin kənarında **açıq hava tamaşa salonlarını-teatr komplekslərini** təşkil etmək olar. Bu addım da mədəniyyətin inkişafına gətirib çıxara bilər, həmçinin teatr tamaşaçılarının sayının artmasına və turistlərin axınına səbəb olar.

Azərbaycanda, xüsusilə Bakı şəhərində, digər böyük şəhərlərdə “Məktəblilər mərkəzi”nin yaradılması və əhəmiyyəti

Hər bir şəxsin cəmiyyətin aktiv üzvünə çevrilməsi bütün zamanlarda olduğu kimi müasir dövrün də tələbidir. Cəmiyyətdə müxtəlif təbəqələrin sosiallaşması, ictimailəşməsi, bu baxımdan münasibətlər qrupunun yaradılması cəmiyyətin inkişafı üçün əsas şərtidir. Çoxdan sınaqdan keçirilmiş nəzəriyyələr və təcrübələr onu göstərir ki, cəmiyyətin ayrı-ayrı təbəqələrinin (yaş təbəqələri, sosial təbəqələr) olması və onların qarşılıqlı olaraq fəaliyyəti və birləşməsi təbii ki, xalqın və cəmiyyətin birliyinə, gücün birləşməsi ilə dövlətin inkişafına səbəb olur. İnsanlar daha çox əqli və fiziki qabiliyyət (əmək qabiliyyəti) əldə etdikdən sonra sosiallaşma proseslərini yaşamağa başlayırlar və üzərlərində sosial məsuliyyət və öhdəliklər yaranır. İnsanların körpəlik, uşaqlıq, yeniyetməlik, gənclik, orta yaş dövrü, ahıl və qocalıq dövrləri olur. İnsanların cəmiyyətin sosial üzvünə çevrilməsi əsasən onun uşaqlıq dövründən başlayır ki, bu dövr də gələcək sosial həyat üçün təməl rolunu oynayır. Bu baxımdan ünsiyyətin formalaşmağa başladığı uşaqlıq, yeniyetməlik və gənclik illəri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və uşaqlıq illərində həyata baxışların, dünyagörüşünün formalaşmasının ilkin mərhələləri başlayır.

Uşaqların sosiallaşma mərhələsinin ilkin üzvlərinə və cəmiyyətin ilkin təbəqələrinin aktiv üzvünə çevrilməsi onların gələcək həyatının stimulu, istiqamətverici əlamətlərini formalaşdırır, bazasını yaradır. Həmçinin uşaqların ailə tərbiyəsi və ictimai tərbiyə onların həyatlarının başlıca formalaşdırıcı, istiqamətverici prinsiplərinə çevrilir. O da məlumdur ki, uşaqların daha da təkmil şəkildə formalaşması xalqın ümumi genefondunun davamlı olmasını zəruri edir.

Uşaq baxçaları, məktəblər, məktəbdən sonrakı dairələrdə olan həyat, eləcə də ailə həyatları onların baxışlarının

isiqamətlənməsinin əsaslarını təşkil edir. Uşaqılıq illərində insan həm cəmiyyətin (uşaq baxçaları, məktəbəqədərki hazırlıq kompleksləri, məktəblər vasitəsilə), həm də ailənin (valideyinləri və yaxın qohumlarının tərbiyəsi ilə) sosial üzvlərinə çevrilməyə başlayır.

Münasibətlərin ilkin mərhələləri əsasən məktəbəqədərki müəssisələrdə, məktəblərdə formalaşır. Məktəblər və digər müəssisələr başlıca olaraq uşaqların cəmiyyətə assosiasiya olunmasına kömək edir. Uşaqların həyatlarının sistemli olaraq təşkili onların gələcək baxışlarının əsaslarını təşkil edir. Uşaqların gələcək baxışları, onların cəmiyyətlərdə tutacaqları gələcək mövqelər, xidmətlər həm onların əldə etdikləri etik-estetik nümunələr, həm də yiyələndikləri dünyəvi biliklərlə formalaşır. Dünyəvi biliklər və tərbiyə üsulları onların dəyərli şəxslər kimi cəmiyyətin ünsürləri üçün yetişməsinə kömək edir və əsas prinsiplərini özündə cəmləşdirir. Təhsil və ilkin tərbiyə müəssisələri uşaqların dünyagörüşlərini, əqli və şüuri qabiliyyətlərini möhkəmləndirməklə, inkişaf etdirməklə yanaşı, həm də onların psixi sağlamlılıqlarının dayanıqlığına xidmət edir. İnsanlar uşaqılıq vaxtında əldə etdiklərini sonradan emal edərək cəmiyyətin özünə qaytarır. Burada belə bir fikri nəticə əldə edilir ki, cəmiyyətin inkişafı onun orta və ahıl yaş təbəqələrinin ilkin təbəqələrə verdikləri vasitələrin, dəyərlərin əhəmiyyətindən asılı olur. İnkişaf öz başlanğıcını ilkin mərhələlərdən götürür. Bu baxımdan hesab etmək olar ki, uşaqların faydalanması üçün yuxarı zümrələr, təbəqələr daima onların yetişmələri üçün lazımi tədbirləri görməli olmalıdırlar və proseslər dövrü və sistemli xarakter kəsb etməlidir.

Uşaqların gələcəkdə cəmiyyətin aktiv və faydalı üzvlərinə çevrilməsi, cəmiyyətin inkişafı üçün lazımi töhfələri bəxş etməsi məsələsi müvafiq zamanın tələbidir. Onu da qəbul etmək lazımdır ki, insanlar lazımi enerjini təbiətdən götürürlər və öz aralarında mübadilə edirlər. Enerjinin, imkanların yuxarıdan aşağılara ötürülməsi sayəsində gələcək üçün enerji

mənbələri yaradırlar. Bu qaydada cəmiyyət daima qidalanır. Uşaqların cəmiyyətin aktiv üzvlərinə çevrilməsi nəinki onların ailə üzvləri, eləcə də yaxın qohumları və dostları arasında, həmçinin ümumilikdə cəmiyyətdə **eqosentrizmin**, formalaşma biləcək yetkin təfəkkür və yumşaq xasiyyət gələcəkdə **etnosentrizmin** qarşısını ala bilər. Bir məsələni də xüsusi olaraq qeyd etmək olar ki, uşaqların bütünlükdə, birtərəfli qaydada ailəyə bağlanması və onun ifrat dərəcəsi şəxslərdə özünəqapanmanın yaranmasına səbəb olur, bu isə cəmiyyət üçün heç də layiqli şəxsin yetişməsinə zəmanət vermir.

Əks təqdirdə, çoxistiqamətli ünsiyyət, münasibətlər qrupu içərisində yetişmə və uşaqların milli və dünya mədəniyyətləri ilə tanışlıqları onların həm öz ölkələrinin, həm də dünyanın vətəndaşı, dünyanın layiqli sakinləri olmaq anlayışlarını üzə çıxarır. Bu baxımdan hesab etmək olar ki, uşaqların və yeniyetmələrin assosiativ inkişafı daima cəmiyyətin tələbinə çevrilir. Uşaqların və yeniyetmələrin layiqli formalaşması həm ailələri, həm dövləti, həm də bütünlükdə xalqı narahat edir. Bu gün demək olar ki, uşaqların həyatdan zövq alma, onların asudə vaxtlarının səmərəli keçirilməsi üçün müəyyən obyektlərin inkişafına tələbat vardır. Qəbul etmək lazımdır ki, Azərbaycanda uşaqların elmi biliklərini artırmaq üçün orta məktəblərin maddi-texniki bazaları daima gücləndirilməkdədir, hər il yeni məktəb binaları inşa edilir. Bu obyektlərlə yanaşı, qeyd etmək olar ki, uşaqların biliklərini artırmaq, onların dünyagörüşlərini inkişaf etdirmək üçün müxtəlif vəsaitlər, kitablar və digər nəşrlər vardır. Uşaq ədəbiyyatı formalaşma, kiçik yaşlı uşaqlar və məktəblilər üçün teatr tamaşaları göstərilir (A.Şaiq adına Dövlət Kukla Teatrında, Gənc tamaşaçılar teatrında, Opera və Balet teatrında və s.), televiziya müxtəlif əyləncəli proqramlar təşkil edilir və bilik yarışmaları keçirilir. Lakin bunu heç də qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Uşaqların və yeniyetmələrin inkişafı üçün əlavə mərkəzlərə ehtiyac vardır.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, hesab etmək olar ki, Azərbaycanca, xüsusilə, əhalinin daha sıx topladığı Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Mingəçevir və digər şəhərlərdə **“Məktəblilər mərkəzi”**nin yaradılmasına böyük ehtiyac vardır:

Müvafiq komplekslərdə aşağıdakılar nəzərdə tutula bilər:

- uşaq və yeniyetmələr üçün kitabxanalar (internetlə təchiz olunmuş);
- idman və əyləncələr (idman və rəqs zalları);
- məktəbdən sonra dərs hazırlamaq mərkəzləri;
- xarici dil kursları;
- teatrlar (məktəblilər teatri);
- kinoteatrlar (məktəblilər üçün çəkilmiş yerli və əcnəbi filmlərin tamaşası);
- musiqi və rəqs dairələri, şahmat oyunları və s.

Əhəmiyyəti:

- uşaqların əqli və fiziki inkişaflarına kömək. Yeni nəslin psixi sağlamlığına kömək;
- uşaqların cəmiyyətə fəal inteqrasiyaları;
- uşaqların dünyagörüşlərinin artmasına kömək;
- milli özünüdərk. Vətənpərvərliyin təbliği;
- dövlət və dünya üçün layiqli vətəndaşın yetişməsi proseslərinə kömək;
- gələcəkdə səmərəli kadrların hazırlanmasına kömək;
- ailədə münasibətlərin gərginləşməsinin qarşısının alınması, ictimai tərbiyənin güclənməsi;
- uşaqlarda azadlıq və sərbəstliyin inkişafı. Nitqin və düşüncənin sərbəstliyinə xidmət;
- uşaq hüquqlarının genişlənməsinə kömək;
- uşaqların cəmiyyətdə ayıq-sayıqlığına kömək;
- uşaqların dərs hazırlamaq və yeni biliklər əldə etmək imkanlarının genişlənməsi (şərait və vəsait baxımından);
- iş adamları üçün əlavə qazanc yerləri, yeni iş yerləri və s.

Ümumiyyətlə, bu obyektləri əsasən Bakı şəhərinin ayrı-ayrı bölgələri üzrə paylanmış şəkildə həyata keçirmək olar. Müvafiq kompleksləri biznes plan tərtib edərək iş adamları daha da səmərəli şəkildə təşkil edə bilərlər.

Bakı şəhərinin sakinləri üçün pikniklərin (seyretmə yerlərinin, seyrangahların) təşkili və onun əhəmiyyəti

Azərbaycanın, xüsusilə Bakı şəhərinin sürətli inkişafı, şəhər əhalisinin gündəlik olaraq artması, şəhər coğrafiyasının genişlənməsi, yaşayış binalarının, ticarət və istehsalat obyektlərinin, ictimai-iaşə, idman və sağlamlıq, xidmət və digər obyektlərin artması, bununla əlaqədar olaraq memarlığın mürəkkəbləşməsi (sıx şəkildə müxtəlif layihəli binaların inşası), şəhər mənzərəsinin mürəkkəbləşməsi, infrastruktur gərginliyinin artması, nəqliyyat vasitələrinin sıxlığı, hərəkətin məhdudlaşdırılması, bir çox iş yerlərində, xüsusilə özəl bölmələrdə rejimsiz əmək fəaliyyəti nəticəsində qeyri-sistemli həyat tərzinin genişlənməsi, eləcə də şəhərin ölkənin siyasi, inzibati, mədəni, elmi, iqtisadi mərkəzinə çevrilməsi şəhər əhalisinin müəyyən qədər rahatlığına mənfi təsirlərini göstərməkdədir. Əhalinin rayonlardan Bakı şəhərinə sürətli axını da (urbanizasiya prosesləri) şəhərin gündəlik normal həyatının qeyri-sabit sistemliliyinə öz təsirlərini göstərir. Şəhərdə məkanla maddi vasitələrin nisbəti tarazlığı pozulur. Digər tərəfdən də Abşeron yarımadasının dəyişkən iqlimi insanların səhhətinə öz mənfi təsirlərini göstərir, stress hallarının artmasına səbəb olur. Bəzən iş rejimi ilə istirahət rejimi arasında tarazlıq pozulur ki, bu da səmərəli istirahətin qarşısını alır, insanların əmək qabiliyyəti və enerjilərinin bərpası üçün lazımı şərait və resurslar, vasitələr çatışmır. Digər tərəfdən də səs-küylü həyat təzi insanların enerjilərinin həddən artıq sərfiyyatına gətirib çıxarır. Şəhər əhalisinin kütləvi şəkildə mütəmadi olaraq təbiətlə sıx əlaqələrinin olmaması,

təmasın məhdudluğu sakinlərin bir çoxlarında aqressiv halların artmasına səbəb olur. Digər tərəfdən də şəhərin sürətli inkişafı onun yaşıllıq zonalarının böyüməsində maneçiliklərə gətirib çıxarır.

Dövlət tərəfindən insanların rahat hərəkətləri, məşğuliyyətləri və istirahətləri üçün bir çox tədbirlər həyata keçirilir, ekologiya ili və həftələri elan edilir, yeni yaşıllıqlar salınır, çirkab ərazilər təmizlənir, əhalinin sağlam həyat tərzi üçün istirahət parkları abadlaşdırılır. Məsələn, son dövrlərdə Bakı şəhərində Milli parkda aparılan abadlıq işləri, ayrı-ayrı bölgələrdə yaradılan istirahət guşələri, parklar, gəzinti sahələri və s. şəhərin ekoloji tarazlığının kəskin pozulmasının qarşısını alır. Eyni zamanda rayonlarda (Qəbələ, Quba, Qusar, Lerik, Lənkəran, Daşkəsən və s.) açılan yeni istirahət kompleksləri, digər infrastruktur sahələri şəhər əhalisinin rayonlara, təbiət qoynuna axınını təmin edir.

Şəhərin sürətli böyüməsi, əhalinin artması, oksigenə olan tələbatı da artırır. Bu baxımdan Bakı şəhərinin **“ağciyərləri”**nin yaradılmasına böyük ehtiyac vardır. Digər tərəfdən də Bakı şəhərinin ölkənin əsas vizit kartına çevrilməsi şəhərə turist axınını gücləndirir.

Şəhər əhalisinin təbiətlə olan təmaslarını gücləndirmək, əhalinin sağlamlığını artırmaq məqsədilə şəhər içində və kənarında əlavə istirahət yaşıllıqlarının, meşəliklərinin salınmasına böyük ehtiyac vardır. Məlumdur ki, həftə sonları əhali əsasən Abşeron bağlarında, eləcə də rayonlarda istirahətə üstünlük verir. Lakin bu imkanlar heç də əhalinin bütün təbəqələrinin tələbatını ödəmir. Digər tərəfdən də istirahət üçün ictimai komplekslərin yaradılmasına böyük ehtiyac olur ki, belə kompleksləri də şəhər bağlarında yaratmaq mümkün olmur. Gözəl təbiətə malik olan rayonlar isə məsafələrinə görə şəhərdən nisbətən uzaqda yerləşdiyindən əhalinin gedib-gəlməsi üçün kifayət qədər vaxt sərf olunur.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, xüsusilə Bakı şəhərinin kənarlarında, eləcə də şəhərdən çox da uzaq məsafədə yerləşməyən Abşeron və Qobustan rayonlarının ərazisində təbii dağlarda meşəliklər salmaq və yeni süni təpəliklər yaratmaq yolu ilə, **“təbiət qoynunda istirahət”, “yaşılıqlar əhatəsində istirahət”** mərkəzlərinin (pikniklərin-seyrangahların) yaradılmasına böyük ehtiyac vardır. Pikniklərdə təbiət mənzərələri ilə yanaşı, istirahəti təmin etmək məqsədilə aşağıdakı kompleks vasitələri yaradıla bilər:

- teatr və kinoteatrlar;
- kiçik kitabxanalar (kitabxuma istirahətini təmin etmək məqsədilə uşaqlar və böyüklər üçün bədii kitabxanalar);
- açıq hava muzeyləri;
- nikah qeydiyyatı üçün kiçik zallar;
- kiçik heyvanxanalar;
- süni göllər və göllər üzərində qayıq gəzintiləri;
- qatarla gəzinti üçün dəmir yolları;
- vaqonətlər (kiçik qatarlar);
- funikulyorlar;
- konsertlərin verilməsi üçün tamaşa salonları;
- faytonçuluq;
- atraksionlar;
- süni çaylar;
- süni təpəliklər üzərində evciklər, katejlər;
- Azərbaycan tarixini əks etdirən memarlıq abidələrinin modelləri;
- müxtəlif adət-ənənələrlə tanışlıq;
- milli mətbəx nümunələri;
- idman zalları, futbol, volleybol, tennis və s. idman meydançaları;
- rəsm sərgisi salonları;
- çadırlardan ibarət sakit guşələr;
- meyvə yığma məşğuliyyəti;
- suvarmaq və əkmək məşğuliyyəti;

- balıqtutma;
- atsürmə;
- xizəksürmə;
- ovçuluq (rəmzi) və s.

Əhəmiyyəti: (istirahət edənlər üçün)

- təbiətlə təmaslarının artması;
- yorucu şəhər həyatından qismən uzaqlaşmaq;
- təmiz havada istirahət;
- təmiz havada dərsləri hazırlamaq (məktəblilər və tələbələr);
- idmanla məşğuliyyət;
- sakitlikdə istirahət;
- incəsənət, mədəniyyət (adət-ənənələrlə) tanışlıq;
- piyada gəzinti;
- insanlar üçün əlavə ünsiyyət imkanları;
- təbiət hadisələrini (yağış, qar) təbiət qoynunda izləmək;
- iş adamları üçün əlavə qazanc yerləri;
- incəsənət adamları üçün əlavə qazanc yerləri;
- yeni iş yerləri və s.

Belə piknikləri şəhərdən 50-60 km-lik bir məsafədə ərazilərdə, əhalinin rahat gedib-gəlməsi üçün münasib yerlərdə, bir neçə yüz hektar ərazilərdə təşkil etmək olar. Müvafiq piknikləri imkanlı şirkətlər və yaxud da dövlət şirkətləri, məsələn, Dövlət Neft Şirkəti, təşkil edə bilər.

Azərbaycanda “Beynəlxalq Azad və Ekoloji təmiz şəhər”in salınması və əhəmiyyəti

Son dövrdə dünya əhalisinin artması (2011-ci ilin son məlumatına əsasən dünya əhalisi yeddi milyard nəfər təşkil edib), əhalinin daha çox iri sənaye mərkəzlərində cəmləşməsi, meqapolislərin (şəhər birləşmələri) yaradılması, şəhərlərdə ekologiyaya zərbə vuran ağır sənaye müəssisələrinin artması, yanacaq ilə işləyən nəqliyyat vasitələrinin sürətlə artması, tez-tez baş verən meşə yanğınları, məişət tullantılarının çoxalması, yaşıllıqların azalması, meşələrin qırılması, silahların sınaqdan çıxarılması, müharibələr, təbii fəlakətlər, kimya sənayesinin güclənməsi və s. ekoloji tarazlığı kəskin şəkildə pozub, atmosferi çirkləndirib. Qlobal istiliklər, kəskin iqlim dəyişiklikləri təbii fəlakətlərin sayını artırıb və miqyasını genişləndirib. Səhiyyə təşkilatlarının məlumatlarına əsasən, Qlobal ekoloji dəyişikliklər ucbatından insanlar arasında xəstələnmələrin sayı və xəstəliklərin çeşidləri gündən-günə artmaqdadır. Xüsusilə ekoloji vəziyyətin gərginliyi müalicəsi mümkün olmayan xərçəng xəstəliyinin geniş yayılmasına gətirib çıxarıb.

Son dövrlərdə ekoloji tarazlığın bərpa edilməsi və insan sağlamlığının mühafizəsinin gücləndirilməsi məqsədilə dünyanın qarşısında duran qlobal problemlərin həlli istiqamətində yanacaq növü kimi benzindən, dizeldən istifadənin məhdudlaşdırılması məsələləri öz əksini tapıb. Atmosferdə parnik qazlarının artması həm atmosferin təbəqələrində ozonun miqdarının azalmasına gətirib çıxarıb, həm də oksigeni azaldır. Bu nöqtəyi-nəzərdən sağlam həyat tərzini hər kəsi düşündürür. Bu baxımdan sadə şəhər həyat tiplərinin, həyat tərzlərinin formalaşması daha da zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Hər kəsi təmiz ekoloji mühit düşündürür.

Digər tərəfdən də **dünya sakini** olmaq, beynəlmilləşmə, dünyanın mədəni mühitinin qarışması (rəngarəng mədəni

mühit) kimi məsələlər gündəlik əhəmiyyət kəsb etməkdədir və qloballaşma proseslərinin tərkib hissəsidir.

Qlobal münasibətlər içərisində

-qlobal iqtisadiyyat;

-qlobal ekoloji məsələlər;

-qlobal mədəniyyət kimi sahələr mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Münasibətlərin qloballaşması həmçinin insanlar arasında ünsiyyətin daha da sıxlaşmasına, qatlaşmasına səbəb olub.

Dünyanın kontinental mədəniyyətinin (məsələn, Avropa mədəniyyəti, Afrika mədəniyyəti, Asiya mədəniyyəti və s.) formalaşması xalqların arasında loyal, yumşaq münasibətlərin yaranmasını zəruri etməkdədir. İndi əhali daha çox qarışıq adət-ənənələrin hökm sürdüyü cəmiyyətlərdə yaşamağı üstünlük verir. Bu mövqe həm **insanlığın** mərkəzi əhəmiyyət kəsb etməsinə (münasibətlər dəyərinin əsas obyektində insan amili-insanların təbii hüquqları mərkəzi elementdir) səbəb olur, həm də etnosentrizmdən imtinaya gətirib çıxarır. Humanist baxışlar həmçinin dini radikallığın aradan qalxmasına, barışıqlığın, tolerantlığın da inkişafına səbəb olur. Münasibətlərin əsasında insanlıq və onun dəyəri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və bütün istiqamətlər və vasitələr (məsələn, din amili) insanlığa xidmət üçün müəyyən edilir ki, bu da xalqların toplum şəklində (birgə inteqrasiya şəklində) təbii hüquqlarının formalaşmasına səbəb olur. Şəxsin, vətəndaşın, daha geniş mənada xalqın hüquqları **“bütün dünya sakinlərinin birgə hüquqları, hamının bərabər hüquqları”** prinsipini zəruri edir.

Qarışıq cəmiyyətlər bir tərəfdən mədəni zənginlik mühiti yaradırsa, digər tərəfdən də dünya sakinlərinin mehribancasına birliyini təşkil edir. İnsanların, xalqın etnik psixikalarının (burada etnik xarakter. Psixika insan xarakterini yaradır) tərkib elementləri onların sosial və ictimai münasibətlərinin forma və məzmunundan asılı olur. Hər kəsin xidmətlər cəmi öz mahiyyətinə görə şəxsin ölkəsinə və geniş mənada dünyaya

xidmət məzmununu özündə əks etdirir. **“Dünya hamı üçün, hamı dünya üçün, eləcə də bir nəfər dünya üçün, dünya bir nəfər üçün, bir nəfər hər kəs üçün, hər kəs bir nəfər üçün”** prinsipi (bu prinsip kompleks əhəmiyyət kəsb edir) təbii hüquqların daha da geniş əsaslarla qorunması üçün baza prinsiplərini təşkil edir.

Qarışıq mədəniyyətin əhəmiyyəti baxımından qeyd etmək olar ki, bir ölkənin sakinləri digər ölkənin sakinlərini öz içərisində gördükdə, milli və etnik məsələlər radikallıqdan mülayimliyə keçir, qəbuledicilik, barışıqlıq, vərdislik, adət yaradır. Digər tərəfdən də bir ölkənin əhalisinin fərqli tərkibi həmin ölkənin digər ölkələr tərəfdən müdafiə, mühafizə olunmasına səbəb olur. (Bir növ zəmanət rolunu oynayır). Qarışıq mədəniyyət, dövlətin və xalqın inteqrasiya olunması üçün təkanverici element rolunu oynayır ki, bu da dövlətin məcburi inkişafını təmin edir. Monoetnik dövlət isə özünü başqa xalqlar və dövlətlər içərisində qeyri-zəngin hiss edə bilər.

Azərbaycanda daima beynəlmilləşmə siyasəti həyata keçirilib və bu baxımdan mozaik mədəni mühit formalaşmışdır. Azərbaycan müxtəlif dini konfesiya nümayəndələri dinc şəraitdə öz fəaliyyətlərini göstərirlər, hər kəsin etiqad azadlığı var. Bakı şəhərində mütəmadi olaraq dünya xalqlarının mədəniyyətləri nümayiş olunur. Dövlətin dəstəyi və Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə dini dialoqlar təşkil edilir. Həmçinin müxtəlif idman və musiqi tədbirləri, beynəlxalq konfranslar, simpoziumlar və s. keçirilir. Bütün bu tədbirlər Azərbaycanı dünya dövlətlərinə bağlayır və Azərbaycan xalqının dünyanın sivil və mədəni bir xalq kimi statusunun möhkəmlənməsinə səbəb olur. Azərbaycan xalqı öz coğrafi vəziyyətinə görə Şərqi-Qərbi mədəniyyətini öz çiyinlərində daşıyan və qanad açan-Şərqi və Qərbi, bir quş rolunu oynayır. Azərbaycan xalqı Şərqi və Qərbi sintez edir və mədəniyyət ünsürlərinin, elementlərinin coğrafi yerdəyişmələri üçün

mühüm mövqe, dayaq rolunu oynayır. Azərbaycan Şərqlə və Qərblə mədəni dəyərlərini öz milli dəyərləri ilə sintez edir və triomədəniyyətin (bir qədər geniş götürüldə dördtərkibli mədəniyyət) daşıyıcı elementi və ünsürü kimi çıxış edir. Azərbaycan Şərqlə və Qərblə arasında mədəniyyətlərin toqquşmasına yol verməmək üçün yumşaq element rolunu oynayır. Bütün bu amillər xalqların etnik xarakterinin zəngin və böyük olmasından, həmçinin qəbul edildiyindən xəbər verir.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, eynilə milli mədəniyyətin idxal və ixrac yükünü artırmaq məqsədilə, Azərbaycanda beynəlxalq mədəni mövqeyi və statusu olan və ekoloji baxımdan tam təmiz olan şəhərin yadılması, salınması dövlətimizin beynəlxalq mədəni statusunu daha da artırmağa bilər. Ekologiya şəhərciyini Azərbaycanın dilbər guşələrində, gözəl iqlimi olan məskənlərdə salmaq olar. Bütün dünya ölkələrindən yaşamaq və istirahət etmək üçün bu şəhərə bəzi sakinləri (xüsusilə mədəni imici olan) dəvət etmək olar. Bununla yanaşı, şəhərin hüquqi statusu şəhərə xaricilərin gəlməsini də şərtləndirən amil rolunu oynaya bilər. **Şəhərin azad şəhər kimi statusu orada tənzimləyici hüquq normalarının yumşaq xarakteri (immunitet və imtiyazlar verməklə) ilə izah edilə bilər.** Bu şəhərin ekoloji şəhər kimi salınması və fəaliyyəti üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilə bilər:

- ekoloji məkanın, təbiəti zəngin olan (yaşılıqları çox olan) məkanın seçilməsi;
- eyni layihələr üzrə alçaq mərtəbəli evlərin, digər obyektlərin tikintisi;
- eyni standartlar üzrə şəhər yollarının salınması;
- evlərin dünya memarlığının nümunələri əsasında salınması. (Avropa memarlığı, şərqlə memarlığı əsasında şəhərin salınması);
- Azərbaycanın milli memarlıq nümunələrinin yaradılması və tikintidə nəzərdə tutulması;

- “Beynəlxalq mədəniyyət mərkəzi”nin salınması. (Dünya xalqlarının mədəniyyətlərinin nümayişi məqsədilə-ayrı-ayrı xalqların adət-ənənələri və s.);

- dünya incəsənətinin təbliği üçün mərkəzlərin yaradılması və s.

Şəhərin təmiz ekologiya əsasları ilə salınmasının əsasları

-şəhərdə yanacaq ilə işləyən avtomobillərin qadağan edilməsi. Yalnız yangınsöndürənlər və təcili yardım maşınlarına icazə verilməsi;

-ictimai nəqliyyat vasitəsi olaraq qatarlardan, tramvaylardan və trolleybuslardan, metrolardan istifadə olunması;

-yükklərin daşınması üçün yalnız elektrik mühərriki ilə işləyən avtomobillərdən istifadə edilməsi;

-piyada gəzintilərə üstünlük verilməsi, velosipeddən istifadəni genişləndirmək;

-yalnız xidmət və ictimai iş sahələri və obyektlərinin salınması;

-ağır sənaye müəssisələrinin inşasına icazə verilməməsi;

-kiçik ticarət obyektlərinin inşası;

-ictimai asayişin təmin edilməsi üçün atlardan istifadə edilməsi;

-Azad şəhər üçün tam sərbəst yaşayış tərzinin təşkili. Yumşaq hüquqların (imtiyazlar və immunitetləri özündə əks etdirən) mövcudluğu;

Əhəmiyyəti:

-Azərbaycana dünya xalqlarının axını və bundan ölkənin gəlir götürməsi;

-Azərbaycanda turizmin inkişafı;

-sağlam həyat tərzinin təbliği, yeni həyat tərzinin, yeni dəyərlərin dəbə minməsi;

-Azərbaycanın beynəlxalq statusunun güclənməsi;

- Ölkə siyasətinin (siyasi statusunun) beynəlxalq arenada mühafizəsinin güclənməsi;
- dünya mədəniyyətinin inkişafı və mədəni tədbirlərdən əldə olunan gəlirlər;
- dünya mədəniyyəti ilə yaxından tanışlıq;
- xalqın milli etnik xüsusiyyətlərinin yeni elementlər hesabına genişlənməsi, zənginləşməsi;
- gözəl həyat tərzinin bəzi elementlərinin digər regionlar üçün transferi;
- dünya mədəniyyəti ilə tanışlıq hesabına Azərbaycan ədəbiyyatının, teatr və digər incənət və mədəniyyət sahələrinin inkişafı və s.

Azad və ekoloji təmiz şəhər Azərbaycanda yeni həyat tərzini üçün yeni dalğaların yaranmasına (baza adət-ənənələri üzərində yeni dalğaların yaranması) kömək edər və inteqrasiya mərkəzinə çevrilə bilər.

Azərbaycanda “Yaşlılar üçün istirahət və müvəqqəti yaşayış mərkəzləri”nin yaradılması və əhəmiyyəti

İnsan həyatında müxtəlif yaş dövrlərinin olması, bu baxımdan fərqli yaş xüsusiyyətləri həyatın mənalı və zəngin olmasını şərtləndirir. Cəmiyyətin bir-birilə sıx əlaqədə olan və bir-biri üçün şərtləndirici, təkanverici məzmun kəsb edən fiziki strukturunun zənginliyi (təbəqələrin çoxluğu), eləcə də cəmiyyətdə olan fikir müxtəliflikləri (hər yaş dövrünün özünəməxsus düşüncələri), digər tərəfdən şəxslərin fəaliyyətinin, peşələrin rəngarəngliyi həyatın daha da məzmunlu olmasını şərtləndirir. O da məlumdur ki, həyat anları hər an üçün mütləq olmaqla, həm də ümumi götürdükdə nisbi, keçici xarakter kəsb edir. Onu da qəbul etmək lazımdır ki, həyatın xoşbəxtlikləri hər yaş dövründə mütləq anlarda (müəyyən zamanlarda) təzahür edən və ümumən keçici

xüsusiyyətləri özündə daşıyan maddi və mənəvi nemətlərin cəmindən ibarətdir. Xoşbəxtlik bir anda əldə olunan maddi və mənəvi nemətləri özündə əks etdirən mücərrəd varlıqdır. Həyatın xoşbəxtlik trayektoriyasında bu anlar həm fasilələrlə, həm də ardıcıl olaraq bürüzə verir. İnsan hər yaş dövründə həyatdan bəhrələnir, digərlərinin də bəhrələnməsi üçün müəyyən vasitələr bəxş edir, maddi və mənəvi nemətlərdən qidalanır və digərini də qidalandırır.

Ahıllıq, qocalıq dövrü daha çox müdrilik, kamillik dövrü kimi xarakterizə olunur. Qazanılmış həyat təcrübəsi sayəsində yaşlı insanlar həyatı daha da dərindən dərk edir və çalışırlar ki, digər təbəqənin nümayəndələri ilə öz təcrübələrini paylaşsınlar. Bu baxımdan onların fəaliyyətinin əsasını tövsiyələr vermək, istiqamətlər göstərmək təşkil edir. Xalqımızın neçə yüzilliklərdir ki, formalaşmış milli adət-ənənələrinə uyğun olaraq yaşlı nəsil xüsusi hörmətli təbəqə hesab olunur. Gənclər, orta yaşlı təbəqənin nümayəndələri yaşlı (ahıl və qoca) təbəqənin nümayəndələrini özləri üçün stimulyerici vasitə hesab edirlər. Yaşlı nəsil əsasən cəmiyyətdə istiqamətverici, məsləhətlərverici və tövsiyyə

kimi başa düşülməlidir. Həmçinin bir iyerarxik prinsip olaraq da qəbul edilməlidir) kimi mövcudluğunu təmin edir. Ağsaqqallıq institutu eləcə də cəmiyyətdə digər təbəqələrin formalaşmasında xüsusi rola malik olur. Yaşlı insanlar arasında ictimai birliyin təşkili məqsədilə respublikada “Ağsaqqallar şurası”, “Veteranlar birliyi” və s. ictimai təşkilatlar fəaliyyət göstərir.

Qəbul etmək lazımdır ki, yaşlı nəslin nümayəndələri xüsusilə elmin inkişafında böyük rol oynayırlar, ali məktəblərdə, elmi tədqiqat müəssisələrində professor və müəllim heyətinin böyük əksəriyyətini yaşlı nəslin nümayəndələri təşkil edir. Bu nəsil öz ahıl yaşlarından, elmi təcrübələrindən istifadə edərək, elmin inkişafına xidmət etməklə yanaşı, elmin ardıcıl olaraq digər təbəqələr içərisində də tərəqqisinə xüsusi kömək edir.

Onu da qeyd etmək vacibdir ki, bu gün yaşlı nəslin cəmiyyətdə yükü daha ağır olur. Bu nəslin əksər nümayəndələri cəmiyyətin inkişafı ilə yanaşı, cəmiyyətin mühafizəsinin (mədəni və ictimai mühafizə) də məsuliyyətini öz çiyinlərində daşıyırlar. İctimai tərbiyə işləri də onların üzərlərində olur. Ümumiyyətlə yaşlı nəslin nümayəndələri həm ailələrdə (ailənin qurulması, ailənin birliyi və qorunub saxlanması), həm də cəmiyyətin özündə xüsusi məsuliyyət daşıyırlar. Azərbaycan ailələrində yaşlıların rolu və nəzarəti ailə institutunun nəsillərdən-nəsillərə ötürülməsini təmin edir.

Sadalananlarla yanaşı, hesab etmək olar ki, yaşlı nəslin nümayəndələrinin ailələr, xüsusilə gənclər üzərində ciddi nəzarəti hərdən ailə gərginliklərinə gətirib çıxarır. Yaşlı nəslin əksəriyyətinin bir qayda olaraq ailələrə bağlanması bir tərəfdən onların ictimai funksiyalarını zəiflədir, digər tərəfdən də ailə münaqişələrinin yaranmasına səbəb olur. Ailə və təsərrüfat yüklərinə görə yaşlı nəslin istirahəti az təmin edilir ki, bu da onlarda əsəbi və psixi gərginlikləri çoxaldır və xəstələnmələrin sayı artır. Bu baxımdan da hesab etmək olar ki, Azərbaycanda

yaşlı nəslin həyatlarının müəyyən hissəsinin ailələrədən (daimi yaşayış evlərindən) kənarlarda, birbaşa cəmiyyətlə təmasda, həmçinin istirahət və rahatlıq mərkəzlərində, müvəqqəti yaşayış yerlərində keçirmələri müasirlik baxımından, yeni tələblərə uyğun olaraq daha da aktualıq kəsb edir. Respublikada bütün sahələrdə olduğu kimi sosial sahələrdə də tərəqqi vardır. Onu da qəbul etmək lazımdır ki, Azərbaycanda bütün təbəqələrlə yanaşı, yaşlı nəsil də istirahət və müalicə mərkəzlərindən, sanatoriyalardan və s. istifadə edir. Ancaq ixtisaslaşmış, yalnız yaşlı insanlar üçün istirahət və müvəqqəti yaşayış mərkəzlərinin yaradılması daha da səmərəlidir, müvafiq mərkəzlər onların həyatlarını daha da maraqlı edər, ömürlərini uzadar. Ümumiyyətlə, bu mövzuda daha da geniş fikirlər bildirmək olar. Konkret olaraq isə, əhəmiyyəti barədə aşağıdakı bəzi fikirləri sadalamaq olar:

Əhəmiyyəti:

- kompleks istirahət hesabına yaşlı insanların sağlam həyat tərzinin daha da yaxşılaşdırılması;
- onların istirahətlərinin yüksək səviyyədə və daha da dərin məzmununda, geniş istiqamətlər üzrə təmin edilməsi;
- yaşlı nəslin Azərbaycanın təbiəti, adət-ənənələri ilə yaxından tanışlıqlarının təmin edilməsi;
- bir yaşayış məskəninin yaşlı nəslinin digər rayonların yaşlı nəsilləri ilə yaxından tanışlığı;
- adət-ənənələrin elementlərinin ölkə üzrə paylanmasına əlavə kömək;
- yaşlı nəslin nümayəndələrinin ictimailəşməsi proseslərinin sürətlənməsi;
- yaşlı nəslin gənc ailələrlə münasibətlərinin yaxşılaşdırılması və yüksək səviyyədə saxlanması (hörmət əsasında);

-yaşlı təbəqənin bir sosial təbəqə kimi statusunun möhkəmlənməsi;

-yaşlı təbəqənin ictimai statusunun gücləndirilməsi;

-ölkə üzrə bu təbəqənin əlaqələrinin genişləndirilməsi və s.

İstirahət mərkəzlərini və müvəqqəti yaşayış məskənlərini (istirahət mərkəzlərinin içərisində-müəyyən müddətlər üçün yaşamaq) qazanc məqsədilə iş adamları, imkanlı şirkətlər təşkil edə bilərlər. Həmin istirahət mərkəzlərində paylaşılmış şəkildə, rəngarəng məzmunlu həyat tərzini təşkil edilə bilər. Məsələn, ayın və ya fəslin müəyyən vaxtlarında yaşlı nəslin nümayəndələri Azərbaycanın müxtəlif rayonlarında yaşaya və istirahət edə, yerli adət-ənənələrlə tanış ola bilərlər.

Mərkəzlərin təşkili istiqamətləri:

Mövsümi olaraq istirahət üçün

-şəbəkə xarakteri kəsb edən mərkəzlərin Azərbaycanın müxtəlif rayonlarında təşkili;

-mərkəzlərdə xüsusi tibbi xidmətin yaradılması;

-avtobus və qatar vasitəsilə turların təşkil edilməsi;

-yaşlı insanlar üçün ayrı-ayrı rayonlarda mədəniyyətin (musiqi, rəqs, teatr və s.) və incəsənətin (xalçaçılıq sənəti və s.) nümayişi;

-müvəqqəti yaşayış yerlərinin təşkili və s.

Azərbaycanda çayxanaların ləğv olunmasının (başqa bir formaya keçməsinin) əhəmiyyəti

Təbii ki, cəmiyyətin təbəqələri müxtəlifdir və hər bir təbəqənin cəmiyyətdə öz funksiyası, rolu, öhdəliyi, məsuliyyəti, eləcə də ehtiyac və tələbatları, maraq və məqsədləri, həmçinin mənafevləri vardır. Yuxarıda deyilən tərkib elementləri, komponentlər kompleks olaraq insan həyatının, həyatın tərkibi olan məşğuliyyətinin əsaslarını, məzmununu formalaşdırır, eyni zamanda insan xarakterinin

formalaşmasının baza prinsip və vasitələrini təşkil edir. Hər bir təbəqə öz məşğuliyyətini öz əmək funksiyası, psixikası ilə (xarakter) formalaşdırır ki, bu da cəmiyyətin fəaliyyət strukturunun tərkibinin forma və məzmununu təşkil edir. Cəmiyyətin bütün təbəqələri öz asudə vaxtlarını müxtəlif yollarla keçirirlər. Asudə vaxtlar adətən gərgin işdən sonra istirahət vaxtının (işdən sonrakı vaxt ilə yuxu (yatmaq) arasında olan müddət) tərkibini təşkil edir ki, bu da öz məzmunu baxımından sutkalıq həyatın mənalı və dolğun olmasını şərtləndirir. Asudə vaxt yatmaqla iş arasında balanslı vəziyyəti, tarazlığı, rəvan şəkildə əvəz olunmanı təmin edir. Bu baxımdan da asudə vaxtın səmərəli keçməsi vəziyyətləri insan həyatına təsir edən müsbət amillərin, müsbət təsirlərin olması ilə xarakterizə oluna bilər. Bu səbəbdən də asudə vaxtlar ən yaxşı halda adətən istirahətə, əyləncələrə əsaslanan məşğuliyyətlə təmin olunmalıdır ki, bu da insanlar arasında həm ictimai birliyin güclənməsi, dostluq, tanışlıq münasibətlərinin genişlənməsi, həm də gündəlik əsəb gərginliklərinin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynaya bilsin. Asudə vaxtların mənalı keçməsi üçün müxtəlif üsullar vardır ki, onlardan bəziləri də müxtəlif oyunların oynanılmasıdır. Psixi gərginliklərin aradan qaldırılmasında stolüstü oyunların olması (şahmat, nərd, domino və s.) da mühüm əhəmiyyət kəsb edir, müvafiq oyunlar gərginlikləri zəiflədir. Eləcə də xoş münasibətlər, xoş rəftar insanlar arasında səmimi ünsiyyətin yaranmasının əsaslarını təşkil edir.

Bir məsələni də xüsusi olaraq qeyd etmək olar ki, cəmiyyətdə olan adət-ənənələr, məşğuliyyət növləri, həyat vərdişləri hər bir cəmiyyətin mədəni statusunu, imicini müəyyən edən vasitələr hesab edilə bilərlər. Xalqın etnik psixi xüsusiyyətləri də adətən həmin xalqın tarixi, genetikası, eləcə də adət-ənənələri ilə formalaşır. Xalqın düşüncə tərzini və səviyyəsi isə həmin xalqın bütünlükdə həm milli mədəniyyətinin, həm də geomədəniyyətinin formalaşmasının göstəricisi rolunda çıxış edir. Gündəlik məşğuliyyət, vərdişlər

də etnik xüsusiyyətlərin formalaşmasına təsir edən amillər içərisindədir. Xalqın ümumi mədəni səviyyəsinin göstəriciləri tək-tək olan zəka, geniş düşüncə sahibləri hesabına yox, kütləvi olaraq əks olunan göstəricilərə əsasən müəyyən olunur. Bu baxımdan kütləvi mədəni şüurun inkişafı önəm kəsb edir və ümummədəni səviyyəni yüksəldir. Ümumi yüksəliş isə həyatın bütün sahələrinə sirayət edir və nəticədə bir-birilə əlaqəli olaraq, kompleks əhəmiyyət kəsb edən inkişafa nail olunur. Kompleks inkişaf da öz növbəsində güclü dövlət, güclü cəmiyyət, yenilməz xalq statusunu meydana çıxarır. Azərbaycan xalqının sürətli inkişafı cəmiyyətin kütləvi olaraq mədəniləşmə, maariflənmə prosesinə bağlı olur. Azərbaycan cəmiyyətində kütləvi maariflənməyə, kütləvi olaraq şüurun, zəkanın inkişafına mənfi təsir edən vasitələr vardır ki, onlar içərisində də çayxanalar böyük rol oynayır.

Azərbaycanda əhalinin, xüsusilə yeniyetmə və gənclər təbəqəsinin çayxanalara toplaşması, çayxanalara getmək və vaxtları hədəf yerlərə sərf etmək və bu istiqamətdə ifrat dərəcədə genişlənən vərdişləri gənclərin sosial-psixi xüsusiyyətlərinə mənfi təsirlərini göstərir.

Bu gün Azərbaycan geosiyasi və geomədəni mövqeyinə görə Şərq və Qərb arasında bir körpü rolunu oynamaq məsuliyyətini öz üzərinə götürən dövlət, xalq və cəmiyyət olaraq, Şərqin və Qərbin adətlərinin, ənənələrinin bəzi xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən, öz adət və ənənələri ilə sintez edərək yeni meyarları üzə çıxaran bir subyekt, məkan kimi əhəmiyyət kəsb etməkdədir (Şərqin bəzi mənfiliklərindən azad olmaq, Qərbdən gələnəri isə süzgəcdən keçirmək siyasətin əsasını təşkil etməlidir). Bu baxımdan Azərbaycan cəmiyyəti daima öz-özünü mədəni baxımdan islah etməli və bəzi köhnə adətləri saxlamaqla, mənfilikləri atmaqla, köhnələri yeni formaya salmaqla, mövcud baza üzərində (mühafizəkarlıq üzərində yenilik) **Yeni Azərbaycanlı** imicini, yaratmalıdır və yeni insan dəyərlərini üzə çıxarmalıdır. Azərbaycan gəncləri öz məşğuliyyət və vərdişləri ilə daima yeniləşmə meyillərini üzə

çıxarmalıdırlar. Azərbaycan gəncləri bütün anlarda **“zaman irəlidi, biz geridə”** prinsipini öz üzərlərindən atmalı, elmdə və mədəni həyatda digər sivil ölkələrin gəncləri ilə ayaqlaşmalıdırlar. Bu baxımdan gənclər yeni-yeni adət və vərdişlərə yiyələnməli və cəmiyyətdə müvafiq faydalı elementləri, səmərəli olan tərəfləri, ünsürləri yaymalıdırlar. Gənclər cəmiyyətin mədəni inkişafına təsir edən pis vərdişlərdən yayınmalı, daima öz-özlərini mənəvi baxımdan təmizləməlidirlər. Yeniliklər isə onların həyatlarının mənalarını təşkil etməlidir. Bu baxımdan, təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan gəncləri kütləvi şəkildə əsasən onlar üçün heç bir mənəvi dəyər verə bilməyən çayxanalara axışırlar ki, bu da onların gündəlik olaraq birtərəfli həyat sürmələrinə (şablonlara, stereotiplərə, mənfiliklərə) səbəb olur.

Çayxanaların mənfi xüsusiyyətləri

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Azərbaycanda hal-hazırda yeniyetmələr və gənclər arasında asudə vaxtların keçirilməsi və görüş yerləri üçün əsasən ən geniş yayılmış obyektlər çayxanalar hesab edilir və bu artıq gündəlik vərdişlərə çevrilib. Çayxanalar yeniyetmələrin və gənclərin inkişafının qarşısını alan vasitələr, obyektlər rolunu oynayır. Bunun səbəblərini aşağıdakı şəkildə qeyd etmək olar:

İlk növbədə nəzərə almaq lazımdır ki, əksər çayxanalar öz xidmət səviyyəsinə görə, həm də gigiyenik baxımdan heç də müasir tələblərə cavab vermir. Çayxanalarda toplaşmaq adəti isə əsasən bayağı məzmunlu bir məşğuliyyətə gətirib çıxarır, müzakirə olunan məsələlər isə gündəlik məişət mövzularından kənara çıxmır. Digər tərəfdən də çayxanaların şəraitlərinin pis olması onların xidmət səviyyəsinin aşağı olmasını şərtləndirir. Çayxanalarda, xüsusilə qapalı məkanlarda (tüstülü otaqlar-nəfəslikləri olmayan müasir kameralar da demək olar) hava təmizləyici avadanlıqların, qurğuların olmaması isə burada havanı çətinləşdirir və bu da gənclər içərisində müəyyən

xəstəliklərin əmələ gəlməsi üçün əsas verir. Çayxanalar yeniyetmələr və gənclərin siqaret çəkmək kimi zərərli vərdişlərini təşviq edir. Müvafiq obyektlər yeniyetmələr və gənclərin fiziki hərəkətlərini məhdudlaşdırır ki, bu da onlar arasında tənbəlliyin, əməksevmezliyin yaranmasını sürətləndirir. Yeniyetmə və gəncləri təhsildən, məktəblərdən uzaqlaşdıran vasitələrə çevrilir. Gənclər içərisində elmsizliyin, savadsızlığın yaranmasını sürətləndirir, onların cəmiyyətin fəal üzvləri kimi rol oynamalarından mexaniki olaraq imtina etdirir. Çayxanalar gənclər və yeniyetmələr arasında avaraçılıq (tüfeyli həyat) həyatının təşviqinə qeyri-iradi, yəni mexaniki olaraq şərait yaradır, onları yaradıcılıqdan, maariflənmədən kənarlaşdırır, dünyagörüşünün artmasını məhdudlaşdırır. Çayxanalarda yalnız oğlanların, kişilərin toplaşması həm də cəmiyyətdə cinsi ayrışdırıcılığı yaradır ki, bu da qız və qadın hüquqlarını məhdudlaşdırır, oğlanların birtərəfli iştirakları isə onların qızlar üzərində hökmranlığını təşviq edir (mühafizəkarlığın ifrat dərəcəsi və radikal Şərq adətlərini atmağa mane olur). Çayxanalar gəncləri, yeniyetmələri öz ailə və ictimai həyatlarından ayırır. Bununla yanaşı, qeyd etmək olar ki, yeniyetmələr və gənclər peşə öyrənmək istəklərindən ayrılırlar ki, bu da gənclərin istehsalat üçün baza rolunu oynamaq funksiyasını azaldır. Pis nəticələri ilə isə həm onların özləri, həm ailələri, həm də ümumilikdə cəmiyyət və dövlət rastlaşır.

Çayxanaların ləğv olunmasının əsasları:

- çayxanaların yeniyetmələr və gənclərin qeyri-sağlamlılıqlarına xidmət etməsi. Həddən artıq çayın (mayenin) qəbulu, təmiz hava çatışmazlığı;
- saatlarla oturmaq həyat keçirmək və mənasız söz-söhbətlərə yer vermək;
- psixi-əsəbi gərginliklərin artması;

-məkanların, obyektlərin səs-küylü olması, əlavə sınırlı pozulmaları səbəbi;

-gənclərin mənasız həyatla məşğul olmaqlarına səbəb olması, səmərəli fəaliyyətlə məşğul olmaq vaxtlarını əlindən alması;

-yeniyetmə və gənclərin peşə vərdişlərinə yiyələnmələrinin qarşısını alması;

-gənclər içərisində işləməmək vərdişlərini yaratması, onların enerjilərini əlindən alması və s.

Çayxanaların əvəz olunması istiqamətləri:

-yeniyetmələrin və gənclərin kütləvi şəkildə idmana cəlb edilməsi, iş adamları tərəfindən idman, elm və əyləncə bazalı qazanc yerlərinin təşkili, bu baxımdan, onların tennis, bilyard, şahmat və digər bu kimi idman obyektlərinə cəlb edilməsi;

-yeniyetmə və gənclərin kütləvi olaraq üzgüçülük, qaçış, tennis, yüngül atletikanın digər növləri, futbol, voleybol, basketbol və s. kimi idmana cəlb edilməsi;

-yeniyetmə və gənclərin əlavə məşğuliyyət kimi rəqslərə cəlb edilmələri və bu əsaslı məşğuliyyət sahələrinin təşkili;

-yeniyetmə və gənclərin asudə vaxtlarını şəxsi və əyləncəli keçirmək, onlar arasında mehribançılığın yaradılması üçün rəqs ballarının təşkili, rəqs meydançalarının yaradılması;

-yeniyetmə və gənclər üçün qaçış marafonlarının təşkili (məydan zamanlarında);

-gənclərin və yeniyetmələrin idman yarışlarını izləməyə cəlb edilmələri, onların asudə vaxtlarını həmin yerlərdə keçirməyə cəlb edilmələri;

-yeniyetmə və gənclərin fiqurlu konksürmə kimi idman və əyləncələrə cəlb olunmaları;

-yeniyetmə və gənclərin kitabxanalarda kitab oxumaqla asudə vaxtlarını təmin etmələrinə yardım. Kitabxanada istirahətinin təmin edilməsi. Burada iş adamları oxu zalları və ictimai-iaşə xidmətlərini birləşdirməklə, elmi və bədii

məşğuliyyətləri təmin edə bilərlər və bundan da qazanc əldə edə bilərlər;

-yeniyyətə və gənclərin ictimai dərnəklərinin yaradılması-müəyyən ictimai dərnəkləri özündə əks etdirən biznes və əyləncə parklarının yaradılması;

-onlar üçün müxtəlif klubların təşkil edilməsi;

-yeniyyətə və gənclərin teatr və kinoteatrlara kütləvi axınlarının təbliğ və təşviq edilməsi və s.

Əhəmiyyəti:

-yeni gəncliyin, yeni gənclik fəlsəfəsinin, düşüncəsinin, baxışlarının formalaşması;

-insani, humanist dəyərlərə xidmət edən gəncliyin meydana gəlməsi;

-gənclərin köhnə stereotiplərdən (eyniliklərdən, şablonlardan) uzaqlaşması;

-Yeni Azərbaycanlı imicinin yaradılması;

-gənclərin mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi;

-gənclərin sağlam həyatının təşkili;

-Azərbaycanda yeni gənclik həyatının dəbə minməsi;

-gənclərin, məna baxımından, məşğuliyyət zənginlikləri ilə onların daxili aləmləri arasında sıx bağlılıq yaradaraq, təzahürdə **yeni gənclik mahiyyətinin** üzə çıxarılması;

-gənclərin dünyanın ayrı-ayrı mədəniyyətləri ilə tanış olmaları;

-onların maariflənmələri;

-yeniyyətə və gənclərin həyata baxışlarının müsbət istiqamətdə dəyişməsi;

-onların inzibati xətalardan və cinayət əməllərindən uzaqlaşdırılması və s.

Yeni məşğuliyyət sahələrinin (obyektlərinin) makro formaları

Biznes, ictimai-iaşə, xidmət, idman, əyləncə, o cümlədən, teatr, kinoteatr, kitabxana, idman komplekslərini və s. özündə birləşdirən meqatikililər, parklar.

Makrodan mikroya qədər olan formaları. Komponentlər və komplekslər

Balanslaşdırılmış məkanlar üzrə,

- kitabxana+yeməxana;
- teatr+restoran
- rəqs zalları+restoran;
- kinoteatr+restoran;
- kinoteatr+idman zalı+restoran;
- dərnəklər+musiqi arenalrı+restoran;
- kitabxana+idman zalı+teatr;
- kitabxana+teatr+stolüstü oyunlar+restoran və s.

Qeyd edilən obyektlər iş adamları üçün böyük gəlirlər gətirə bilərlər. Çayxanlar öz xidmət formalarını genişləndirər, tək oğlanları yox, həm də qızları cəlb edər ki, bu addım da daha da böyük gəlirlərin gəlməsinə səbəb olar.

Çayxanaların ləğv edilməsi tədrici proses olaraq, yeni formaların üzə çıxarılması ilə öz-özünə tənzimlənən prosesə çevrilə bilər. Bu istiqamətdə əsasən iş adamları yeniliklər etməklə böyük işlər görə bilərlər. Orta və kiçik biznes təbəqələrinin maraqlarının qorunması da əsas prinsipə çevrilməlidir.

Bakı şəhərində “Beynəlxalq mədəniyyət mərkəzi”nin yaradılması və əhəmiyyəti

Məlumdur ki, hər bir xalqın mədəni səviyyəsi, mədəni düşüncələri, mədəniyyət sahəsindəki fəaliyyət xüsusiyyətləri onun sivil və formalaşmış bir xalq kimi beynəlxalq imicinin əsas göstəricilərini müəyyən edir. Mədəniyyəti bir varlıq və dəyər kimi formalaşdıran elementlər içərisində adət-ənənələrlə yaşadılan və həmçinin adət-ənənələrin tərkibi olan musiqi, incəsənət, teatr, kino, ədəbiyyat, xalq oyunları və cəmiyyətdə olan digər adət-ənənə nümunələri və s. xüsusi önəm kəsb edir. Hər bir xalqın mədəniyyətinin inkişaf vəziyyəti həmin xalqın elm və təhsil səviyyəsi, dünyagörüşü, eləcə də maariflənmə və mədəni dəyərləri mənimsəmə səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Azərbaycan mədəniyyəti öz zənginliyi baxımından tarixi irs yaratmaqla yanaşı, Şərqi-Qərbi mədəniyyətini qovuşduran element kimi çıxış edir ki, bu səbəbdən də mədəniyyətin zənginliyi məhz geomədəniyyət elementləri ilə əlaqədar olur. Əsasən Şərqi ənənələri üzərində formalaşmış və Şərqi mədəni elementlərini özündə daşıyan (milli musiqidə və incəsənətdə, adət-ənənələrdə bu daha da qabarıq büruzə verir. Məsələn, xalçaçılıq sənəti, xəttatlıq, digər sənətkarlıq növləri, musiqidə muğam, aşıq sənəti, milli rəqslərdə olan elementlər və s.), eyni zamanda Qərbi fəlsəfi düşüncəsini öz mədəni inkişaf trayektoriyasına cəlb etmiş Azərbaycan Qərbi mədəniyyət elementlərini yerli musiqisində (məsələn, yeni aranjemanda musiqi (mahni ifaları) nümunələri, estrada və pop musiqisi, caz musiqisi, yeni skripka, kamança ifaları və s.) inkişaf etdirir və yeni elementlər hesabına milli musiqini zənginləşdirir. Azərbaycan musiqisi öz ruhu baxımından türk, ərəb, fars, hind musiqisinə yaxınlığı ilə xarakterizə olunur ki, bu da ölkənin Şərqi geomədəniyyət məkanında xüsusi rol oynaması zərurətini üzə çıxarır. Xalqın mədəni səviyyəsi onun sivil cəmiyyət yaratmaq siyasətində, eləcə də dövlət quruluşunda öz

təsirlərini göstərir. Yəni mədəniyyət siyasətlə bağlı olur, mədəni düşüncələr siyasi tərəkürün formalaşmasına təsir edir. Bu baxımdan da hesab etmək olar ki, Şərq aləmində ilk demokratik dövlət (ADR-parlamentli respublika)), Şərqdə ilk opera (H.Hacıbəylinin “Leyli və Məcnun” operası) məhz Azərbaycanda meydana gəlmişdir. İnkişaf etmiş xalq mənfilikləri özündən tez uzaqlaşdırmaq qabiliyyətinə malik olur. Ümumiyyətlə isə mədəni inkişaf mənfi xüsusiyyətlərdən tez-tez təmizlənmə və müsbətliklərin (dəyərlərin, müsbət elementlərin, varlıqların) əlavə olunması ilə müşahidə olunan bir prosesdir. İstənilən bir xalq bu prinsipə əməl edərsə, tez bir zamanda inkişafa məruz qala bilər.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev xalqın mədəniləşmə siyasətinə xüsusi önəm verir, dövlətə yanaşı ictimaiyyəti, ictimai təşkilatları da mədəniləşmə proseslərinə cəlb edir. Bir tərəfdən milli mədəniyyət öz baza istiqaməti üzrə inkişaf etdirilir, digər tərəfdən də cəhətlər üzrə sağdan və soldan (qərbdən və şərqdən), yuxarıdan və aşağıdan (şimaldan və cənubdan) elementləri özünə tərəf çəkərək cəlb edir. Azərbaycanda nəinki milli musiqi, həmçinin klassik Avropa musiqisi (simfoniya, opera janrları və s.) də cəmiyyətdə geniş mövqeyə malik olur. Azərbaycan mədəniyyətinin z

ş mş

Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva Azərbaycanda mədəniyyət hərəkatına rəhbərlik edir. Onun təşkilatçılığı ilə həyata keçirilən yeni mədəniyyət siyasəti ölkənin sürətlə mədəniləşməsinə və bu istiqamətdə yeni mədəni inkişaf dalğalarının əmələ gəlməsini zəruri edir. Azərbaycanda sivil forma və məzmunu malik olan mədəni hərəkat formalaşmaqdadır. Hərəkatın aparıcı istiqamətləri və tərkib elementləri olaraq, ayrı-ayrı ölkələrin Azərbaycanda mədəniyyət günləri keçirilir, həmçinin bir çox ölkələrin Azərbaycanda mədəniyyət mərkəzləri (məsələn, Misir mədəniyyət mərkəzi) fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Şərq-Qərb mədəniyyətini qovuşdurmağı və öz milli mədəniyyəti ilə sintez edərək, yeni **aralıq coğrafi mədəniyyəti** yaratmağı və inkişaf etdirməyi beynəlxalq ictimai məsuliyyət kimi öz üzərinə götürüb. Məsələn dinlərarası dialoqun təşkili də Azərbaycanın sözügedən mədəniyyətin inkişafını bir məsuliyyət obyektinə olaraq öz üzərinə götürməsinə bildirir. Azərbaycan bu baxımdan beynəlxalq ixtisaslaşmış təşkilatlar olan UNESCO və İSESCO ilə də əməkdaşlıq edir.

Qarışıq mədəniyyəti qəbul edərək, elementlərini öz daxilinə buraxan Azərbaycan xalqının milli təfəkkürü, fəlsəfi baxışları, həyatı dərk etmək qabiliyyəti də zəngin mədəniyyəti inkişaf etdirən bir xalq kimi öz üzərinə məsuliyyət götürməsinə sübut edir. Xalqın tolerantlığı, digər xalqların mədəniyyətini sintez etmələri də xalqın sivil təfəkkürə malik olmasının göstəricisidir.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, həmçinin mədəniyyət tədbirlərinin genişlənməyini zənn edərək, hesab etmək olar ki, gələcəkdə Bakı şəhərində **“Beynəlxalq mədəniyyət mərkəzi”** kompleksinin yaradılmasına böyük ehtiyac var. Bu meqatikili obyekt ola biləcək mərkəz kompleksdə bir çox dünya xalqlarının daimi mədəniyyət nümayəndəlikləri, mərkəzləri, icmaları yerləşdirilə bilər. Həmin mərkəzdə hər bir xalq özünəxas mədəniyyət

nümunələrini daima nümayiş etdirmək imkanlarına malik ola bilər. Məsələn, mərkəzdə türk (Türkiyədə yaşayanlar), ingilis, rus, yunan, alman, fransız, çex, ərəb, yahudi, italyan, türk xalqları, fars, pakistan, hind, çin, yapon, koreya, latın amerikalılar, Avropa slavyanları və s. kimi xalqların daimi mədəniyyət nümunələri (musiqi, rəqslər, teatr, kino, rəsm qalereyası və s.) nümayiş oluna bilər. Beynəlxalq mədəniyyət mərkəzinin tikintisi də əsasən şərq-qərb memarlığının qarışığı əsasında (layihəsində şərq və qərb memarlığının qarışığı əsasında)

- Azərbaycan xalqının dünyanın müxtəlif mədəniyyətləri ilə yaxından tanışlığı;
- Azərbaycan mədəniyyətinin zənginləşməsi;
- dünya xalqlarının mədəniyyət elementlərinin bir-birinə transferi və s.

Bu siyasət həm də **ictimai diplomatiyanı və xalqlararası diplomatiyanı** gücləndirə bilər və xalqlar arasında sülhün möhkəmlənməsinə xidmət edir. Azərbaycana turizm axını güclənər.

Bakı şəhərində “Beynəlxalq dövlət atributları (rəmzləri) mərkəzi”nin (“Açıq səmada beynəlxalq dövlət atributları muzeyi”nin) yaradılması və əhəmiyyəti

Dünyanın siyasi mənzərəsi dövlətlərin sayının çoxluğu, xalqların sayının çoxluğu, siyasi regionların müxtəlifliyi və fərqli inkişaf xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunur. Bununla yanaşı, ayrı-ayrı regionlarda yaşayan xalqların mədəniyyət nümunələri də dünyanın ümummədəni mənzərəsini yaradır. Dünyanın mədəniyyət və siyasət strukturu həmin komplekslərin tərkibinə daxil olan müxtəlif komponentlərin vəhdətindən formalaşır. Dünyada dövlətlərin və xalqların say çoxluğu həmin dövlətlər arasında münasibətlərin geniş aspektlərini üzə çıxarır, böyük coğrafiyasını yaradır, münasibətlər obyektlərinin sferasını genişləndirir. Eləcə də dövlətlərin ərazilərinə görə müxtəlif ölçülərdə olmaları və xalqların say baxımından fərqli tərkiblərə malik olması, bununla yanaşı, fərqli adət-ənənlər də dünyanın siyasi və mədəni strukturunu, mexanizmisini və sistemini zənginləşdirir. Dünyanın münasibətlər strukturu müxtəlif trayektoriyalara malik olan hərəkətlər cəmindən formalaşır. Hərəkətlərdə olan fərqli və zəngin məzmun və tərz də öz növbəsində dünyanın

münasibətlər strukturunun tərkibini zənginləşdirən amillər içərisindədir. Xalqlar arasında olan münasibətlər təmsil etdikləri dövlətlər vasitəsilə təbəqələşir, qruplaşır, ixtisaslaşır, bir sözlə, təşkilati xarakter alır.

Məlumdur ki, dünyada mövcud olan hər bir dövlət öz rəmzləri (bayraqları və gerbləri) vasitəsilə təmsil olunur ki, bu vasitələr də dövlətin tanınması əlamətlərini əks etdirir. Bayraqlar və gerblər əsasən dövlətin atributları hesab olunaraq ayrılmaz tərkib hissələri kimi çıxış edir. Bayraq və gerbin funksiyası xalqın siyasi baxımdan təşkilatlanmasının məqsəd və məzmununu müəyyən etməkdən ibarətdir. Hər bir xalqın inkişaf xüsusiyyətləri, inkişaf istiqamətləri onun təmsil olduğu dövlət rəmzlərində öz əksini tapır.

Müxtəlif dövlətlər arasında olan münasibətlərin yaranmasında dövlətlərin nümayəndələri tərəfindən bayraqlarının üzə çıxarılması, qonaq qəbul edən dövlət tərəfindən qonaq dövlətin bayraqlarının müəyyən yerlərdən asılması artıq çoxdandır ki, siyasi və mədəni bir adət halını alıbdir. Bayraqlar və gerblər başlıca olaraq bir dövlətin başqa dövlətə (dövlətlərə) olan münasibətlərinin xoşməramlığından, eləcə də dövlətə və təmsil etdiyi xalqa olan hörmətindən irəli gəlir. Bayraqlar və gerblər əsasən hörmət rəmzləri kimi əhəmiyyət kəsb edirlər və bayraqlar bir xalqın digər xalqa olan hörmətini əks etdirir.

Digər tərəfdən də qeyd etmək olar ki, mənaların rəngli boyalarla parçalara köçürülməsi, rəngli parçaların dalğalanması görüş zallarına, meydanlarına bir estetik zövq verir və insan baxışlarını incələmiş əsaslarla formalaşdırır. Rəngli bayraqlar qrupu zəngin bir fon yaradır. Bayraqlara hörmət isə həm də beynəlxalq etikanı formalaşdırır, mədəni və yüksək davranış adətlərini yaradır. O da məlumdur ki, bir dövlət digər dövlətdə təmsil olunarkən (diplomatik nümayəndələr, mədəniyyət nümayəndələri, hərbi nümayəndəliklər, ticarət nümayəndələri) ilk növbədə öz dövlətinə məxsus olan obyektlər (daşınar və

daşınmaz əmlak üzərində) üzərində bayrağını sancır, ucaldır. Bir dövlət daxilində nümayəndəliklər vasitəsilə çoxlu sayda dövlətin bayraqları dalğalanır. Bir dövlətin başqa dövlətin bayrağına yer verməsi isə beynəlxalq nəzakət və hörmət prinsipini formalaşdırır, etiket qaydalarını müəyyənləşdirir. Eyni zamanda dövlətlər beynəlxalq təşkilatlarda da öz bayraqları ilə əlamət verirlər, büruzə edirlər.

Onu da qəbul etmək lazımdır ki, müasir qloballaşma dövründə xalqlar arasında münasibətləri tək dövlətlər yox, eləcə də qeyri-hökumət təşkilatları, fərdlər yaradırlar. Artıq siyasi vasitəyə (məsələn, dövlətin birbaşa müdaxiləsi və kəskin nəzarəti. Dövlət burada ümumi müşahidə apara bilər) bir o qədər də ehtiyac olmadan xalqlararası diplomatiya geniş yayılıbdır. Dünya vətəndaşları arasında sosial şəbəkələr (internet) vasitəsilə sıx ünsiyyət yaradılır. Bu ünsiyyət zamanı siyasi tənzimlənməyə bir o qədər də ehtiyac qalmır. Dünya xalqları arasında münasibətlərin bir mədəniyyəti, mədəniyyət olaraq özündə əks etdirən adəti və davranışı formalaşmış. Ümumiyyətlə isə ünsiyyət həm sadələşib, sadələşdiyinə görə də tərkib baxımından zənginləşib. Artıq dünya xalqları bir-birinə sıx inteqrasiya şəraitində yaşayır, dövlətlərin (xüsusilə sivil dövlətlər) əksəriyyəti də bu tellərin yaradılması üçün vasitələr rolunda çıxış edirlər.

Formal mahiyyət baxımından bir məsələni də xüsusi olaraq qeyd etmək olar ki, istənilən bir prospektin, meydanın bayraqlarla bəzədilməsi orada bir çoxçalarlı gözəllik məkanı, mühiti yaradır.

Hər bir xalq öz etnik xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq dövlət fəaliyyətini təşkil edir. Düzdür, dövlətlər arasında münasibətlər mövcud normalarla tənzimlənir və normalar adət və müqavilə hüququna əsaslanır. Lakin onu da qeyd etmək olar ki, bir xalqın yaratdığı və fəaliyyətə başladığı dövlət həmin xalqın milli etnik xüsusiyyətlərinin element daşıyıcısına çevrilə bilər. Bu baxımdan hesab etmək olar ki, eqosentrik xalqlar

beynəlxalq hüquqa (ədalətə, qəbul olunmuş həqiqətə, həqiqətin yaratdığı mahiyyətə) məhəl qoymadan işğalçılıq siyasəti həyata keçirirlər. Xalqın siyasi təşkilatlanmasının məzmunu (dövlətin fəaliyyəti) da onların etnik və milli xüsusiyyətlərini aşkarlayır. Həmçinin xalqın ictimai və siyasi təşkilatlanması həmin xalqın etnik və milli xüsusiyyətlərini aşkarlayır və qarşılıqlı vəhdət təşkil edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, təbiətdə, real həyatda, bu baxımdan dövlətlər daxilində və dünyada hər şey hədlər və normalarla, ölçülərlə müəyyən olunur. Bu baxımdan **vahid dünya modeli** içərisində hər bir xalqın və dövlətin öz məkanına əsaslanan norması, hərəkət sərhədləri və hərəkətlərinin ölçüsü vardır. ***Beynəlxalq demokratiya, dünya demokratiyası** (buna dünya sakinlərinin, dünya xalqlarının, ümumilikdə dünya vətəndaşlarının (dünya vətəndaşlığı-ümumiyyətlə, vətəndaş məfhumu, bir dövlətin daxilində yaşayan və müəyyən hüquqlara, statusa malik olan şəxslərin vəziyyətini nəzərdə tutan bir anlayışdır. Lakin globallaşma, global problemlər artıq bir şəxsin tək öz dövlətində yox, eləcə də dünyada status və mövqeyinin formalaşmasını zəruri edir. Bir şəxsin həm öz ölkəsində, həm də dünyada statusu, mövqeyi və bunlardan irəli gələn hüquqları vardır) tarazlı qaydada formalaşan dünya hakimiyyətində təmsil olunmaları kimi də ad vermək olar. Dünya hakimiyyətinin mənbəyi elə dünya xalqlarının özləridir. Bunun fəlsəfi mənasını belə qəbul etmək olar: dünyanın idarə olunmasında birgə və məxsusi imkanlar daxilində bərabər səviyyədə iştirak, dünyanın məsuliyyətinin birgə dərk olunması, məsuliyyətin birlikdə qəbul edilməsi, birgə öhdəliklər, payların bölüşdürülməsində ədalət-yəni həqiqət (həqiqi kerçəklik-yəni, hər bir dövlətin gücünə görə iştirakı) prinsipi.) **prinsipi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.***

Yuxarıda qeyd edilənləri, eləcə də Azərbaycanın sülhsevər dövlət olmasını, xalqın isə sülhsevər karakterini, bununla yanaşı, Şərqlə Qərb arasında mədəni bağlılığın yaradılmasını strateji siyasət kimi müəyyən edən bir xalq olaraq, nəzərə

almaq lazımdır ki, Bakı şəhərində bütün dövlətlərin bayraqlarını, gerblərini, pul vahidlərini və digər atributlarının (dövlətin ayrılmaz tərkib hissələri) rəmzlərini əks etdirən və **açıq səmada mövcud olan muzey** yaradıla bilər. Muzeyin yaradılması zərurətləri içərisində onu da qeyd etmək olar ki, xalqlar (ictimai səviyyədə) kütləvi olaraq başqa dövlətlərin rəmzləri ilə əyani şəkildə yalnız dövlət və hökumət başçılarının səfərləri zamanı tanış olurlar. Digər tərəfdən də dövlətlərin milli bayramlarının qeyd edilməsi heç də geniş ictimai xarakter kəsb edə bilmir, əksə hallarda siyasi elitanın nümayəndələrinin iştirakı ilə məhdudlaşır.

Həmçinin, yuxarıda sadalanan əlavə fikirləri nəzərə alaraq, Bakı şəhərində **“Beynəlxalq dövlət atributları mərkəzi”**ni yaratmaq olar.

Təşkili istiqamətləri:

-hər bir dövlətin bayrağı, gerbi, pul vahidi, həmin dövlətin tarixini, coğrafiyasını (hər bir dövlətin ayrıca fiziki, siyasi və inzibati xəritəsi), xalqın beynəlxalq mədəni imicini və siyasi statusunu əks etdirən modellərdən, nümunələrdən, xəritələrdən ibarət guşələr. Bu bir növ sərgi formasını da ala bilər;

-xalqların milli bayramlarını ictimaiyyət qarşısında geniş şəkildə keçirmək üçün arenalar, zallar və s.

Əhəmiyyəti:

-xalqlar arasında yaxınlaşmanın əyani və birbaşa üsullarının artması, onların mədəniyyət nümunələrinin rəmzi olaraq birləşdirilməsi;

-cəmiyyətlər və xalqlar arasında yaxınlığın genişlənməsi;

-xalqlar arasında birlik rəmzinin yaradılması (vahid dünya və onun mərkəzində insanlıq amili anlayışının, konsepsiyasının genişlənməsi)

- Azərbaycan xalqının digər xalqlarla sıx yaxınlığına, eləcə də fərdi və ictimai tanışlığın geniş arealına kömək;
- azərbaycanlıların digər xalqların rəmzləri ilə yaxından və əyani tanışlığı;
- ictimai yaxınlığın dövlətlər arasında siyasi yaxınlığa səbəb olması;
- mədəni inteqrasiyanın güclənməsi;
- Azərbaycanın beynəlxalq humanist imicinin artması və s.

Azərbaycanda yeniyetmələr, gənclər və digər təbəqələr üçün “açıq havada rəqs meydançaları”nın təşkili

Yeniyetmələr və gənclər cəmiyyətin əsas enerjili təbəqələri hesab edilir. Onlar öz həyatlarında daima rəngarənglik, boyalarla zəngin mühit axtarırlar. Onu da qəbul etmək lazımdır ki, yeniyetmə və gənclər həm də cəmiyyətin çılğın təbəqələri hesab edirlər. Onlarda ictimai tədbirlərə maraq xüsusi olur, onların ictimailəşməsi önəm kəsb edir. Yeniyetmələr və gənclər daha çox öz vaxtlarını ailələrdən kənarlarda keçirməyə üstünlük verirlər. Bu baxımdan geniş ünsiyyət, hərtərəfli fəaliyyət onlar üçün daha da böyük maraq kəsb edir. Gənclər çalışırlar ki, cəmiyyətdə daima yeniliklər olsun, bu baxımdan da yeniliklərin üzə çıxarılması üçün onlar enerji də sərf edirlər. Gənclər üçün estetika mühüm əhəmiyyət daşıyır. Onların əksəriyyəti daima gözəllik axtarır, öz baxışlarını tez-tez zənginləşdirməyə cəhd edirlər. Gənclər teatr, kino, müxtəlif video kliplər, audio yazılara xüsusi maraq göstərirlər. Yeniyetmələr və gənclər təbəqələrinin nümayəndələrinin əksəriyyəti yaşlı nəslin fikirləri ilə barışmır, daima dinamizmə meyil edirlər. Onlar üçün fəal hərəkət, bolluca enerji sərfiyyatıbaşlıca istiqamətə və vərdişlərə çevrilir.

Son dövrlərdə, xüsusilə, postsovet dövründə müəyyən problemlərin mövcudluğu, məsələn, elmə həvəsin azalması, yaradıcılığın zəifləməsi, maariflənmənin səviyyəsinin aşağı

düşməsi, pis vərdişlərə meyillərin güclənməsi yeniyetmə və gənclər içərisində dar düşüncə daşıyıcılarının da sayını artırmış və onların potensiallarını zəiflətməmiş, cəmiyyət qarşısında səmərəli xidmətlərini azaltmışdır. Yeni nəslin cırlaşmış nümayəndələri də yarımaqdadır. Lakin bu problemlərə baxmayaraq, Azərbaycanda əksər yeniyetmələr və gənclər daha çox müasirləşmə elementlərini özlərinə qəbul edirlər. Onların arasında daxili aləmlərini xarici görünüşləri ilə yeni əsaslarla birləşdirməyə cəhd edənlərin də sayı çoxalmaqdadır. Gənclərin əksəriyyəti isə daxili aləmə (burada əsaslı etik qaydalara əməl etmə, fundamental ictimai davranış nəzərdə tutula bilər) nisbətən xarici görünüşə (məsələn, dəbli geyim, dayaz məna daşıyan həyat tərzini) daha çox dəyər verirlər. Bu baxımdan müasir gənclər üçün estetika etikaya nisbətən daha qabarıq bürüzə verən məfhumla çevrilir. Postmodernizmin yeniyetmə və gəncləri arasında münasibətlərdə sosial və ictimai əhəmiyyət daşıyan mücərrəd sərhəd məsələləri (ehtiyatla və müəyyən ölçülərlə hüdudlanan müəyyən və münasib məkanlarda davranış adətləri, vərdişləri) bir qədər arxa plana keçir, məkan darlığı yaranır. Gənclərin münasibətlərində “məkanlara sığmamaq” prinsipi elə olur ki, onlar arasında kəskin qarşıdurmalara, mübahisələrə gətirib çıxarır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu gün Azərbaycan gəncliyində bir qürur hissi yaşanır. Azərbaycan dövlətinin nümayəndəsi, xalqın nümayəndəsi olmaq milli qürur və milli şərəf məsələsini önə çıxarır. Bununla yanaşı, onu da qeyd etmək olar ki, yeniyetmə və gənclərin bayağı məşğuliyyətləri, ələ ver

sahəsində-mahnı ifaçıları, çalğı alətlərində ifa edənlər, rəqqaslar, teatr və kino yaradıcılığında-aktyorlar, incəsənətdə-rəssamlar, heykəltəraşlar və s.). Mədəniyyətin inkişafı gənclərin daha çox yaradıcılığına bağlı olur, gənclər bir növ mədəniyyət sahəsində böyük bir ordu təşkil edirlər. Bununla yanaşı, gənclər elmi mədəniyyətin, yəni mədəniyyətin təkmilləşdirilmiş sahələri üzrə inkişafından kənara çıxaraq, bəzi şablonlardan azad olmağa can ataraq, sadələşdirilmiş mədəniyyətə, musiqiyə üstünlük verirlər. Məsələn, son zamanlarda Bakıda “Milli park”da bəzi sərbəst musiqi ifaçıları qrupu yaranır və onlar sərbəst janrlarda qısa mahnılar ifa edirlər. Postmodernizmin də əsas tələblərindən biri təfəkkürün sadələşdirilməsi və cəmiyyətin hər bir üzvünün fərdi olaraq və qrup şəklində cəmiyyətin quruculuğunda iştirakını təmin etməkdən ibarətdir. Sadələşdirilmə xüsusilə bədii yaradıcılıqda da özünü qabarıq büruzə verir. Sadələşdirilmə və mozaiklik postmodernizmin tələblərinin struktur tərkibinə aid edilir.

Son dövrdə yeniyetmələr və gənclər arasında musiqiyə, mədəniyyətə maraq artmaqdadır. Televiziya proqramlarında ulduz seçimləri, turlar, digər şou proqramlar həyata keçirilir. Bu istiqamətli siyasət mədəniyyətin kütləviləşməsinə və mədəniyyət sahələri ilə cəmiyyət arasında birbaşa əlaqələrin yaranmasına səbəb olur.

Azərbaycanda milli bayramlarda, eləcə də digər tədbirlərdə, şənliklərdə musiqi qrupları çıxış edir. Milli park gözəl və geniş məkan baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, digər parklarda da musiqi şənlikləri təşkil edilir. Bu şənliklər, tədbirlər daha çox dövlət tərəfindən təşkil edilir və elmi, fundamental əsaslı mədəniyyətin nümayişinə əsaslanır (müxtəlif ixtisaslaşmış rəqs qrupları çıxış edir, peşəkar müğənnilər iştirak edir və s.). Digər şəxslər isə sadəcə tamaşaçı qismində iştirak edirlər. Mədəniyyətin ictimailəşməsi siyasəti istiqamətində görülən tədbirlər içərisində onu da qeyd etmək olar ki, milli

bayramlarda və digər bayramlarda yeraltı keçidlərdə, parklarda müvafiq çalğı qrupu (məsələn, orkestr) müxtəlif mahnıları ifa edir. Kütləvilik baxımından qeyd etmək olar ki, Azərbaycanda, Bakı şəhərində bayram keçirmək ənənələri, vərdisləri isə forma və çeşid baxımından kasadlıq (azlıq) təşkil edir. Belə ki, bayramlarda əhali daha çox mətbəx ənənəsinə üstünlük verir, müəyyən məkanlarda, parklarda və küçələrdə piyada gəzintilərə yer verməklə, bəzi tədbirlərə qoşulmaqla öz qeydetmə mərasimini məhdudlaşdırır. Çoxlarının iştirak edəcəyi **festivallar, karnavallar** keçirilmir ki, bu da öz növbəsində bayramlara olan müasir marağı azaldır. Əhalinin imkanlı şəxsləri isə bayramları (məsələn, Yeni ili) daha da məzmunlu keçirmək üçün xarici ölkələrə üz tuturlar. Azərbaycanda **“Yeni il karnavalı”**nı və **“Novruz bayramı karnavalı”**nı təşkil etmək olar, bayram paradları (məsələn, bayraq paradları) keçirilə bilər. Ümumiyyətlə isə bayram keçirmək ənənələri və formalarını cəmiyyətin özü təşkil edə bilər, dövlət isə yalnız şərait yarada bilər.

Yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, hesab etmək olar ki, ilk növbədə yeniyetmələr və gənclər üçün dövlət və ya hər hansısa bir ictimai təşkilat tərəfindən təşkil olunmadan, tam sərbəst əsaslarla iştirakı təmin etmək məqsədilə **“açıq havada rəqs meydançaları”** təşkil edilə bilər. Bu meydançalarda bayram günlərində və ya müxtəlif günlərdə sərbəst rəqslərə üstünlük verilə bilər. Peşəkar rəqs qrupları ilə bərabər həvəskar rəqslər də nümayiş oluna bilər. İştirak isə tam sərbəst və hər kəsi əhatə edə bilər.

Əhəmiyyəti:

-yeniyyətlər və gənclər arasında sıx ünsiyyətin yaranması, ictimai əhəmiyyət kəsb edən münasibətlərin genişlənməsi;

-mədəniyyətin açıq şəkildə nümayişi;

-mədəniyyətin elmi istiqaməti (peşəkar istiqaməti) ilə yanaşı, qeyri-elmi (kütləvi, həvəskar) istiqamətinin inkişafı, mədəni boyakarlığın mövcudluğu;

-yeniyyətlər və gənclərin mehribançılığının təmin edilməsi, tanışlığın genişlənməsi, onlar arasında birlik artması;

-yeniyyətlər və gənclər arasında (cinsi baxımdan, oğlanlarla qızlar arasında bərabərliyin yaranması) ayrışdırılışın ləğvi;

-oğlanlarla qızlar arasında ekoizmin ifrat dərəcəsinin ləğvi, münasibətlərdə xarakter yumşaqlığının təmin edilməsi;

-oğlanlarla qızlar arasında yeni tanışlıq dairələri;

-yeni ictimai və mədəni adətlərin, yeni ədəb və nəzakət formalarının, dəblərin, geyim modalalarının yaranması;

-gənclərin baxışlarının sadələşməsi (kəskinləşməməsi);

-gənc oğlan və qızlar arasında yeni tanışlıq;

-cəmiyyətdə olan baxışların sadələşdirilməsi, asanlaşdırılması;

-ümumilikdə gənclik zövqünün zənginləşməsi və s.

Belə meydançaları yeniyyətə və gənclər özləri müvafiq parklarda və başqa məkanlarda təşkil edə bilirlər və müvafiq günlər təyin etməklə ənənə və vərdişlər yarada bilirlər. Bu məqsədlə şəhər və rayonlarda hətta müvafiq sərbəst qruplar da yarana bilər.

Qərblə Şərqlə arasında qeyri-tarazlığın mövcudluğu və onun tərəflərə təsir edən mənfi xüsusiyyətləri (Qısa əsaslarla)

Bəşər, yəni insanlıq tarixi çox uzundur və tərkib strukturu və məzmunu baxımından özünün keşməkeşliyi, sadəliyi və mürəkkəbliyi ilə fərqlənir. Bütün dünyada yaşayıb yaratmış və yaşamaqda olan insanlar tarix yaradırlar, elm sahələri üzrə tarixi hadisələri xronologiyalaşdırırlar. Tarixin xronologiyalaşması həmçinin ictimai formasya quruluşları ilə əlaqədar olur, tarix (müxtəlif məkanlarda baş verən hadisələrin zaman ardıcılığı) özü də hadisələrin nəticələrinə əsasən, hadisələrin təsirlərindən meydana gələn vəziyyətlərinə uyğun olaraq, bir-birini inkar və sintez edən, şərtləndirən ictimai formasiya quruluşlarını yaradıb və s. Tarix özü inkişaf üçün daima bir layihə rolunu oynayır, inkişafın nəzəri əsaslarında məntiqi nəticələrin çıxarılmasını şərtləndirən vasitə tərəfinə çevrilir. Cəmiyyətlərin, dövlətlərin, xalqların inkişafı və bu inkişafı şərtləndirən amillər, meyarlar məhz tarixin məntiqi nəticələri ilə formalaşır. Tarix vəziyyətlərin zəncirvari, spiralvari formada bir-birinə bağlanmasını təşkil etməklə yanaşı, hadisələrin əvvəlki anları ilə sonrakı vəziyyətləri arasında üzvi bağlılıq yaradır. Tarix mütləq şəkildə hadisələrin baş vermə trayektoriyasında zaman amilindən asılı olan, müəyyən məkan və şəraitdə baş verən hadisələrin başlanğıc və sonu, səbəb və nəticələri arasında əlaqələri yaradır. Tarix özü inkişaf üçün daima bir layihə rolunu oynayır, inkişafın nəzəri əsaslarında məntiqi nəticələrin çıxarılmasını şərtləndirən vasitə tərəfinə çevrilir. Cəmiyyətlərin, dövlətlərin, xalqların inkişafı və bu inkişafı şərtləndirən amillər, meyarlar məhz tarixi hadisələrin məntiqi nəticələri ilə formalaşır. Tarix vəziyyətlərin zəncirvari, spiralvari formada bir-birinə bağlanmasını təşkil etməklə yanaşı, hadisələrin əvvəlki anları ilə sonrakı vəziyyətləri arasında üzvi bağlılıq yaradır. Tarix mütləq şəkildə hadisələrin

baş vermə trayektoriyasında zaman amilindən asılı olan, müəyyən məkan və şəraitdə baş verən hadisələrin başlanğıc və sonu, səbəb və nəticələri arasında əlaqələri qurur.

Elm dairələrində belə bir fikir mövcuddur ki, bəşəriyyətin inkişafının qabağını saxlamaq mümkün deyil, onu yalnız yavaşıtmaq olar. Bu fikir də əslində mövcud zaman üçün qeyri-real səslənir. Belə ki, hal-hazırda texniki vasitələrin sürətli inkişafı, vasitələrdən istifadənin genişlənməsi, əhali artımı ilə meydana gələn maddi tələbatın çoxalması, informasiya texnologiyaları ilə həyata keçən geniş kommunikasiya əlaqələri, sıx inteqrasiya şəbəkəsi və bütün vasitələrin (şəxslərin, subyektlərin) qarşılıqlı hərəkətindən, iştirakından yaranan və sürətlə həyata keçən qloballaşma prosesləri inkişafın daha da sürətli olmasını şərtləndirir. Texniki vasitələrin bir və ya bir neçə obyekt üzrə kompleks tətbiqi obyektlərdən şəbəkə xarakterli bir neçə obyektlərin meydana gəlməsini zəruri edir. Texnika daima maddi aləmin saxələnməsi, şəbəkə xarakterini almasını şərtləndirir.

Bir mühüm prinsipi qeyd etmək olar ki, maddi amillər mədəniyyət elementləri ilə birləşdikdə (rasional əsaslarla) və bir-birinə qarşılıqlı olaraq təkan verdikdə cəmiyyət inkişafa məruz qala bilir. Maddi amillərə, obyekt vasitələri olaraq, yüksək düşüncə, məntiqi əsaslarla təsir göstərdikdə, münasibətlərdə, mövqelərdə sistemli yanaşma etdikdə vasitələrin sistemli istehsalı və itəhlakı, istismarı və istifadəsi halları və üsulları, ölçü qaydaları meydana gəlir.

Dünyanın mədəniyyət, siyasət, iqtisadiyyat, ümumiyyətlə, ictimai mənzərəsi və strukturu olduqca zəngin forma və məzmun kəsb etdiyindən, strukturun tərkib hissələri olaraq regional mədəniyyət, regionlararası mədəniyyət və buna müvafiq olaraq siyasət quruluşları formalaşmış. Tarixən dünyanın fəlsəfi baxışları, adət-ənənləri, mədəniyyəti, incəsənəti, həyat (yaşayış) tərzini, bu baxımdan münasibət formaları Şərq və Qərb hissələrinə ayrılıb və bu gün də

dünyanın ümummədəni mənzərəsində, ümumfəlsəfəsində həmin düşüncələr hakimdir. Şərq və Qərb mədəniyyəti, Şərq və Qərb xalqları, Şərq və Qərb adətləri, Şərq və Qərb həyatı, Şərq və Qərb fəlsəfəsi dünyanın ümumbəşəri mühitini, ümummədəni sistemini iki başlıca hissəyə (dairəyə) ayırır. Tarixən Şərq və Qərb elementləri bir-birinə transfer etməklə xassələnib və qarşılıqlı təsirdə olub. Ümumiyyətlə isə, Şərq-Qərb mədəniyyətinin qarışması və qovuşmasını, məkanlar üzrə yayılmasını, mədəniyyət cərəyanları coğrafiyasının tarixi yaranmasını **“Ayn dövrləşməsi”** adlanan təbiət hadisəsinə bənzətmək olar. Tarixən məlumdur ki, Qərb öz mədəniyyət başlanğıcını, elmini Şərqdən götürüb, Şərq tarixin müəyyən dövrlərində Qərbi mədəniyyət elementləri ilə qidalandırır (Aralıq dənizi regionundan kontinent boyu Şimala doğru). Dünyanın əksər yerli (milli), bəşəri və qlobal dinlərinin (musəvilik, xristianlıq, islam, buddizm (Tibet və Şərqi Asiyada), hinduizm (müasir Hindistan)) mənbəyi də elə Şərq hesab edilir. Qərbin dini görüşləri əsasən Şərqdən formalaşılıb. (Roma imperiyası tərəfindən xristian dininin qəbulundan başlayaraq). Qədim Yunan fəlsəfəsi ilə yanaşı, Şərqdə də fəlsəfə olub. (Hindistanda Upanişadalar, Buddist fəlsəfə, Bhaqavad-qita (hinduizmin müqəddəs mətni), Çində Konfusi, Daosizm).

Orta əsrlərdə, xüsusilə, intibah (renessans – çiçəklənmə (elmdə və incəsənətdə) dövründən başlayaraq və yeni dövrdə Qərb öz mədəni, fəlsəfi, elmi düşüncələrində Şərqi üstələməyə başlayır. Yeni meydana gələn burjuaziya təbəqəsi kral hakimiyyətləri ilə mübarizəyə qoşulur və dini hakimiyyətin məhdudlaşdırılması prinsipini irəli sürürlər, mütləqiyyətə qarşı çıxır, liberal məzmunu malik olan sistemli dövlət və cəmiyyət prinsiplərini irəli sürürlər. Tarixdən məlumdur ki, xüsusilə XVII- XIX əsrlərdə suveren dövlətlərin yaranması (otuz illik müharibədən sonrakı vəziyyət və XIX əsrdə Avropada suveren dövlətlərin çoxalması), təbiət elmlərinin (təbiətşünaslığın)

Qərbdə çiçəklənməsi, texniki elmlərin meydana gəlməsi (Aristotel mexanikasının Qaliley- Nyuton mexanikası ilə əvəz olunması), təbabətin elmiləşməsi, dünyanın mexanistik fəlsəfəsini yaradanların (Tomas Hobbs, Rene Dekart, Barux (Benedikt) Spinoza, Leybnits-rasionalistlər), XX əsrin ortalarında Elmi-texniki inqilabın baş verməsi Şərqlə Qərb arasında inkişaf göstəricilərində, eləcə də göstəricilərin tərkibi olaraq, cəmiyyətlərdə meydana gələn yeni cərəyanlar və elementlər baxımından, kəskin uçurum yaratdı. Şərq cəmiyyətlərində təbiətə rəşional təsir göstərən, hadisələrə liberal yanaşan cərəyanlar və qruplar demək olar ki, çox məhdud idi. Qərb (Avropa) özünün ifrat mühafizəkarlığından imtina etdi, liberallıq ənənələri (liberalizm nəzəriyyələri-Con Lokk və Tomas Hobbs kimi filosoflar inkişaf etdirdilər) isə istər cəmiyyətlərdə, istərsə də dövlət sistemində (yeni hüquqi dövlətlər-İohann Altuzi, Hüqo Qrotsinin müqavilə əsasında siyasət, təbii hüquq üzərində siyasət fikirləri), siyasətdə öz əksini tapdı. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində **kontinental texnologiya (Avropanın texniki elmləri)** Qərbin inkişafını sürətləndirdi, cəmiyyətlərdə rəşionalizm demək olar ki, bütün strukturlara nüfuz etdi. Şərq isə Qərbdən asılı vəziyyətə düşdü. İnkişaf etmiş Qərb (məsələn, XIX əsrdə dünyanın ən böyük hərbi donanmasına malik olan Böyük Britaniyanın ekspansiya siyasəti, genişlənmiş qul alveri, məkanlardan-məkanlara keçən və mərkəzləri birləşdirən uzun ticarət yolları və s.) Şərqlə nüfuz etdi.

Texnoqərb cəmiyyəti öz düşüncələri ilə Şərqlin köhnəliyi, mühafizəkarlığı, qeyri-sənayeləşmiş cəmiyyəti üzərində qələbə çalmağa başladı. Bununla da, əsasən orta əsrlərdən başlayaraq, bir-birindən mədəniyyətləri, adət-ənənələri, baxışları ilə kəskin dərəcədə fərqlənən dünyanın iki mədəni qütbü yarandı. XX əsrdə Rus imperiyasının bazasında isə Sovet dövlətinin yaranması ilə geniş bir coğrafi ərazidə, Avrasiyanın mərkəzində başqa bir istiqamət inkişaf etməyə başladı. Sovet

imperiyası Şərq və Qərbin birləşdiyi və qovuşduğu aralıq məkanda coğrafi sağa və sola doğru böyük bir arealda yeni Sovet mədəniyyətini (**kontinentlərarası mədəniyyət**) inkişaf etdirməyə başladı. Burada Şərq, Qərb və Sovet Sosialist mədəniyyəti qütbləri yarandı. Format ikidən üçə keçdi. Sovet elmi qərbdən texniki elmləri sürətlə mənimsədi və kütləvi maariflənməni cəmiyyətlərdə yaydı. Geniş bir ərazidə yaşayan Avropa (ruslar, beloruslar, ukraynalılar, moldovanlar, baltikyanı xalqlar) və Asiya (Qafqaz və Mərkəzi Asiya xalqları, Rusiyanın şərqində yaşayan xalqlar) xalqları təbiət elmləri ilə yaxından tanış oldular, sistemli biliklər əldə etdilər. Bununla bərabər, Şərqin, coğrafi bölgü əsasında Asiyanın, imperiya tərkibində olan dövlətləri, xalqları Qərblə birbaşa tanış olmaq, birbaşa inteqrasiya etmək hüquqlarından məhrum oldu.

Sovet hökumət dağıldıqdan sonra isə Avropa daha da sürətlə inkişaf etməyə başladı. Keçmiş SSRİ məkanı və sosialist düşürgəsi Avropanın inkişaf etmiş dövlətləri üçün ticarət məhsullarının satış bazarına çevrildi. Məsələn, Almaniya özünün köhnə nəsil texnologiyasını, o cümlədən işlənmiş avtomobil vasitələrinin istehlak bazarını postsovet məkanında reallaşdırdı, tez-tez yeni nəsilləri ixtira etməyə başladı. Texniki rəqabət Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya, İtaliya kimi ölkələri sürətli olaraq aparıcı dövlətlərə çevirdi. Bununla yanaşı, postsovet məkanı və Şərqi Avropanın postsosialist ölkələri Avropa sərmayəsinin yeni məkanlarına, xammala çevrildi. Bu faktlar da Avropanın iqtisadi və mədəni inkişaf səviyyəsini sürətlə Şərqdən ayırmağa başladı (inkişaf baxımından qeyd etmək olar ki, kəskin qeyri-tarazlığı yaratmağa səbəb oldu).

Qərbin inkişafı, Şərqin xammalı üzərində (SSRİ-dən sonra postsovet məkanında) nəzarətin güclənməsi Avropa nüfuzunu, ABŞ təsirlərini artırdı. Onu da qəbul etmək lazımdır ki, SSRİ dağıldıqdan sonra Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin aralıq

coğrafi zonaları da yarandı. Bura həm Rusiyanın özünü (məsələn, Tatarıstan, Başqırdıstan, Şimali Qafqaz və s.), həm də Qafqazda Azərbaycanı misal çəkmək olar. Bu dövlətlər Şərq-Qərb mədəniyyətinin qovşağında yerləşmələri ilə yeni bir **status** əldə etməyə başladılar. SSRİ dövründə isə vahid Sosialist mədəniyyəti var idi, qaradaşlıq termini işlənirdi. Hər bir xalq öz milli mədəniyyətinə mütləq şəkildə sovet elementlərini, sosialist elementlərini daxil etməli idi. Bu həmin xalqların bədii ədəbiyyatında, incəsənətində və mədəniyyətində bürüzə verirdi. Bu dövlətlərin mədəni statusunu həmçinin onların geosiyasi mövqeləri də şərtləndirdi. Belə ki, iqtisadi tranzit mövqə də aralıq coğrafi statusa səbəb oldu.

Hal-hazırda Qərb və Şərq arasında yaxınlaşma, fərqi aradan qaldırılması, ahəngləşmə (harmonizasiya) siyasəti həyata keçməklə yanaşı, fərqlər, hər iki tərəfə zərər vuran amillər, vasitələr, qeyri-tarazlı vəziyyətlər var. Şərq çalışır ki, Qərb kimi inkişaf etsin, Qərb də çalışır ki, Şərqi mənfiliklərini özünə yaxın buraxmasın. Qərb (Avropa) yalnız onunla sərhəd olan xalqları özünə assosiasiya etməkdə maraqlıdır. Avropa İttifaqını yaratmaqla vahid Avropa mədəniyyəti, sivilizasiyası amilini gücləndirməyə çalışır. Qərb Şərqdən gələn dağıdıcı elementlərin, məsələn, terrorizm dalğalarının qarşısını kəsmək istəyir. Avropada Şərq problemləri yaşanır. Məsələn, Fransada, cəmiyyətdə ərəblərə qarşı xüsusi bir mənfi münasibət var. Eyni zamanda Avropanın siyasi elitasında hesab edilir ki, Türkiyənin Avropa İttifaqına daxil olması özündə Şərq mühafizəkarlığını daşıyan mənfi elementlərin (təbii ki, Avropa üçün belə hesab edilə bilər) sürətlə yayılmasına gətirib çıxara bilər.

Mənfiliklər, zərbəverucu elementlər hər iki tərəfdə narahatlıqlar yaradır. Təbii ki, bunlar qarşılıqlı yaxınlaşmada uyğunlaşma (buna tarazlıq da demək olar) prosesinin tərkib hissəsidir, lakin problemlər, məsələn, iqtisadi problemlər, uyğunsuzluq, hələ də mövcuddur:

- Qərb Şərqdən radikal ənənələr üçün sərhəd çəkməyə çalışır, Şərq isə Qərbdən daxil olan cərəyanlardan milli adət-ənənələr üçün təhlükələr görür;

- Şərq əsasən milli mühafizəkarlıq üzərində dayanır və Qərb fəlsəfəsini, mövcud düşüncələrini xaricdən daxil olan təhlükə hesab edir;

-Qərbin sürətlə inkişafı Şərqi qıcıqlandırır, Qərbin böyüməsi, təkmilləşməsi, inkişafı infantil vəziyyətində olan əksər Şərq cəmiyyətlərini narahat edir;

-Şərq eqoizmi Qərb üzərində qalmaqda davam edir. Qərb sürətlə inkişaf edir, tikintidə, texniki vasitələrdə, informasiya-kommunikasiya sahələrində, istehsalatda yeni-yeni mobil və səmərəli nəsilər meydana gətirir ki, Şərq yalnız onları mənimsəməklə məşğul olur. Burada Şərq dedikdə, əsasən bir qədər fərqlənən **texno** Yaponiyayı və Cənubi Koreyanı çıxmaq lazımdır. Yaponiyada II Dünya müharibəsindən sonra ABŞ kapitalı ölkənin sürətli inkişafına səbəb olan amillərdən birinə çevrilib. Hal-hazırda Yaponiya iqtisadi cəhətdən dünyanın ən inkişaf etmiş ikinci dövlətidir, Yaponiya donor ölkəsi (yardım edən ölkə) kimi çıxış edir, müvafiq statusa malikdir. Elmi və bədii kitablardan asılı qalan Qərb kitabları özünə çox da yaxın buraxmayan Şərq üzərində üstünlüyünü qoruyub saxlamaqdadır. Şərq cəmiyyətlərində qeyri-sistemli həyat tərzini hökm sürür, bunu hətta ölkələrin əksəriyyətində yaşanan adi məişətdə də müşahidə etmək olar. Məsələn, Şərqi küçələrində hüquq normalarına, yol keçid qaydalarına əksər hallarda əməl olunmur. Beynəlxalq aləmdə **“qayda-qanun saymayan Şərq”** imici mövcuddur. Qərb özünün sistemli həyat tərzinə xas olması (məsələn, Almaniya, Avstriya, Fransa və s.) ilə status qazanıb, Şərq isə daha çox sivil qanunlara tabe olmayaraq, adət-ənənlərlə yaşamağı üstün tutur ki, bu da nəticədə normasız, systemsiz cəmiyyətlərin yaranmasını şərtləndirir. Əgər Qərb cəmiyyətləri, Avropa cəmiyyətləri elmə əsaslanırsa, cəmiyyətin inkişaf bazasında elmi prinsiplər dayanırsa, Şərq

cəmiyyətlərində isə kütləvi olaraq savadsızlıq, elmsizlik hökm sürür. Məsələn, Əfqanıstan bu baxımdan ən yüksək göstəricilərə malikdir. Taliblər ümumiyyətlə, Əfqanıstanda məkətbləri məhv etmiş və qızların oxumasını qadağan etmişdir. Səudiyyə Ərəbistanında isə qadınların səsvermə və seçkilərdə iştirak hüquqları “**Ərəb baharı**” zamanı verilmişdir. Əgər Avropada bu gün ictimai-hüquqi sistem əhəmiyyət kəsb edirsə, Şərqdə, məsələn, Liviyada isə hakimiyyətdə tayfalar təmsil olunur. (Müəmmər Qaddafi hökuməti). Avropa cəmiyyətlərində küçələrin, parkların təmizliyi, eyni zamanda gigiyenik normlar istehsalatda, istehlakda öz əksini tapırsa, Şərqdə, məsələn, Hindistan və Pakistanda epidemiyalar çox zaman cəmiyyətdə geniş tüğyan edir;

-sərvətlər Şərqdədirsə, onun sistemli olaraq qaydalar üzrə istismarı, elmi prinsiplər üzrə mənimsəmə isə Avropada, Yaponiya və ABŞ-dadır;

-texnologiya (texnika və elmi əsasları) başlıca olaraq Qərbdədir, Şərq ölkələrinin əksəriyyəti (Çin, Türkiyə və s.) isə bu texniki vasitələrin surətlərini çıxarmaqla məşğuldurlar;

-fəlsəfi baxışlarda Şərq daha çox poeziyaya, Qərb isə əksər hallarda rasionallığa, pozitivliyə meyil edir. Varlığın mahiyyətini daha çox təbiətdə, insanların özündə axtarır. İnsan və təbiətin qarşılıqlı əlaqəsi faktorunu (materiya elementlərini) obyekt kimi əsas götürür;

-Qərbdə müəyyən mənfiliklər var, məsələn, eftanaziya (ağır xəstəliklərdən əziyyət çəkən və müalicəsi mümkün olmayan xəstələrin könüllü olaraq həkimlər tərəfindən öldürülməsi), eynicinsli şəxslərin (məsələn, kişilərin) nikahı buradadır;

-Avropa XIX əsrə qədər qulların alqı-satqısı ilə məşğul olub, böyük işğallar həyata keçirib;

-Şərqdə böyüklərə hörmət varsa, Qərbdə isə, demək olar ki, bu ənənələr yoxdur. Bu məsələyə də yanaşma tərzini müxtəlif ola

bilər. Ola bilər ki, bəzi adamlar bunu müsbət, bəziləri isə mənfi hal kimi adlandırırsın;

-kütləvi idman Qərbdədirsə, Çin, Yaponiya və Cənubi Koreyanı çıxmaq şərtilə, Şərqdə bu sahədə qıtlıq hökm sürür və s.

Mədəni zənginlik, çoxçalarlıq baxımından demək, müqayisə etmək çox çətin olar ki, Şərq mədəniyyəti zəngindir, yoxsa, Qərb mədəniyyəti. Şərqdə Qədim Çin, Hindistan, İkiçayarası mədəniyyət, Aralıq dənizi mədəniyyəti, Misir mədəniyyəti çox zəngin olub. Yunanlar bu mədəniyyətlərdən elementlər götürüblər. Ərəb mədəniyyəti orta əsrlərdə əsas mədəniyyətlərdən biri hesab edilirdi. Hər bir mədəni qütbün, cəhətin öz tərkib zənginliyi vardır. Lakin hesab etmək olar ki, burada əsas məsələ xalqların mədəniyyətinin, elminin onların təfəkkürünün rasionallaşmasına yüksək səviyyədə xidmət etməsindən asılıdır. Ola bilər ki, zəngin mədəniyyəti olan xalq iqtisadi və siyasi baxımdan, insan hüquqlarının təminatı baxımından geri qalsın.

Əgər biz Qərb və Şərq cəmiyyətlərini nisbi olaraq qiymətləndirsək, mövcud standartlar, sistemli həyat baxımından qeyd edə bilərik ki, Qərbin qiyməti “beş”, Şərqi isə “üç” olar. Bu mövqe heç də Avropasentrizmə əsaslanmır, müşahidələr və müqayisələr əsasında belə bir qənaətə gəlinir.

Qərblə Şərq arasında köklü fərqlər yaşanır. Fərqlər isə regiondan-regiona keçərək iki fərqli mədəniyyətin inkişafına qarşılıqlı təsirlər göstərir.

Bu mənfilikləri aşağıdakılar hesab etmək olar:

İlk növbədə qeyd etmək olar ki, Qərbdəki mövcud sürətli inkişaf iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf edən ölkələrdə rüşvətxorluq və korrupsiyaya yol açır.

Səbəbləri:

Qərb tərəfindən istehsal olunan məhsullar Şərq bazarlarına çıxarılır. O da məlumdur ki, Qərbdə istehsal olunan məhsulların Şərqdə hamı tərəfindən alınması mümkün deyil. Bir də ki, Şərq cəmiyyətləri kütləvi olaraq, Yaponiyanı, Cənubi Koreyanı çıxmaq şərtilə, yüksək texnoloji məhsullar, məsələn, avtomobil almaq imkanlarına malik olmur. Şərq cəmiyyətlərinin əksəriyyətində iqtisadi vəziyyət gərgin olduğundan, istehsalın səviyyəsi, tələb və təklif baxımdan, bazara görə Qərbdən geri qalır. Əksər şərqli öz aylıq əmək haqqına (bəzi iş adamlarının qazancları istisna olmaqla) Qərbdə istehsal olunan yüksək texnoloji məhsulları ala bilmir. Lakin həmin vasitələrdən, bahalı əşyalardan (məsələn, yaşayış mebeli) istifadə etməyə can atır, istəkləri böyüyür. Bu baxımdan da, xüsusilə əksər dövlət məmurları öz vəzifə səlahiyyətlərindən istifadə edərək, əhaliyə “hüquqları satmaqla” məşğul olurlar və “satışdan” varlanırlar. Şərq ölkələrinin əksəriyyətində hüquqların bir “alqı-satqı bazarı” yaranır.

Qərb ölkələrində yüksək həyat tərzini, dəbdəbəli yaşayış evlərini, firmalar tərəfindən tikilən dəbdəbəli geyimləri görənlər məmurların əksəriyyəti öz vəzifələrindən istifadə edərək hüquqların alqı-satqısı ilə məşğul olurlar. Rüşvətə şərait yaradan amillər içərisində yaxşı müalicə almaq, bahalı məkanlarda istirahət etmək, dəbdəbəli toy mərasimləri keçirmək və s.-ni də qeyd etmək olar. Bu da cəmiyyətlərdə kəskin fərqlər yaradır, sinfi qarşıdurmalara, sabitsizliyə səbəb olur. Qərbdə istehsal olunan əksər məhsulları Şərq öz normal iqtisadi gücü ilə əldə edə bilmədiyindən, mütləq olaraq qrup şəklində və ya fərdi qaydada vəzifəli şəxslər hüquqların “alqı-satqısı”nı təşkil edir.

İkinci amil olaraq qeyd etmək olar ki, Qərb cəmiyyətlərində geyimlərdə olan açıq-saçıqlıq, həmçinin cinsi

fərdlərin açıq ünsiyyəti formaları Şərqlə gələndə və cəmiyyətlərdə özünə yer alanda, Şərqlin mühafizəkarları tərəfindən kəskin olaraq tənqiddə məruz qalır. Bu da cəmiyyətlərdə narazlığa gətirib çıxarır. Şərqlə cəmiyyəti Qərbdən gələndə bu ənənə üçün bloklar qoymağa başlayır.

Üçüncü amil olaraq, nəzərə almaq olar ki, Şərqlə ölkələrində qadınların əksəriyyəti daha çox bər-bəzəyə (arabeskalar) üstünlük verirlər. Onların bir çoxu əsasən zahir axtarırlar. Bu baxımdan da xanımların aiddə kişilərdən çox şeyləri (məsələn, qızıl zinət əşyaları, bahalı geyimlər (məsələn, xəz dərilər) tələb etmələri, eləcə də Avropa, Yapon və Cənubi Koreya avtomobillərinə olan istəkləri də Şərqlə cəmiyyətlərində rüşvətxorluğa və korrupsiyaya yol açır.

Qərb Şərqlə gələndə terror dalğaları üçün narahat olur. Avropaya gedəndə və Avropanın müasir liberallığına zərbələr vuracaq Şərqlə geridə qalmış adət və ənənələrindən (məsələn, qadınların qapalı geyimləri), yaşayış vərdişlərindən ehtiyat edir və pis hallara gətirib çıxaracağından ehtiyatlanır.

Bakı şəhərində “beynəlxalq sülh paradları”nın keçirilməsi və əhəmiyyəti

Azərbaycan Şərqlə Qərb arasında mədəni bağlantı yaratmaq iqtidarına malik olan bir ölkədir və dövlət, eləcə də cəmiyyət səviyyəsində apardığı siyasət də onun belə statusunun formalaşmasını şərtləndirir. Regional siyasətin mahiyyətində, mühitində məhz bu amillər dayanır. Tarazlı siyasətə Azərbaycanın milli mentaliteti (milli mentalitetini formalaşdıran genetik təbii psixika (*təbii genlərdən yaranan*), *həmçinin, adət-ənənələrin coğrafi cəhətlərdən qəbul etdiyi elementlər üzrə tərkib zənginliyi, bu elementlərin formalaşdırdığı biofizoloji amillər, anatomik və xarakter quruluşu (insanların daxili aləmləri və xarici görünüşü, obrazı) dini baxışların liberallığı, cəmiyyətdə dünyəvilikə meyilliyin*

*mövcudluğu (həyat tərzindən, cəmiyyətdən götürdükləri elementlər və s.), həm də iqtisadi və coğrafi potensialı imkan verir. Azərbaycanın xarici siyasəti regionda tarazlaşdırılmış beynəlxalq münasibətlərin formalaşmasını zəruri edir. Ölkədə vektor (istiqlalətə söykənən) əsaslı (qərb, şərq, şimal, cənub) siyasəti ölkənin **balansmərkəzli statusunu** formalaşdırır. Azərbaycanlılar özləri də etnik xüsusiyyətlər baxımından sülhsüevər, dinc şəraitdə, qardaşlıq münasibətləri əsasında yaşamağı üstün tutan xalqdır. (Qeyd: bir məsələni də xüsusi olaraq qeyd etmək olar ki, azərbaycanlılar tarixən Şərqlə sıx bağlı olublar. Özlərinin milli mədəniyyət strukturunu daha çox Şərq elementləri ilə zənginləşdiriblər. Bunun da əsas səbəbləri məhz tarixi hadisələrdir. Şərq xalqlarının (ilkin orta əsrlərdən başlayaraq farslar və ərəblərin işğalları) işğallarına daha çox məruz qalma Şərq mədəniyyətindən sıx asılı olmağın səbəblərinə əyani sübutdur. Azərbaycan Qərb mədəniyyətinin elementlərini isə əsasən XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Rusiyadan götürmüşdür. Bu gün isə Qərb sürətlə inkişaf etdiyindən Şərqi bəzi şablonları Azərbaycanın Qərblə ayaqlaşmasına imkan vermir, inteqrasiyaya mane olur. Bu baxımdan Azərbaycan cənubdan daxil olan və cəmiyyətə yararsız, qandalvurucu təsirlər göstərən cərəyanlar önündə bəndlər tikməlidir, eyni zamanda tarixin bəxş etdiyi bəzi “mədəniyyət” qandallarından təmizlənməlidir). Digər tərəfdən, azərbaycanlılar işğala məruz qalan xalq olaraq (işğallardan cana gələn və imtina edən, işğalları tarixin arxivinə atmaq tərəfdarı olan bir xalq) sülhün carçısı kimi çıxış edirlər. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, humanizmi, bəşəri dəyərləri əlində rəhbər tutan, beynəlxalq münasibətlərdə dünya demokratiyasını başlıca prinsip kimi qəbul edən Azərbaycan tərəfindən hər hansısa bir dövlətin ərazisinə qarşı iddialar ola və ya müvafiq aktlar həyata keçirilə bilməz.*

Azərbaycan üçün mədəni rəngkarlıq başlıca prinsip təşkil edir. Ölkə həm türk dünyasının rəngarəng əsaslı mədəniyyət

dövlətidir, azərbaycanlılar da özlərində digər mədəniyyət elementlərini cəmləşdirən bir xalqdır. Azərbaycan adət-ənənələrində eyni zamanda Qafqaz, yəni region elementləri də mərkəzləşib. Qafqaz xalqlarının mədəniyyət elementləri Azərbaycan mətbəxində, musiqisində, rəqslərində özünə hərtərəfli yer tapıb. Bununla yanaşı, Azərbaycan musiqisinin zənginliyi digər Qafqaz xalqlarına da təsirsiz ötüşür. Azərbaycan böyük türk dünyasının mədəniyyət liberallaşmasını əks etdirən elementi və subyekt kimi çıxış edən bir ölkədir. Azərbaycan Türkiyəni Mərkəzi Asiyanın türkdilli xalqları ilə bağlayan bir məmləkət rolunu oynayır. Burada türkçülük, regionçuluq, islam, xristianlıq, yahudilik, Rusiyaya, digər slavyan xalqlarına yaxınlıq və Qərb ölkələrinə meyillilik, dünyəvilik, həmçinin texnoloji olmaq meyili, siyasi hakimiyyətində olan hüquqi münasibətlər (dövlətin siyasi quruluşu) imkan verir ki, Azərbaycan regionun və regiondan kənar ölkələrin mədəniyyət elementlərini özünə cəlb etsin və milli mədəniyyəti, siyasəti, iqtisadiyyatı ilə sintez etsin. Azərbaycan regionun beynəlxalq münasibətlərində bir növ **“kompas”** əhəmiyyəti kəsb edən siyasət yeridir.

Azərbaycan xalqının dünyəviliyini şərtləndirən **mədəni strukturunun** mərkəzi və köməkçi elementləri:

- milli adət-ənənələri;
- bayramlarında Şərq-Qərb xüsusiyyətləri;
- qeyri-radikal dini baxışları, tolerantlıq;
- dünyəvi prinsiplər-dünyəvi elmlər, dünya fəlsəfəsi;
- dünyəvi hakimiyyət, sivil cəmiyyət prinsipləri;
- dünyəvi elmlərin tədrisi məktəbləri;
- uşaqların tərbiyəsində dünyəviliyin təbliği;
- reallığı görmək və dərk etmək qabiliyyəti;
- sistemli həyat tərzinə meyillilik;
- adət-ənənə qaydaları ilə yanaşı, sivil hüquq normalarının mövcudluğu;
- cəmiyyət institutlarında cinsi ayrı-seçkiliyin məhdudluğu;

-cəmiyyətdəki münasibətlərdə qohumluluq ənənələri ilə yanaşı, ictimai münasibətlərə önəm vermək və s.

Ölkənin coğrafi siyasəti, eləcə də geomədəni vəziyyəti imkan verir ki, burada mədəniyyətlərin geniş şəkildə qovuşması üçün beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edən müxtəlif ictimai-mədəni tədbirlər həyata keçirilsin.

Dünya xalqlarının həmrəyliyini təmin edən vasitələr içərisində dövlətlərin siyasi diplomatik münasibətlərini, iqtisadi və mədəni münasibətlərini yaradan, yaratmaqda vasitəçi olan sammitlər, konfranslar, konqreslər və qəbul edilən müvafiq sənədlərlə (məsələn, xartiyalar və s.) yanaşı, böyük əhəmiyyət kəsb edən, ictimai mənə daşıyan böyük tədbirlər, məsələn paradlar keçirilə bilər. Kütləvi tədbirlər öz təsiretmə funksiyasına, xalqları yaxınlaşdırma əhəmiyyətinə görə daha böyük mənə kəsb edə bilər. Struktur baxımından dünyada sülhü təmin edən subyektləri və siyasəti qısa olaraq aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

Dövlətlər, beynəlxalq hökumət və qeyri-hökumət təşkilatları, o cümlədən dini icmalar.

Həyata keçirilən siyasət –dövlətlər tərəfindən-ikiterəfli və çoxterəfli diplomatik münasibətlər, bütün sahələrdə həyata keçirilən hüquqi siyasət (mövcud beynəlxalq hüquqa (adət və müqavilə) əsasən sənədlə n ~~kils~~ (186(ol)-2(a)4(n)-10()JTJ -426.16 0 T T

ikiterəfli və çoxtərəfli danışıqlar, rəsmi və işgümr səfərlər və s. Bunlar xalqlararası münasibətlərin birbaşa yaranması üçün geniş ictimai əhəmiyyət kəsb etmir. Sənədlərdə xalqlararası rəsmi münasibətlər, müəyyən normalarla tənzimlənən münasibətlər öz əksini tapır. Bu sənədlər də bir növ nəzarətəddici, çərçivələrəsalcı funksiyanı yerinə yetirir. Xalqları bir-birinə bir o qədər də sıx yaxınlaşdırmır, dolayıcılıq yaradır. Hər bir şəxs rahat şəkildə iştirak edə bilmir.

Məhz xalqları bir-birinə birbaşa yaxınlaşdıran ən mühüm tədbir geniş paradlar (sülh bayramları paradları, festivalları, karnavalları) ola bilər. Bu nöqtəyi-nəzərdən Bakı şəhərində beynəlxalq sülh paradları keçirilə bilər. Bu paradlarda həm ayrı-ayrı region dövlətlərindən, həm də regiondan kənarında yerləşən dünyanın əksər ölkələrindən, eləcə də beynəlxalq təşkilatlardan sülh paradlarında iştirak etmək üçün nümayəndələr dəvət oluna bilər. Ümumiyyətlə, sülh tədbirlərinin, sülh paradlarının keçirilməsi dünya xalqlarının həmrəyliyini təmin edən vasitələr hesab edilə bilər. Dünya xalqlarının həmrəyliyi bir tərəfdən qlobal problemlərin birgə həlli məqsədilə vacibdir, digər tərəfdən də dünyanın sürətlə mədəniləşməsi naminə həyata keçirilməlidir.

Paradların keçirilməsi və iştirakçılıq:

Dünya ölkələrinin nümayəndələri (qeyri-rəsmi, yəni, qeyri-siyasi əsaslarla)

- ayrı-ayrı ictimai qurumların iştirakı;
- ayrı-ayrı dini icmaların iştirakı;
- məktəblilərin iştirakı;
- tələbə və müəllimlərin iştirakı;
- müxtəlif təbəqələrin nümayəndələri (veteranlar, gənclər birlikləri və s.);
- müxtəlif mədəniyyət qrupları;

-müxtəlif beynəlxalq sülh şüarlarının səsəlməsini təmin edən qruplar.

Əhəmiyyəti:

-Azərbaycanın sülhsevər ölkə kimi beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artması və tanınması;

-ölkənin Şərqlə Qərb arasında əlaqələrinin genişlənməsi;

-milli mədəniyyətə yeni elementlərin daxil olması;

-Azərbaycanda ictimai baxışlara yeni elementlərin daxil olması;

-Azərbaycan mədəniyyətinin dünyada tanınması;

-ölkənin beynəlxalq müdafiə qabiliyyətinin artması;

-cəmiyyətdə yeni dünyagörüşünün formalaşması;

-cəmiyyətdə olan baxışların daha da liberallaşması;

-dünya xalqlarının mədəniyyəti ilə yaxından tanışlıq;

-Azərbaycanın mədəni mərkəz kimi statusunun möhkəmlənməsi;

-Şərq-Qərb mədəniyyətini qovuşduran bir zona kimi Azərbaycanın əhəmiyyətinin artması;

-dünya xalqlarının mədəniyyət nümunələri ilə yaxından tanışlıq;

-dünya xalqlarının Azərbaycana gəlmələri üçün əlavə imkanlar;

-turizm sahələrinin inkişafı;

-gələn qonaqlar hesabına ictimai-iaşə obyektlərinin, nəqliyyat vasitələrinin qazanc əldə etmələri və s.

Azərbaycanda Türkiyə, Çin, Hindistan, Pakistan və digər Asiya ölkələrinin vətəndaşları üçün yaşayış kəndlərinin, qəsəbələrinin salınması və əhəmiyyəti

Azərbaycan Avroasiyanın mədəniyyət, iqtisadiyyat, siyasət mənəzərəsini formalaşdıran məkanlardan biri olaraq, 1994-cü ildən, “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra, öz gələcək statusuna müvafiq olaraq **“açıq qapı”** siyasətini həyata keçirməyə başladı. “Açıq qapı” və regional balanslaşdırma siyasəti bir-birinin tərkibi olaraq, həm də bir-birini tamamlamağa başladı. Əgər regional balanslaşdırma siyasəti bir strateji xətti təşkil edirdisə, “açıq qapı” siyasəti isə taktiki əhəmiyyət kəsb edir və balanslaşdırma siyasətinə, onun fundamental prinsiplər əsasında formalaşmasına xidmət etməyə əsaslanırdı. Xarici ölkələrlə imzalanan neft və qaz müqavilələri, strateji təyinatlı bu enerji məhsullarının istismarı və beynəlxalq bazarlara çıxarılması bir qlobal məsələ olduğundan, müvafiq elementlər Azərbaycana əcnəbilərin axınını gücləndirən vasitələrə çevrildi, beynəlxalq transmilli şirkətləri cəlb etdi. Azərbaycan Qərbi-Şərqi, Şimal-Cənub nəqliyyat qovşağının transötürücü məkanı olaraq iqtisadiyyat amillərini mədəniyyət amilləri ilə uzlaşdırmağa başladı, ahənglik yaratmaq siyasətinə üstünlük verdi. Ümumilikdə Cənubi Qafqaz boru kəmərləri, tarixi “İpək Yolu”nun bərpası Azərbaycan iqtisadiyyatında çoxtərkibliyyət yaratdı. Çoxtərkibliyyət isə mərkəzi şəbəkə obyektinə olaraq özündən çoxistiqamətli xətlərin buraxıldığı məkana çevrildi. İqtisadiyyatın coğrafi şəbəkələşməsi mərkəzi element olaraq ölkə iqtisadiyyatında **enerjiyaratma** (daxil olan elementlər hesabına və yerli elementlərin gücü ilə) və **enerjivermə** (daxil olan elementlər+yerli elementlər+ixrac olunan elementlər) xassələrini meydana gətirdi. İqtisadi maraqlar öz arxasınca və özü ilə siyasi maraqları cəlb etdi və Azərbaycan regionda vektor siyasəti məkanına və obyektinə çevrildi.

Neftin təsir göstərdiyi yan sənaye sahələri də sürətlə inkişaf etməyə başladı. Azərbaycanda son illərdə infrastruktur sürətlə inkişaf etməkdədir. O cümlədən, bütün regionlarda müxtəlif ağır və yüngül, bunların tərkibi olaraq maşınqayırma, emal, kimya, ərzaq və s. sənaye sahələri də yaradılır. Təkcə neft deyil, digər sahələrə üzrə də Azərbaycan xarici ölkələrin və yerli iş adamlarının investisiya mərkəzinə çevrilib. Yerli iş adamları ilə xarici investorlar arasında bir əməkdaşlıq, müştərək işləmək ənənələri də formalaşmış. Xarici ölkə sərmayəsi başlıca olaraq hotel biznesi, informasiya texnologiyaları, maşınqayırma sənayesi, rabitə, neft və qaz ixracı, səhiyyə sahələrinə və s. cəlb edilir. Etiraf etmək lazımdır ki, bu gün Azərbaycanda yeni bir **texnoera** yaşanır. Belə ki, bütün sahələrə Avropadan yeni texnoloji nəsillər cəlb edilir. Cəmiyyətin iqtisadi strukturunda tədricən **rəşionalizm** elementləri üstünlük təşkil edir. Azərbaycan xarici ölkələrin ağır maşınqayırma və avtomobil bazarına da çevrilib. ABŞ, Rusiya, Çin, Yaponiya, Cənubi Koreya, Fransa, İtaliya, Türkiyə, Böyük Britaniyanın texnoloji vasitələri (sənaye avadanlıqları, dəzgahlar, cihazlar, avtomobil vasitələri, ağır sənaye və maşınqayırma vasitələri, vaqonlar, təyyarələr, kranlar, traktorlar, mobil telefonlar, məişət cihazları, avadanlıqları, geyim vasitələri və s.) Azərbaycanda özünə rahat məkan əldə edir. Neftdən gələn gəlirlər digər sahələr üçün təkanvericilik, bir növ həm də himayəçilik funksiyasını yerinə yetirir. Azərbaycanda ümumi sahələr üzrə çiçəklənmə yaşanır. Ölkədə son dövrlər cəmiyyətin inkişafını dalğalandırmaq, bir-birini tamamlayan dalğalarla təmin etmək məqsədilə texno vasitələrin hesabına təkanvericiliyin yaradılması prioritet əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan iqtisadiyyatın özülündə texnomünasibətlər xüsusi rol oynayır. Texnomünasibətlər həm təsərrüfat sahələrinin, həm də gündəlik həyat tərzinin özünün sistemləşməsinin əsaslarını təşkil edir. Son dövrlərdə cəmiyyətdəki münasibətlərin bazasında daha çox elmi

prinsiplər mühüm rol oynamağa başlayıb. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, fundamental elmi prinsiplər bazasında cəmiyyətin qurulması onun mənəvi tərəfini gücləndirir. Ümumiyyətlə, belə bir prinsipdən çıxış etmək olar ki, bazada texnoloji amillər dayanmalı, texnoloji vasitələr iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirməli, bu baxımdan sosial təminat genişlənməli və mənəvi amillər üst qata çıxaraq əhəmiyyət kəsb etməlidir. Texnovasitələr öz tətbiq sahələri üzrə daima cəmiyyətin varlanmasına xidmət etməlidir. Mənəviyyatın texnomünasibətlərdə özünə yer tapması da labüddür. Artıq dəfələrlə sübut olunub ki, kasıb insanların mənəviyyatının zənginliyi barədə danışmaq bir qədər düzgün deyil. Kasıb cəmiyyət daima sabitsizliyə meyilli olur, özünə enerji mənbələri axtarır.

Qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan son zamanların sənaye ölkəsinə çevrilməkdədir. Sənayeləşmə ölkənin zahiri mühitini də dəyişməkdə, yenilətməkdədir. *(Qeyd: bir məsələni xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır ki, gözəl şərait insanlarda, onların baxışlarında estetik zövqləri əmələ gətirir, insanları daha çox həyata, cəmiyyətə bağlayır. Gözəl, standartlara və tələbatlara müvafiq olan şəraiti isə rəşional idrak, yüksək əqli və fiziki qabiliyyət, müvafiq resurslar, sistemli yanaşma, ölçülər normalar təmin edir. Kompleksin tərkibində rəngarəng resursların olması vacib amilə çevrilir. İnsanları enerji sərf etməyə bir-birinin ardınca baş verən, dalğalanan yeniliklər, gözəl şərait cəlb edir. Yeniliklər elə bir şeydir ki, bu vasitələr daima insanları daxilən islah olunmağa, öz-özünü tənzimləməyə (bir növ yığışdırmağa) vadar edir. Yeniliklər təkanvericilik funksiyasını yerinə yetirir, istər təfəkkürdə, istərsə də maddi-fiziki vasitələrdə növbəti yeniliklər üçün stimül yaradır. Yeniliklər ardınca yenilikləri gətirir, proses öz-özlüyündə törəmə xassəsinə malik olur. Yeniliklərin meydana gəlməsi isə resursların qarşılıqlı münasibətlərindən, obyektə təsirlərdən asılı olur. Yeniliklər əksliklərin vəhdəti və*

mübarizəsindən meydana gəlir ki, bu mübarizə də bu və ya digər məkanda daima baş verir. Yeniliklər isə özünü zahirdə, görünüşdə büruzə verir, nəticə məhsulu olaraq yaranır. Bu baxımdan Azərbaycan iqtisadiyyatında olan müxtəlifliklər, resurslar zənginliyi, subyektlər rəngarəngliyi, eləcə də etnoçalar yeniliklərin sürətlə meydana gəlməsini zəruri edir, şərtləndirir).

Regional böyük investisiya məkanı statusu Azərbaycanı son dövrlərdə həm də Asiyadan gələn vətəndaşlar üçün cəlbedici bir obyektə çevirib. Azərbaycana işləmək və yaşamaq (Qərb və Şərq ölkələrindən, Gürcüstandan gələnlər), bayram keçirmək (məsələn, İran vətəndaşlarının Azərbaycanda “Novruz bayramı”nı qeyd etmələri), turist kimi gəlmək artıq bir ənənə halını almışdır. Azərbaycana Türkiyə, İran, Gürcüstan, Çin, Hindistan və Pakistan kimi ölkələrdən işləmək, qazanc əldə etmək üçün çoxlu sayda vətəndaşlar üz tuturlar. Onlar ölkənin demək olar ki, bütün sənaye, ticarət, inşaat və s. sahələrində iş yerləri əldə edirlər. Onlar burada müvəqqəti və daimi yaşayış imkanları əldə edir və hətta yerli vətəndaşlarla nikaha da daxil olurlar. Azərbaycanın sürətli tempə artan iqtisadi potensialı, xarici siyasəti, dünyaya açıq olması zəif inkişaf etmiş ölkələrin vətəndaşları üçün qazanclar əldə etmək baxımından əlverişli hesab edilir. Digər tərəfdən də qeyd etmək olar ki, Azərbaycanın zəngin torpaqları, xalqın qonaqpərvərliyi, dövlətin dünyəviliyi, bütün ölkəni əhatə edəcək birtərəfli radikal baxışların qeyri-mövcudluğu, dini etiqadın azadlığı, cəmiyyətdə gərginliklərin olmaması, sabitlik, vətəndaşların tolerantlığı və xaricilər üçün yumşaq hüquqlar imkan verir ki, Azərbaycana həmin ölkələrdən vətəndaşlar cəlb olunsunlar. Dövlətin xarici siyasətinin vektor bazası, “kompas” əhəmiyyəti kəsb etməsi ona imkan verir ki, xarici ölkə vətəndaşları Azərbaycanı özlərinə müvəqqəti və daimi yaşayış məskəni kimi qəbul etsinlər. Xarici ölkə vətəndaşlarının Azərbaycana gəlmələri siyasi hakimiyyəti də

maraqlandırır. Dövlət bu sahədə münasibətləri tənzimləmək məqsədilə Dövlət Miqrasiya Xidmətini də yaradıb. Xarici ölkələrdən gələn vətəndaşlar ölkənin resurs baxımından potensialını artırır. Şərqi xalqları Avropa mədəniyyətini Azərbaycanda hiss edirlər. (Məsələn, teatrlarda, bayram şənliklərində, cəmiyyətdə olan digər münasibətlərdə, geyim dəblərində, elmi tədris müəssisələrində və s.). Azərbaycanın elmi potensialı imkan verir ki, xarici ölkələrdən tələbələr burada dünyəvi təhsil alsınlar.

Azərbaycan tək sənayesi üçün, şəhərləri üçün açıq qapı siyasətini yeritməməli, bu siyasətin tərkibində **“açıq kəndlər”**, **“açıq qəsəbələr”** siyasəti də mühüm yer ala bilər. Kənd təsərrüfatının inkişafı prioritet məsələ olaraq qalır. Ölkədə geniş çeşiddə təbii kənd təsərrüfatı məhsulları yetişdirilir. Əsas böyük bazar isə Rusiya hesab edilir və Azərbaycan kəndliləri, fermer təsərrüfatı bundan böyük gəlirlər əldə edir. Eləcə də ölkə başlıca olaraq Türkiyə, İran, Gürcüstan və tropik ölkələrin məhsulları üçün bir bazar rolunu da oynayır. Azərbaycan kəndləri ölkə iqtisadiyyatında mühüm paya malikdir. Azərbaycanlılar da öz növbəsində təbii xarakterdən (təbiətə bağlılıq xüsusiyyətləri-bu, milli psixikanın da tərkib istiqamətidir və elementidir) irəli gələrək torpaqlara bağlılıq ənənələrini qoruyub saxlayırlar.

Azərbaycan beynəlxalq aləmdə **“çoxsaylı xalqlar kəndləri və qəsəbələri olan ölkə”** kimi də statusa malik olmalıdır. Azərbaycan şəhərləri kimi kənd və qəsəbələri də hal-hazırda etnik baxımdan çoxçalarlıdır. Ölkədə rusların yaşadıkları kəndlər (məsələn, Gədəbəy və İsmayilli rayonlarında), cənub bölgəsində talış kəndləri, şimal və şimal-qərb bölgələrində ləzgi kəndləri, gürcü məskənləri, avarların məskənləri və s. var və onlar kənd təsərrüfatında böyük paya malikdir.

Azərbaycan ümumiyyətlə, xalqlararası regional münasibətlərdə **siyasi stereoeffekt** (bu söz kino sahəsində işlədilir, göstərilən kino şəklinin qabarıqlıq, həcmilik effekti

mənasını verir) verən **siyasi stereoekran** (*stereofilmləri göstərmək üçün ekran mənasında işlədilir*) rolunu oynamalıdır və öz funksiyasını genişləndirməlidir.

Yuxarıda deyilənləri, Azərbaycanın mədəniyyətlər qovşağında yerləşən ölkə olmasını və xaricilər üçün açıq qapı rolunu oynamasını nəzərə alaraq, siyasətin tərkibi olaraq, ölkə ərazisində Türkiyə, Çin, Hindistan, Pakistan və digər Asiya xalqlarının nümayəndələri üçün ayrı-ayrı bölgələrdə qəsəbələr, kəndlər salmaq olar və həmin vətəndaşlara dövlət ehtiyat fondundan torpaq sahələri də ayırmaq olar. Kəndlərdə və qəsəbələrdə onların öz dillərində məktəblər açmaq və mədəniyyət və ibadət mərkəzləri yaratmaq olar. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Asiya xalqlarında da torpaqla sıx bağlılıq ənənəsi vardır. Onların Azərbaycan kəndlərində və qəsəbələrində məskunlaşması kənd təsərrüfatında rəqabətin artmasına səbəb ola bilər və bu amil də əlavə yeniliklərin üzə çıxmasına gətirib çıxarar.

Siyasətin əhəmiyyəti:

-Azərbaycanda əkilməyən torpaqların becərilməsi, istifadəsi, bazarlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının genişlənməsi, əlavə işçi qüvvəsi, resurslar, maddi ehtiyatlar;

-kənd təsərrüfatı bazarlarında çeşidlərin artımı;

-ölkənin multimedəni statusunun genişlənməsi, sülhsevər ölkə kimi mövqeyinin güclənməsi ;

-xalqın multimedəni imicinin formalaşmasını şərtləndirən proseslərin genişlənməsi;

-əcnəbi vətəndaşları təmsil edən ölkələrlə Azərbaycan arasında sıx əlaqələrin yaranması və dövlətin beynəlxalq müdafiə mövqeyinin güclənməsi. Məsələn, çinlilərin Azərbaycanda toplum və digər formada məskunlaşması bir Çin lobbisini, icmasını yarada bilər ki, bu da Çin kimi nəhəng

dövlət tərəfindən (BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvü olması) beynəlxalq dəstək qazandırar;

-Azərbaycana Türkiyə, Hindistan və Pakistan kimi ölkələrin daima beynəlxalq dəstəklərinin artması;

-multidini baxışların formalaşması;

-Azərbaycanın mədəni mənzərəsində boyaların artması;

-ölkəyə ödəniləcək vergilərin artması, kənd təsərrüfatı istehsal müəssisələrinin genişlənməsi, əlavə gəlir mənbələri;

-Asiya ölkələrindən yeni bitki və əkin növlərinin, heyvandarlığın Azərbaycana daxil olması;

-fərqli yaşayış tərzlərinin mövcudluğu;

-yeni bir Avroasiya həyatının yaranması və s.

Hətta beynəlxalq vətəndaşlardan ibarət bir **kənd rayonu** da təşkil etmək olar.

Bakıda “Şəhidlər Xiyabanı” ətrafındakı yaşıllıqlarda İlham və Fərizə adına Gənclər parkının yaradılması və əhəmiyyəti

Bakı şəhərinin əsas hissəsi, mərkəzi komplekslər Abşeron yarımadasının cənubunda, Xəzər dənizinin sahilində aşağıdan yuxarıya doğru yoxuş bir ərazidə yerləşir. Burada su ilə qurunun, şəhərlə dənizin qovuşmasından və birliyindən yaranan ümumi mənzərə, kompozisiya öz quruluşuna görə amfiteatrı xatırladır. Şəhərin dəniz boyunca, sahil boyunca bir zolaqda salınması sanki su ilə qurunun, torpağın özü arasında bir daş zolağını, abidələr zolağını, memarlıq qurşağını bənzədir. Şəhərin dəniz sahilləri boyunca uzanan yaşıllıq zolaqları isə daş zolağını su ilə ayıran bir xəttə, sərhədə çevirir. Şəhərin dənizlə əlaqəsində, qovuşmada bir sadə və mürəkkəb mənalı quruluş öz əksini tapır. Şəhərin dənizlə fiziki əlaqələrində rəngkarlıq, çalarlıq özünü göstərir. Dənizdən quruya doğru uzanan landşaft isə xüsusi bir gözəllik inikası nümunəsinə çevrilir. Şəhərin dənizlə qarşılıqlı əlaqələrinin

strukturundan şəhər əhalisi ilə dəniz arasında bir romantik, mənalı və estetik bağlılıq yaranır. Sahil gəzintisi, mədəni istirahət əsasən romantizmə, ideallığa daha çox yaxındır, insanlar burada duyğuları, hissləri zənginləşdirən bir mənəvi qıda axtarırlar.

Ümumiyyətlə isə insanların daxili aləmləri onların xarici aləmləri ilə sıx bağlı olduğundan, hər iki aləm bir-birini tamamlayır, bir-birinə zənginlik verir, tərkib formalaşdırən elementlərə çevrilir. Xarici aləmin strukturu onun daxili aləmi ilə ahənglik təşkil edir. İnsanların yaşayış məskənlərinin, təbiətin özünün fiziki strukturu da insanların daxilən realizminə, idealizminə və bunlardan əmələ gələn romantizminə (şəxsiyyəti, hissiyatı, insanların yüksək mövqeyini, optimizmi, eyni zamanda ülvi və bəşəri dəyərləri, mənəviyyəti, ideallığı əks etdirən və özündə cəmləşdirən yaradıcılıq cərəyanı. Burada məhəbbət fantaziyaları, saf eşq xəyalları və onların dilə gətirilməsi üçün ədəbiyyat mühüm əhəmiyyət kəsb edir) xidmət edir. O da məlumdur ki, insanlar daima həyatda hər şeyin yaxşısını (ideallığı) axtarır və çalışır ki, bunu əldə etmək üçün nəzəri və təcrübi əmək sərf etsin. Romantika özü baza olaraq istinadgah kimi materiya vasitələrinə söykənsə də (məsələn, təbiətin zövqlə quruluşu, çayların, göllərin, dağların, şlalərin və s. qarşılıqlı anəngliyindən yaranan mənzərə, təbiət hadisələrinin, məsələn, göy qurşaqlarının mövcudluğu özü bir vasitə və vəziyyət olaraq insanların romantik, xəyali baxışlarını formalaşdırır, zövqlərini incələşdirir), özü bir tərkib istiqaməti olaraq ayrıca hissələrə bölünür, müstəqil bir xətti təşkil edir. İnsanlar öz həyat mənalərini, çalarlarını ideallıqda və romantizmdə tapır. Burada söhbət əsasən dəyərlərdən, dəyərlər verən subyektlərdən (dəyərli, qiymət verən, faydalı həyat sürən və yaradıcı, qurucu insanlardan), şəxslərin dəyərli hərəkətlərindən gedir.

Təbii ki, romantizmə meyil edən kütləvi təbəqə yeniyetmələr gənclər hesab edilir. Onlar öz həyatlarının əsas

hissəsini məhz romantikalara (uca ideyalara, xəyali arzulara) bağlayırlar. Onlar üçün eşq və məhəbbət başlıca uca ideyalar hesab edilir. Hamıya məlumdur ki, gənclik daha çox enerjili təbəqə olmaqla yanaşı, yeni bir həyat axarını (müstəqil ailə həyatına başlamanın ilkin mərhələsi) yaradan əsas təbəqədir. Bu baxımdan onlar hissələrə qapılma, xəyali dünyaya ilə daima vəhdətdə olurlar.

Onu da bildirmək yerinə düşər ki, məhəbbət çoxistiqamətli struktura malik olan bir mənədir. Ailəyə, torpağa, Vətənə, xalqa, doğma yurda, dostlara, təbiətə məhəbbət (burada həm də hörmət) onun struktur elementləridir. İki gənc (oğlanla qız) arasında məhəbbət isə bu strukturun fəvqündə dayanan elementlərdir, daha çox bağlayıcı, qovuşdurucu mənə kəsb edir. Məhəbbət (sevgi, eşq –burada oğlanla qız arasında) mənəvi nemət olaraq, reallaşması nöqtəyi-nəzərdən, daima sakit və dilbər guşəni tələb edən bir məfhumdur, vasitədir, reallıqdır. Bu, uca olduğu baxımından sakitliyi, bir tərəfə çəkilməni, gözəlliyi, müdrikliyi tələb edir. Gənclər məhəbbətə meyil etdiklərindən, onlar öz sevgilərinə qovuşmaq, məhəbbətlərini, ülvə duyğularını, dilə gətirmək, reallaşdırmaq üçün münasib yerlər (çox adamın görə bilmədiyi, gözdən uzaq, görüş yerləri) axtarırlar.

Təbii ki, dövlət və cəmiyyət hər bir fərdin və təbəqənin, qrupun maddi tələbatı ilə bərabər, mənəvi marağını nəzərə almalı və müvafiq maraqların təmin edilməsi üçün münasib şərait yaratmalıdır.

Bakı şəhərində keçmişdə (Sovetlər dövründə) “Dağüstü park” adlandırılan indiki Şəhidlər Xiyabanı ətrafındakı yaşıllıq zolağı həm öz mənzərəsinə, həm də daxili imkanlarına görə gənclərin romantik parkına çevrilə bilər. Burada gənc şəhidlər İlham və Fərizənin əbədi məhəbbətini əks etdirən abidə ətrafında, onların ruhundan ilham alaraq, gənclər öz məhəbbətlərini reallaşdırma bilərlər. Abidədə gənclərin

vətənpərvərlik ruhunu, Vətən uğrunda döyüş əzmini, məhəbbət qəhrəmanlığını əks etdirən elementlər yer tapa bilər.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, məhəbbət həm də abidələrdə, rəmzlərdə, bədii əsərlərdə, foto və rəsmlərdə, musiqidə və digər nümunələrdə öz tarixini yaşadır və geniş məzmununu nəsillərdən-nəsillərə ötürür. Azərbaycan xalqının “20 Yanvar” şəhidləri olan İlham və Fərizə bu baxımdan əsl məhəbbət tarixini yaradan şəxslərdir, məhəbbət obrazına çevrilən qəhrəmanlardır. Onların məhəbbəti gənclik məktəbi üçün bir simvol nümunəsidir. Gənclər üçün saf məhəbbət öz məzmununu həm də onların nümunəsində tapa bilər. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, hal-hazırda gənclər istirahət üçün və şəhərin mənzərəsini, dənizi geniş seyr etmək məqsədilə, bu əlverişli məkandan istifadə edirlər.

İlham və Fərizə adına Gənclər parkında aşağıdakı obyektlər və abidələr nəzərdə tutula bilər:

-açıq havada və qapalı məkanda oxu zalları olan bədii ədəbiyyat kitabxanası;

-şəhidlərin həyat və yaradıcılığını, o cümlədən tərcümeyi-hallarını, foto şəkillərini göstərən stendlər, döyüş səhnələrindən, filmlərdən ibarət muzey;

-şəhidlər günündə gənclərin ürək sözlərini yazma biləcəkləri daş lövhələr;

-qəhrəmanlığı və vətənpərvərliyi təbliğ edən abidələr;

-gəncliyi, saf məhəbbəti təbliğ edən abidə və digər simvollar;

-gənclərin ürək sözlərini əks etdirən açıq və gizli yazıların toplandığı qutular. (Gənclərin ürək sözləri parkın arxivində saxlanıla və eyni zamanda nəşr də edilə bilər);

-gənclər üçün foto və rəsm sərərgisi salonları;

-gənclər üçün sərbəst yaradıcılıq məkanları və s.

Əhəmiyyəti:

-gənclərin saf hisslərlə yaşamaqlarına kömək, əlavə şəraitin yaradılması;

-gənclik təbəqəsinin mənəvi maraqlarının geniş təbliği;

-gənclərin birliyinin təmin edilməsi, onlarda insanlıq və vətənpərvərlik hisslərinin güclənməsi;

-gənclik hörmətinin qorunub saxlanması və gənclik statusunun cəmiyyətdə güclənməsi;

-gənclərin asudə vaxtlarının səmərəli qeyd edilməsi;

-gənclik ənənələrinin qorunub saxlanması, yeni gənclik adətlərinin formalaşması;

-gənclik zövqünün zənginləşdirilməsi, gənclik yaradıcılığının genişlənməsi;

-gənclik dəyərlərinin artması;

-gəncliyin bir təbəqə kimi dəyərinin artması;

-gənclik psixikasının (xarakterinin) formalaşmasına və üzə çıxarılmasına əlavə kömək və s.

Dünya ölkələrinin dövlət rəhbərlərinə və onların ailə üzvlərinə Azərbaycan vətəndaşlığının verilməsi və əhəmiyyəti

Azərbaycan Şərqlə Qərbin arasında yerləşərək, iki mədəniyyəti qovuşduran məkan olmaqla yanaşı, milli inkişaf konsepsiyasını nəzərə alaraq, öz siyasi sistemində, ictimai münasibətlər strukturunun mahiyyətində başlıca olaraq dünyəvilik prinsipini əsas götürüb. Azərbaycan konstitusiyası və digər qanunvericilik aktları, bununla bağlı olaraq, qanunlar külliyyatının, məcəllələrin məzmunu əsasən dünyəvilik əhəmiyyəti kəsb edir. Ölkə qanunvericiliyində Avropa elementləri, Avropa təcrübəsini qəbul etməklə bərabər, Azərbaycan həm də beynəlxalq hüququn hamı tərəfindən qəbul edilmiş ümumprinsiplərini, sivil normaları əldə rəhbər tutur.

Milli qanunvericilik beynəlxalq hüquqla ziddiyyət təşkil etdikdə beynəlxalq hüquq əsas götürülür ki, bu da Azərbaycanın dünya üçün yumşaq, liberal bir dövlət qurmaq siyasətini sübut edir.

Azərbaycan sülhsevər, beynəlxalq hüquq normalarına əməl edən və bütün dünya xalqlarına hörmətlə yanaşan və öz daxilində bütün dünya vətəndaşlarına lazımi şəraitin yaradılmasını hüquqi və ictimai vasitələrlə təmin edən bir ölkədir. Xalqın sülhə bağlılığının ən yüksək həddi onunla müəyyən edilir ki, xalq və dövlət 20 ildən artıqdır ki, Ermənistan işğalçılığına dözü, müharibə variantından imtina edir və sülh yolu ilə haqqın bərpa olunması siyasətini həyata keçirir. Tək bu faktın özü Azərbaycanın sülhsüevər ölkə məzmununun, mahiyyətinin ən bariz nümunəsidir, sülhsevər ölkə statusunun göstəricisidir. Öz torpaqlarını işğallardan azad etmək hüququna malik olmasına baxmayaraq, müharibələrin, insan hüquqlarının kobud pozulmasına səbəb olacaq aktların olmasına yol vermək istəmir. Bu, xalqın sivil, mədəni xüsusiyyətlərindən, etnopsixikasından, buna müvafiq olaraq həyata keçirdiyi liberal siyasətindən irəli gəlir və tək öz ölkəsində deyil, eyni zamanda regionda sabitliyin pozulmasını, digər dövlətlərin rahatlıqlarının bu və digər səviyyədə pozulmasını istəmir. Azərbaycan bu yolla regionda maraqları formalaşmış regional və regiondan kənar olan böyük dövlətlərin də qarşı-qarşıya gəlməsinə yol vermək istəmir, ədalətlə və sülh yolu ilə işğalçılığa son qoyulmasına çalışır. Azərbaycan tərəfi hesab edir ki, sülhsevər beynəlxalq hüquq regionda qələbə çalmalıdır. Beynəlxalq hüquq möhkəmlənməlidir və statusunu gücləndirməlidir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan regional səviyyədə sülhü təmin etmək yolu ilə ümumdünya sülhünə layiqli töhfəsini bəxş etmək istəyir. Mədəniyyətlərin, bir çox beynəlxalq siyasi cərəyanın qovuşduğu bu məmləkətdə müharibənin başlanması Şimal-Cənub, Qərb-Şərq siyasətinə köklü zərbələr vura bilər.

Hal-hazırda Azərbaycan mədəni və siyasi cərəyanlar üçün dairəvi yol ötürücüsü kimi mühüm funksiyanı yerinə yetirir. Bu dairədə tıxacların baş verməsi ilə vektor əhəmiyyət kəsb edən siyasi və mədəni mərkəzin problemə çevrilməsini istəmir.

Azərbaycan xalqı regionda sülhü təmin etməyə və fərqli mədəniyyətə mənsub dünya xalqlarını mənəvi baxımdan qovuşdurmağa çalışan bir birlik olaraq beynəlxalq aləmdə öz humanist və müdrik srtatusunu formalaşdırır. Onu nəzərə almaq lazımdır ki, ölkə bütün dünya siyasətçilərinin, vətəndaşlarının yaşamaq və istirahət etməkləri üçün açıqdır. Dini, milli, irqi, region kimi məsələlərdə ayrışdırıcılıq siyasəti yoxdur. Bu amil də xalqın mədəni və sivil düşüncəsinin, mövcud hakimiyyətin siyasətinin yüksək göstəricilərə əsaslanan bariz nümunəsidir.

Azərbaycanın hərtərəfli mövcud və gələcək potensialı imkan verir ki, ölkəyə daha çox xalqların nümayəndələri cəlb edilsin (iqtisadiyyat, turizm və yaşayış yeri seçmək yolu ilə). Bu gün dövlət və hökumət səviyyəsində rəsmi əlaqələr sürətlə genişlənir, Azərbaycan iqtisadiyyatı öz potensialına görə sənaye sahəsində regionlar və ölkələr üzrə sərmayə yatırmaq imkanlarına malikdir. Ölkə sərmayə cəlb edən mərkəz ilə yanaşı sərmayə ixrac edən obyekt (mənbə olaraq) və subyektə çevrilir (“SOCAR”-Dövlət Neft Şirkəti Türkiyədə, Gürcüstanda, Rumıniyada və başqa ölkələrdə, “Azpetrol” şirkəti Gürcüstanda və s. sərmayələr yatırır, obyektlər açırlar. Dövlət Neft Şirkəti artıq transmilli korporasiyaya çevrilməkdədir). Azərbaycan idxal və ixracı özündə əks etdirən sərmayə mərkəzinə çevrilməkdədir. Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas xassəsi onun “**sərmayəmərkəzlilik**”, “**transmərkəzlilik**” (ixrac boru kəmərləri şəbəkəsinə xas olması və nəqliyyat ötürücülük funksiyası) olması ilə səciyyələnir.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, Azərbaycan öz beynəlxalq **multinational dövlət** statusunu möhkəmlətmək üçün dünyanın bütün dövlətlərinin rəhbərlərinə və onların ailə

üzlərinə Azərbaycan vətəndaşlığını əsaslandıraraq pasportlar verə bilər. Düzdür, bu vətəndaşlıq öz-özlüyündə ikili vətəndaşlıq mənasını verir. Lakin buna baxmayaraq, siyasət özündə bir mədəni məzmunlu beynəlxalq titulları daşıyaraq fəxri mənə da kəsb edə bilər. O da məlumdur ki, Azərbaycanla digər ölkələr arasında, qarşılıqlı xidmətlərə əsaslanaraq, şəxslərə ölkələrin ən yüksək mükafatlarının (ordenlərinin və medallarının) verilməsi mübadiləsi həyata keçirilir. Bu bir ənənə halını alır. İki dövlət, onların siyasətini, xalqları, mədəniyyətləri yaxınlaşdıran ən düzgün variantlardan biridir. Bununla yanaşı, tədris müəssisələrinin (məsələn, universitetlərin, akademiya) fəxri doktorları adları da verilir. “Fəxri vətəndaşlıq” məsələləri də var. Lakin yuxarıda qeyd edilən məsələ xüsusi bir siyasət ola bilər və xalqların, dövlətlərin dostluğu üçün yeni bir istiqamət rolunu oynayır. Ola bilər ki, dünya təcrübəsində belə bir hal yoxdur. Azərbaycan sivil yolla, siyasi qələbə qazanmaqla hakimiyyətə gələn istənilən dövlət rəhbərinə birbaşa Azərbaycan vətəndaşlığını əks etdirən pasport təqdim edə bilər. Təbii ki, belə hal konstitusiyada və ya digər qanunlarda öz əksini tapmayıb. Azərbaycan vətəndaşlarının özlərinə isə pasportlar əsasən ümumvətəndaş (hər bir Azərbaycan vətəndaşına), xidməti və diplomatik pasportlar (tutduqları vəzifənin əhəmiyyətinə, böyüklüyünə görə) verilir. Xarici ölkə vətəndaşlarına isə müvafiq yaşayış icazələri, vəsiqələr təqdim edilir və s. Xüsusi hal kimi gələcəkdə dünya dövlətlərinin rəhbərlərinə vətəndaşlığının verilməsini qanunlarda nəzərdə tutmaq olar. Onu da qeyd etmək olar ki, bu vətəndaşlıq baza əhəmiyyəti kimi yox, dostluq rəmzi olaraq üst qat mənə kəsb edə bilər.

Vətəndaşlığın verilməsinin səbəbləri və əhəmiyyəti

Birincisi, nəzərə almaq lazımdır ki, öz ölkələrində siyasi və qanuni yolla hakimiyyət və dövlət başına gələn şəxslər böyük istedadla, xüsusi qabiliyyətə, siyasi əqidələrə, siyasi bacarığa malik olurlar və öz cəmiyyətlərində, siyasi elitalarında nüfuz əldə etmiş şəxslər olurlar. Onlara Azərbaycan vətəndaşlığı verilməsinin özü bir beynəlxalq nüfuzdur və statusdur. Azərbaycanın elmə, qabiliyyətə, təfəkkürə, intellektə və beynəlxalq siyasətə verdiyi qiymət olar. Onların cəmiyyətinə və xalqına Azərbaycan dövlətinin və xalqının hörmətini göstərir. İkincisi, bu siyasət Azərbaycanı sürətlə dünyaya inteqrasiya etdirir və dünya ictimaiyyətində ölkənin nüfuzunu artırır. Üçüncüsü, bütün sahələrdə Azərbaycanın dünya ölkələri ilə hərtərəfli əlaqələrini genişləndirir, ölkənin dünyada siyasi çəkisi artır. Dördüncüsü, azərbaycanlıların dünyaya geniş yayılmasını gücləndirir, həmin ölkələr Azərbaycan vətəndaşları üçün açıq olar. Azərbaycan iqtisadiyyatı, sərmayəsi dünyaya daha da şaxələnir, çoxlu sərmayə əldə edir və sərmayə ixrac edir. Beşincisi, Azərbaycana olan təzyiqlər azalır və dünyada Azərbaycanın müdafiəsi artır. Altıncısı, Azərbaycana əlavə turistlər gəlir, ölkə iqtisadiyyatına daxil olan sərmayələr artır. Yeddincisi, Azərbaycan “Prezidentlər, eks prezidentlər və digər formada adlanan dövlət rəhbərləri Vətəni” statusu qazanır.

Vətəndaşlıq məsələlərinə aid bəzi istisnalar

Bu vətəndaşlıq pasportu yalnız könüllü şəkildə, seçilmiş dövlət rəhbərinə məlumat verməklə, təqdim edilə bilər. Hər hansı bir ölkənin dövlət rəhbərinin istəyi və razılığı (Azərbaycan tərəfi təqdim etdikdə əks tərəfin razılığı) ilə ona vətəndaşlıq pasportu verilə bilər. Əgər bir ölkədə siyasi, hərbi böhran yaranarsa, dövlət rəhbəri ilə xalq arasında, onun təmsil

etdiyi hakim qurumla xalq, o cümlədən müxalifət qurumları arasında vətəndaş müharibəsi, digər silahlı qarşıdurmalar baş verərsə, ölkə rəhbəri beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edən cinayət törədərsə, bununla yanaşı, başqa bir dövlətlə müharibəyə gedərsə, öz ölkəsində yaşayan və işləyən, səfərdə olan başqa dövlətin vətəndaşlarına qarşı kütləvi olaraq təzyiqlər göstərərsə, onların hüquqlarını pozan aktlar həyata keçirərsə, soyqırım törədərsə, deportasiya siyasəti həyata keçirərsə, milli, etnik münafişələr yaradarsa, eyni zamanda öz ölkəsində etnik ayrışdırıcılıq siyasəti yürüdərsə, beynəlxalq cinayət törədərək axtarışda olarsa, beynəlxalq məhkəmə tərəfindən məsuliyyətə cəlb olunarsa və digər bu kimi hallarda dövlət rəhbəri və onun ailə üzvləri vətəndaşlıq hüququndan məhrum edilə bilər.

Siyasi mühacir statusu ilə vətəndaşlıq məsələlərini səhv salmaq olmaz. Bunlar öz-özlüyündə ayrı-ayrı mənə və prinsip kəsb edən istiqamətlərdir. Beynəlxalq mübahisəli məsələlərdə beynəlxalq hüquq əsas götürülə bilər.

Təminat:

Azərbaycan vətəndaşlıq verdiyi başqa dövlətin rəhbəri və onun ailə üzvlərinin Azərbaycanda olduqları müddətdə, bu müddət və hal aşağıdakı kimi qeyd edilə bilər:

-öz ölkəsində tutduğu vəzifədən getdikdən sonra (demokratik yolla siyasətdə uduzmaq, səlahiyyət müddəti başa çatmaq, köniüllü istefa vermək, təkrar seçilmək hüququnun olmaması və digər qanuni hallar) yaşadığı müddət;

-vəzifədə (öz ölkəsində rəhbər) olarkən Azərbaycanda məzuniyyətdə və istirahətdə olarkən, müalicə olunarkən,

Azərbaycan dövləti onlara öz vətəndaşı kimi baxa bilər, hüquqlarını qoruya bilər, immunitet və imtiyazlar verə bilər.

Bu şəxslər qeyri-tam hüquqlu vətəndaşlar (üst qat statusuna malik olan) kimi Azərbaycan konstitusiyasında nəzərdə tutulan bir çox hüquqlara malik ola bilərlər. Məsələn, səsvermək

hüququna malik ola bilərlər. Lakin öz ölkələrində tam hüquqlu vətəndaş olduqlarına görə prezident, deputat seçkilərində namizəd kimi irəli sürülə bilməzlər, öz namizədliklərini verə bilməzlər və dövlət qulluğunda təmsil oluna bilməzlər, dövlət orqanlarında və yerli idarəetmə qurumlarında (məsələn, bələdiyyələrdə) işləyə bilməzlər. Dövlət rəhbərinin ailə üzvləri orduya çağrıla bilməz.

Azərbaycan onlara bir növ ikinci doğma ölkə kimi böyük imkanlar verə bilər. Məsələn, onlar burada yaşayıb -yarada, pedaqoji və kommertiya fəaliyyəti ilə məşğul ola bilərlər, qeyri-hökumət təşkilatlarında təmsil oluna bilərlər. Azərbaycanın mədəniyyət, iqtisadiyyat sahələrində iştirak edə bilərlər. Bu şəxslər Azərbaycan ərazisində cinayət törətdikdə Azərbaycan, öz ölkələrində isə cinayət törətdikdə isə öz ölkələrinin qanunları ilə məsuliyyətə cəlb oluna bilərlər. Cinayətkarlıq sahəsində qarşılıqlı ekstradisiya məsələləri də öz əksini tapa bilər. Onlar Azərbaycanda daima yaşamaq hüququ əldə edə bilərlər və hətta dəfn də oluna bilərlər. Onlara Azərbaycan dövləti müəyyən təqaüdlər də ayıra bilər və bəzi beynəlxalq məsələlərdə (məsələn, hüquqların pozulması məsələsində-dövlət rəhbəri postunda olmayan müddətdə. Dövlət rəhbəri postunda olan zaman isə bu iki ölkə arasında hərbi və siyasi müttəfiqlik mənasını verə bilər) şəxsi dəstək də verə bilər s. Azərbaycana gedib-gəlmək üçün isə onlardan heç bir viza tələb olunmaz. Onlara vətəndaşlıq ömürlük verilə bilər. Pasportların müddəti də ömürlük olar. Vətəndaşlıq heç bir halda alınmaya bilər. Dövlət rəhbərinin ailə üzvləri öz ölkələrində vətəndaşlıqdan çıxdıqları halda birbaşa Azərbaycanın tam hüquqlu vətəndaşları ola bilərlər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bununla bağlı xüsusi qanun da qəbul edilə bilər.

Vətəndaşlığın verilməsi məsələsi dövlət rəhbərinin fərmanı ilə rəsmiləşə bilər. Pasportların təqdimatı isə iki dövlət rəhbərləri arasında rəsmi və işgüzar səfərlər zamanı təqdim oluna bilər. Bununla yanaşı, dövlətlərin milli bayramlarında

onların dövlət rəhbəri və ailə üzvlərinə təqdim edilə bilər. Ümumiyyətlə isə bu siyasət dünya vətəndaşlığı siyasətinin tərkibinə aid edilə bilər. Azərbaycana beynəlxalq aləmdə **azad dövlət** (azad yaşamaq dövləti) statusu qazandırır və s.

Azərbaycanda bütün dünya ölkələrinin rəhbərləri və onların ailə üzvlərinin qısa və ya uzun müddətə qalmaları üçün qəsəbə və şəhərcik də salına bilər.

Gəncə, Sumqayıt, Naxçıvan, Mingəçevir, Şəki, Şirvan, Qəbələ, Lənkəran şəhərlərində Opera və Balet teatrlarının yaradılması və əhəmiyyəti

Bədii ədəbiyyatın insanların təfəkküründə, həyatlarında, ümumilikdə cəmiyyətin mənəvi saflaşmasında, inkişafında oynadığı rola dair filoloqlar tərəfindən belə bir sistemli yanaşma edilir: bədii ədəbiyyat bədii söz sənəti olaraq, qüdrətli tərbiyə vasitəsi, mənəviyyat məktəbidir. Həyatda baş verən hadisələri insanın dərk etməsi, həyatı düzgün qavraması üçün əvəzsiz vasitədir. Bədii ədəbiyyatda zəriflik, gözəllik, incəlik, tərbiyə, əxlaq, mərifət öz əksini tapır. Bədii ədəbiyyatı müntəzəm oxuyan hər kəs həyat təcrübəsi qazanır, əsərdə təsvir edilən hadisələrdən nəticə çıxarır. Oxucu təcrübəli insanların düşüncələri ilə tanış olur. Bədii əsərlər oxucunun hisslərinə təsir edir, onda müxtəlif ovqat oyadır. Oxucunun mənəvi aləmini zənginləşdirir, həyatda, təbiətdə olan gözəlliyi başa düşməyə kömək edir, yalana, harama, əyriliyə, laqeydliyə nifrət oyadır, insanlarda xeyirin şər üzərində qələbəsinə inam yaradır. Bədii ədəbiyyat söz sənəti olaraq, incəsənətin bir növü kimi də qəbul edilir. Bədii ədəbiyyat həm də şəxsiyyətin formalaşmasında mühüm bir vasitədir.¹

¹ Qeyd: bədii ədəbiyyat haqqında bu fikirlər filologiya elmləri namizədləri olan Aida Quliyeva və Məmmədخان Soltanovun ümumtəhsil məktəbləri üçün (beşinci sinif) tərtib etdikləri Ədəbiyyat test tapşırıqları kitabından götürülmüşdür. Bakı, "AM 965" MMC mətbəəsi, 2011. səh.6-9.

Çoxlarına məlumdur ki, bədii əsərlərin məzmununun ən geniş şəkildə və əyani olaraq oxucuya çatdırılması üsulu və vasitələri içərisində teatr tamaşaları mühüm rol oynayır. Teatr tamaşalarında bir tərəfdən əsərlə tanışlıq, digər tərəfdən isə səhnədən, səhnə hərəkətlərindən, partiturdan zövq almaq var. Səhnə dekorasiyaları və əsər bir-birini tamamlayaraq tamaşaçının ruhuna daha tez yol tapır. Əgər biz həyatı müsbət və mənfiliklər tarazlığından (müsbət və mənfiliklərin vəhdətindən və mübarizəsindən yaranan maddi və mənəvi aləm səhnəsi) ibarət olan iki hissəyə bölsək, hesab edə bilərik ki, müsbətliklər üzərində mənfiliklər qələbə qazansa, mənfiliklərin çəkisi çoxalsa, onda tarazlıq pozular, pisliklər yaranar, həyat iflic olar. Bu baxımdan, daima mənfiliklərin artmaması üçün elmi üsullarla yanaşı, bədii və incəsənət vasitələrindən də kompleks şəkildə faydalanmaq lazımdır. Teatr cəmiyyətdə meydana gələn mənfiliklərə zərbə vuran ən real vasitələrdən biridir. Teatrlar şəbəkəsinə cəmiyyətə immanent olaraq, eləcə də cəhətlər üzrə (burada coğrafi) xaricdən daxil olan mənfi elementlər cərəyanını parçalayan, dağıdan güc kimi baxmaq lazımdır. Teatrlar həyatın birtərəfli gedişatının qarşısını alır, onu rəngarəngləşdirir, vəhdətliklər və mübarizələr üçün elementlərin, ünsürlərin, şəxslərin sayını artırır. Teatr müsbətliklərin ən böyük silahı hesab edilməlidir. Əgər biz əsərləri mənfiliklərə, pisliklərə qarşı istifadə edilə biləcək güllə hesab edərixsə, onda deyə bilərik ki, teatr onun atıcı vasitəsi, silahıdır, hədəfi vurma alətidir. Teatrlar cəmiyyətin mikroblardan, infeksiyalardan qorunması üçün **immunitetlər** rolunu oynayır. Bu baxımdan teatrların nüfuzu birmənalı olaraq genişlənməlidir. Mədəni cəmiyyət quruculuğunu teatrlarsız təsəvvür etmək çox çətindir.

Məlumdur ki, opera sənəti XV əsrdə İtaliyada misteriyalarda (dini dramlarda) yaranıb. Sonralara isə bütün Avropanı əhatə edib. Hal-hazırda klassik Avropa mərkəzləri (məsələn, İtaliya, Almaniya, Avstriya, Çexiya, Fransa və s.

kimi ölkələr) opera musiqisinin zənginləşməsində böyük rol oynayırlar. Cüzeppe Verdi, Jorj Bize, Nikkolo Paqanini, Corc Fridrix Handel, K. Qluk, R. Vaqner, Cakkomo Puççini, Pyetro Maskanyi, Rudjero Leonkovallo və başqalarının simfoniya və operaları, Moris Ravel, Sergey Prokofyev, Pyotr Çaykovski, Adolf Adanın və başqalarının balet əsərləri dünyanın opera və balet səhnələrini bəzəyir.

Opera bir janr olaraq həm də klassik musiqini təmsil edir. Operada ikili əhəmiyyət kəsb edən və bir-birini tamamlayan və qarşılıqlı tərkib verən dərin məzmun var. Belə ki, burada orkestr musiqisi və canlı hərəkətlər (şeyrlə yazılmış sözlərin musiqi ilə ifa olunması) birləşərək dərin bir məzmun əmələ gətirir. Opera musiqisi simfoniya ilə yaxın olaraq insanların əsəb sistemini sakitləşdirir, ruhunu zənginləşdirir. Burada olan harmoniya (ahənglik), məzmunlu accordluq (uyğunluq) insan təfəkkürünün intellektləşməsinə, duyğuların zənginləşməsinə öz faydasını verir. Opera musiqisi və tamaşası insan qəlbi ilə onun düşüncələrini vəhdətdə birləşdirir, həm də zövqləri incələşdirir. Teatr haqqında belə bir söz işlədilir ki, teatr mənəvi qıdadır. Mənəvi qıda isə alilikdir. Teatr həyatın müsbət və mənfisinin bir aynası olaraq insanın həyata baxışlarını dərinləşdirir, məzmunlaşdırır. Opera ilə yanaşı, baletdə də dolğun məzmunlu (lakin bu janrda bir istiqamətli məzmun var) sujet var. Məsələn, ifadələrin hərəkətlərlə, rəqslərlə bildirilməsi.

Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərində dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin “Leyli və Məcnun” operası ilə Qərb opera musiqisi Şərqə qədəm qoyub. Hal-hazırda Azərbaycanda bir opera və balet məktəbi formalaşmışdır. Üzeyir Hacıbəyli (“Koroğlu” operası və s.), Müslüm Maqomayev (“Şah İsmayıl”), Zülfüqar Hacıbəyov, Niyazi (ikisi birlikdə “Aşıq Qərib” operasını yazıblar), Əfrasiyab Bədəlbəyli (“Qız qalası” baleti), Fikrət Əmirov (“Sevil” operası, “Min bir gecə” baleti), Vasif Adıgözəlov (“Natəvan” operası), Qara Qarayev (“Yeddi

gözəl” baleti), Bülbül və başqaları opera, simfoniya janrlarında, vokal musiqisində böyük məktəb yaradıblar.

Opera və balet Qərbdə yaranmış və Şərqdə, məsələn Azərbaycanda ona milli elementlər, milli musiqi (məsələn, muğam) daxil edilmiş və nəticədə qərb musiqisi ilə sintez edilərək, yeni bir məzmun verilmişdir. Məsələn, biz bunu “Leyli və Məcnun”, “Koroğlu”, “Şah İsmayıl”, “Aşıq Qərib”, “Natəvan” kimi operalarda görə bilirik. Milli musiqinin Qərb simfoniyası ilə qarışığından milli opera yaranıb. Baletlərdə də milli rəqslər oynanılır.

Onu da qeyd etmək olar ki, opera dram musiqisi olduğundan, məzmun baxımından Şərq və Qərbə, eləcə də bizim milli mentalitetə uyğun gəlir. Qərb operasında məhəbbət, qısa, qəhrəmanlıq, cəsurluq kimi amillər öz əksini tapır və bu istiqamət Şərqlə uyğunluq təşkil edir. Məsələn, fransız olan Bizenin “Karmen” operasında (İspaniya həyatı təsvir edilir) sonluq, qısqançlıq ucbatından qaraçı qızının öldürülməsi, Cüzeppe Verdinin “Trubadur” operasında XV əsrin əvvəllərində qraflıqda baş verən dramatik səhnələr, Pyetro Maskanyinin “Kənd namusu” operasında İtaliyanın Siciliya adasında bir dağ kəndində baş verən məhəbbət dramı, kəndlinin namus məsələsi və s. əsər məzmunları bəzi məqamlar üzrə oxşar məzmununda Azərbaycan milli operasında öz əksini tapıb. C. Verdinin “Aida” operasının məzmunu ilə “Şah İsmayıl” operası arasında bəzi oxşar məqamlar var (Çar və Şah saraylarında baş verən hadisələr).

Opera və balet sənəti mədəniyyət statusu və imici vasitəsi kimi çıxış edir. Demək olar ki, daha əhəmiyyətli, geniş yayılmış və dərin məzmunlu teatr kimi qəbul edilir. Bu nöqtəyi-nəzərdən, eynilə Azərbaycanda opera və balet məktəbinin olmasını və mədəniyyət sahələrinin tarazlı inkişafını nəzərə alaraq, Gəncə, Sumqayıt, Mingəçevir, Naxçıvan, Şirvan, Şəki, Lənkəran, Qəbələ kimi rayonlarda milli opera və balet teatrlarını yaratmaq məqsədəuyğun olar.

Azərbaycanda opera və balet teatrları şəbəkəsinin yaranması Azərbaycanın Qərb mədəniyyəti ilə sürətlə qovuşmaq, inteqrasiya etmək siyasətindən və istəyindən irəli gəlir. Belə bir sual ortaya çıxır. Niyə məhz opera və balet teatri geniş yayılmalıdır. Əgər teatr Yunanıstanda meydana gəlir, İngiltərədə inkişaf etmişsə, teatrın bir qolu olan opera və balet daha çox Avropa mərkəzinin yaradıcılıq məhsuludur. Avropa müasirliyi, Avropa klassikası və Avropa mühafizəkarlığı (kontinental mühafizəkarlıq) məhz opera və baletdə qovuşmuş, ahənglik təşkil etmiş məzmununu tapır. Məsələn, mühafizəkarlıq dövrü Avropasının sosial mühitinin əsasları, sosial münasibətlərin, məişət münasibətlərinin məzmununu müasir tamaşaçıya əyani şəkildə təqdim edilir. Milli adət-ənənələr, geyimlər, yaşayış tərzini əks etdirilir. Eyni zamanda müasir elementlər əlavə edilir. Məsələn, götürək Adolf Adananın “Jizel” baleti – burada Fransa mühafizəkarlığı ilə müasir rəqs üslubu qarışır.

Qısa olaraq qeyd etmək lazımdır ki, mühafizəkarlıqla müasirlik, tarixi keçmişlə müasirlik qarışdığına və qovuşduğuna görə məhz Azərbaycanda bu teatr növünü geniş yaymaq, şəbəkə yaratmaq lazımdır. Bu həm də Azərbaycanın milli mentalitetinin tələblərinə cavab verir, dünyəvilikə görə ziddiyyət təşkil etmir.

Əhəmiyyəti:

-Azərbaycan milli mədəniyyətinin zənginləşdirilmiş əsaslarla inkişafı;

-opera və balet teatrının tarazlı inkişafı, məktəblərin genişlənməsi;

-milli mədəniyyətin Qərbdə sürətlə inteqrasiyası, Avro-Asiya mədəniyyəti zonası kimi əhəmiyyətinin artması ;

-dünyəvilikə təbliği və mədəniyyətdə dünyəvilik elementlərinin artması;

-insanların mədəni baxışlarının tarazlı qaydada təmin edilməsi;

-opera və balet sənətinin inkişafı və s.

Teatrlar böyük özəl şirkətlər tərəfindən də yaradıla bilər və onlar bundan gəlirlər əldə edə bilərlər.

Azərbaycanda endoqammərkəzli ailə münasibətlərindən ekzoqam münasibətlərə keçid və əhəmiyyəti

Mən bir azərbaycanlı olaraq öz cəmiyyətimin inkişafını istəyir və onun başlıca yolunu rəngarənglikdə, fərqli elementlərin, ünsür və subyektlərin, tərəflərin sivil mübarizəsində, birliyində və vəhdətində görürəm. Sivil və azad cəmiyyətdə yaşamaq mənim hüququmdur. Onu da müşahidə edərək, görür və dərk edirəm ki, cəmiyyətin inkişafına mane olan elementlər və bu elementlərin yaratdığı proseslər var. Hesab edirəm ki, bu proseslərin təcridən qarşısı alınmalı, cəmiyyət öz-özünü ictimai, mədəni və siyasi baxımdan sterilizasiya etməli, mikropsuzlaşdırılmalıdır. Bu baxımdan müşahidələr əsasında gəldiyim qənaətlərdən nəticə çıxararaq aşağıdakı şəkildə öz fikirlərimi qələmə alıram. Onu da hesab edirəm ki, Azərbaycan sivil inkişaf yolunu prioritet məqsəd olaraq qarşısına qoyub, öz siyasi, mədəni və ictimai strukturunu bu istiqamətdə, müvafiq ruhda formalaşdırır. Dövlət tərəfindən sivil əhəmiyyət kəsb edən müasir tələblərə cavab verən və dövləti dünyəviləşdirən qanunvericilik aktları bazası yaranıb və proses davam etməkdədir. Hesab edirəm ki, Azərbaycanın indiki və gələcək inkişafı ekzoqamlıqda, xalqlararası münasibətlərə üstünlük verməkdədir. Ümumiyyətlə endoqamlıq istənilən cəmiyyətin inkişafına kündələr vuran elementləri, vasitələri daima yaşadır və

çoxaldır. Cəmiyyətdə sabitlik pozulur, qeyri-tarazlıq yaranır. Yaxın ailələrarası münasibətlərin qabardılması, yaxın qohumluq zəncirinin möhkəmlənməsi cəmiyyətin bir qrup üzvünün digər qrup üzvlərinə qarşı laqeydliyini meydana gətirir. Azərbaycanın Şərqi-Qərbi mədəni və siyasi məkan rolunu oynaması bir sivil addımdırsa, beynəlxalq mövqeni möhkəmlətmək siyasətidirsə, endoqamlıq, tayfamərkəzlilik isə bu siyasətə zərbələr vuran elementlərdir, ünsürlərdir.

Ümumiyyətlə qohum nikahların bioloji və sosioloji baxımdan mənfi təsirlərinə dair elm dairələrində, cəmiyyətdə olduqca geniş fikirlər, məntiqi və obyektiv tibbi, bu baxımdan anatomik və psixoloji əsaslar var. ***Cəmiyyətdə münasibətlər əsasən rəasional və irəasional xüsusiyyətlərə bölünür. Rəasional fikirləri başlıca olaraq elm dairəsinin şəxsləri, ictimaiyyət nümayəndələri, elmi tədqiqatçılar, geniş və pozitiv düşünən şəxslər bildirir.*** Yanaşmalardan, verilən izahlardan bəzilərinə qeyd edək: belə hesab edilir ki, qohum nikahlar genetik xəstəliklərə təsir göstərən önəmli amillərdən biridir. Dünyaya gələn uşaqların ən azı, 8,4 faizi qohum nikahdan doğulur. Qohum evliliklərdə problemlı uşaqların doğulma riski digərlərinə nisbətən, ikiqat artaraq 8-9 faiz təşkil edir. Qohum evliliyində olan problem, sağlam olan şəxslərin genlərində daşdıqları xəstəliklərin uşaqlarına keçməsidir. Birinci dərəcə qohumlar arasında evliliklərdə genlərin 1/8-i paylaşıldıqda genetik olaraq aşkarlanan xəstəlik riski 3 faizdir. Aralarında qan bağı olmayan ata-analardan doğulan uşaqlarda isə 2 faizdir. Birinci dərəcədən qohumlar arasındakı evliliklərdə uşaqlarda düşmə, ölü doğum, beyin iflici göstərilir. Qohum nikahlar xüsusilə Qərbi Aralıq dənizi və Cənubi Hindistanda çox geniş yayılıb. Qohum nikahların ən çox rast gəlinədiyi ölkələrdən olan Türkiyədə bu səbəbdən uşaqlarda bir sıra irsi xəstəliklərin yüksək olduğı müşahidə edilir. Belə ki, Türkiyədə qurulan evliliklərin 30-35 faizi qohum nikahların

payına düşür. Bu evliliklər irsi xəstəlikləri özü ilə gətirir. Almaniya qohum evliliklərinə çox az təsadüf edilən ölkələrdəndir. Xalqın təhsil səviyyəsi və genetik xəstəliklər mövzusunda məlumatının artması, bu cür evliliklərin 0,3 faizdən aşağı düşməsinə, hətta böyük şəhərlərdə daha da azalmasına səbəb olub. Yaponiyada isə qohum evlilikləri 6 faiz nisbətindədir, hətta adalarda 29 faizə yüksəlməkdədir. Ərəb ölkələri, Cənubi Hindistan, Misir və Türkiyə kimi ölkələrdə isə bu nisbət daha da yüksəkdir. Avropa və Amerikada isə qohum evliliklərindən doğulacaq uşaqların qüsurlu, irsi xəstəliklər və əqli qüsurlu olma vəziyyəti geniş yayılıb.¹ Kənd əhalisi qan qohumluğu nikahlarına daha çox haqq qazandırır. Qohum evlilikləri tendensiyası hal-hazırda, demək olar ki, ölkəmizin bütün regionlarına sirayət edib. Ancaq problemə müqayisəli şəkildə baxsaq, rayon və kəndlərdə daha çox üstünlük təşkil edir, əsasən də cənub regionlarında.² Ən çox rast gəlinən irsi xəstəliklərdən birinin də talassemiya olduğu vurğulanır. *(Talassemiya hemoqlobin istehsalı zamanı yaranan zülal çatışmazlığıdır. Zülal qırmızı qan hüceyrəsində olur. O, oksigenin ağciyərlərdən bütün bədənə nəql edilməsində böyük rol oynayır. Eyni zamanda o qana qırmızı rəng verir. Yeniyetmələrdə hemoqlobin 4 elementin birləşməsindən yaranır. Bu elementlərə «zülal zənciri» deyilir. Hemoqlabin zülalına aid olan genlər mutasiyaya uğradıqda işləmir. Onlar düzgün hemoqlabin hazırlamır. Belə halda ağ qanın miqdarı artır. Zülal zənciri pozulduqda talassemiya yaranır. Talassemiya bir növ anemiya xəstəliyini xatırladır. Amma bu, anemiyanın daha ağır və sağalmaz formasıdır.*³

¹ <http://azadqadin.az/index.php?cstart=2&newsid=3106>

² Oktay Hacimusalı Gün. Az <http://gun.az/interview/6616>

³ <http://www.mix.az/interesting/page,1,2,66681-qohum-evliliyi.html>.

İctimai-psixoloji münasibət

Milli Məclis Sədrinin birinci müavini Ziyafət Əsgərovun fikrincə Azərbaycanda elə kəndlər var ki, bir tayfanın üzvləri başqa tayfadan qız ala bilmir. Ali savadı olan insanlar belə bəzən əmiqızı, dayıqızı ilə evlənirlər. Sonra da şikəst uşaqları dünyaya gəlir və dövlətə üz tuturlar ki, uşaq üçün vəsait ayırın. Psixologiya və Konsultasiya Mərkəzinin psixoloqu Elnur Rüstəmov hesab edir ki, qohumla evlilik kollektiv təxtəlüşürümüzə oturuşub: “Elə dəyərlər sistemi var ki, onlara zaman-zaman baxmaq lazımdır. Bu mənada qohum nikahlar təqdir edilmir, çünki psixoloji narahatlıq yaradır”. Onun fikrincə qohumluq nikahı olan ailələrdə münasibətlər üzə çox normal görünür. Ancaq intim münasibətlərdə əksər ailələrdə böyük problemlər yaşanır. Bu işin digər mənfi cəhəti odur ki, bir ailədə başlanan konflikt bütün nəslə üz-üzə qoyur.¹

Endoqamiya [yun. endo-daxilində və gamos nikah] etnoqr. Cəmiyyətin ilk inkişaf dövrlərində ancaq öz qohumundan, tayfasından, ictimai qrup içərisindən evlənmək adətidir.² **Ekzoqamiya** [yun. exo-xaric və gamos-evlənmə] etnoqr. öz tayfasından, öz qohum-əqrəbasından və ictimai qrupundan evlənməyi qadağan edən adətdir.³ Endoqamiyanın inkişafı, yaxın qohumların ailələri arasında əlaqələrin ifrat dərəcəli sıxlığı əsasən yaxın qohumların ailələrindən ibarət olan **tayfamərkəzliliyini** (münasibətlərdə, əlaqələrdə tayfa və yaxın qohum üzvlərinə üstünlük vermək) şərtləndirir. Tayfamərkəzlilik tayfa münasibətlərinin radikal, barışmaz vəziyyətini əks etdirir.

¹ Qohumla evlilik: kim nə deyir? <http://yaxinsan.net/maraqli/10536-qohumla-evlilik-kim-n601-deyir.html>

² Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. II Cild. Şərq-Qərb, 2006, səh.26.

³ Həmin lüğətdə səh.15.

Azərbaycan cəmiyyətində tarixən ailə və qohumluq ənənələri inkişaf edib ki, bu da xalqın milli mədəni dəyərlərinin qorunub saxlanması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edib. Azərbaycanda erkən gənc yaşlarından ailə qurmaq daha da məqbul sayılıb ki, bu siyasət, adətlər və ənənələr də gənclərin ailəyə, övlada bağlanması üçün şərtləndirib. Bununla yanaşı qeyd etmək olar ki, Azərbaycanda nəsil törəmələrindən irəli gələrək, həm də tayfa münasibətləri mühüm əhəmiyyət kəsb edib. Nəsil və tayfa davamçılığı başlıca olaraq bu prinsiplərin vahid xətlər üzrə inkişafına gətirib çıxarır. *(Tayfa ərəb (taifə) mənşəli söz olaraq, sinifli cəmiyyətdən əvvəlki dövrdə adamların qohumluq münasibətinə, dil və ərazi ümumiliyinə əsaslanan birliyini bildirən söz olmaqla yanaşı, məlumdur ki, qohum, qohum-əqrəbə mənasını da verir)*. Azərbaycanlılar, xüsusilə, rayon mərkəzləri, kənd və qəsəbələrdə yaşayanlar ailə yolu ilə silsilə xarakteri daşıyan qohumlaşmaq ənənəsinə üstünlük veriblər və bu proses yenə də davam etməkdədir. Yaxın qohumluq əlaqələri olan ailələrin birləşməsi adətən tayfa münasibətlərinin əhəmiyyətini zəruri etmişdir. Demək olar ki, azərbaycanlılar bu ənənələrdən istifadə edərək tayfa və yaxın qohumluq münasibətləri şəbəkəsini yaratmışlar. Kəndlərdə əsasən bir şəxs hansı nəsil və tayfadan olması onun kənd həyatındakı münasibətlərinin formalaşmasına xüsusi təsir göstərir. Azərbaycanda tayfa münasibətlərinin şəbəkə xarakterli olması ona gətirib çıxarır ki, gənclərin ailə qurmalarında çox zaman bu prinsip (tanıdığı adamla ailə qurmaq) bir başlıca xətt olaraq əhəmiyyət kəsb edir və gənclər öz tayfalarından, yaxın qohumlarından nikaha daxil olmağa məcbur olurlar. Təbii ki, bu ənənələrin də öz müsbət və mənfi cəhətləri vardır.

Müsbət cəhətləri

Müsbət cəhətləri yaxın qohumluğun saxlanması, qohumlar arasında bağlılığın genişləndirilməsi və ənənə olaraq nəsilərdən-nəsilərə ötürülməsidir. Bir ailədə problem olan zaman, eyni zamanda müəyyən toy və yas mərasimlərində yaxın qohumların kompleks şəkildə iştirakı və qarşılıqlı kömək bu münasibət formasının üstün cəhətlərini üzə çıxarır. Həmçinin müəyyən maddi və mənəvi dəstəkləri də buna aid etmək olar.

Mənfi cəhətləri

Postmodernizmin tələbləri, sivil cəmiyyətlərin sürətli inkişafı ilə ayaqlaşmaq və cəmiyyətdə tarazlığın yaradılması baxımından endoqamiyanın mənfi xüsusiyyətləri onun müsbət cəhətlərindən olduqca çoxdur.

Onun mənfi xüsusiyyətləri başlıca olaraq ondan ibarət olur ki, ailə münaqişələri zamanı bəzən bütöv bir tayfanı bir-birinə soyuqlaşdırır, tayfa üzvləri arasında düşmənçilik xarakteri kəsb edən vəziyyətlərin ortaya çıxmasına gətirib çıxarır. Cinayət tərkibli hadisələrin, ailə və yaxın qohum münaqişələrinin baş verməsinə də səbəb olur.

Tayfamərkəzlilikdə birtərəfli bağlanma, birtərəfli diqqətlilik mərkəzi ailənin daxili işlərinə qarışmaq prinsipini zəruru olaraq ortaya çıxarır ki, bu da ailələrin, xüsusilə gənc ailələrin müstəqilliyini məhdudlaşdırır, gərginlik və stress, depresiya hallarını yaradır.

Yaxın qohumların silsilə şəklində ardıcıl formalaşan xüsusiyyətləri, kütləvi olaraq yaxınlaşması və bu prosesin təbəqəli xarakteri onu deməyə əsas verir ki, həddən artıq yaxınlaşma daxilən partlayışa, dağılmağa gətirib çıxarır. İnsanlar arasında, köklü səbəb olmadan, soyuq münasibətlər, düşmənçiliklər yaranır.

Çoxqat tayfa münasibətləri insanların ictimailəşməsinin qarşısını alır. İctimai bacarıq və qabiliyyətlərə zərbələr vurur. Bacarıqlı şəxslər digər şəxslərlə münasibətlərdə, əlaqələrdə məhdudluqla, həddən artıq nəzarət amili ilə rastlaşırlar.

Qohumlar arasında digər tayfaların nümayəndələri ilə nikaha qarşı xüsusi bir eqoizm yaranır. (Qeyd: eqoistlik fransa əsilli latın sözü olub, eqoist adamın xassəsi, ancaq özünü, öz mənafeyini düşünmə və xudbinlik mənasını verir.¹ Tayfa münasibətlərinin, yaxın qohumluq əlaqələrinin mövcudluğu tayfamərkəzliliyinə gətirib çıxarır ki, bu da tayfası (müqayisədə az say, az imkanlar) zəif olan insanlarda mütəmadi və dövrü qısqanclıq yaradır. Eyni zamanda, tayfa münasibətləri digər tayfanın nümayəndələrinə qarşı ayrışdırıcılıq siyasətinin həyata keçməsinə səbəb olur, şərait yaradır.

Endoqamiya xətti ilə inkişaf edən tayfa münasibətləri və cəmiyyətdə tayfa prinsipinin xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsi tayfabazlıq və tayfa hökmranlığının yaranmasına səbəb olur. Tayfabazlıq ənənəsi öz yerini bir qədər yuxarı səviyyədə yerlibazlığa verir ki, bu da son nəticədə etnik və milli mərkəzliliyə gətirib çıxarır.

Etnik və milli ayrışdırıcılıq, cəmiyyətin sosial qrupları və təbəqələri arasında soyuqlaşmaq, kin, küdurət demək olar ki, öz başlanğıcını məhz tayfabazlıqdan götürür.

Hətta demək olar ki, cəmiyyətə laqeyd münasibət də tayfa xəttinin, yaxın qohumluq xəttinin olmasıdır. (Qeyd: yaxın qohumluq dedikdə, cəmiyyətdə bu anlayış iki mənada başa düşülür. Birinci tərəfi –birinci dərəcəsi-yalnız ailə üzvləri, ikinci tərəfi isə bununla yanaşı, iki və ya bir neçə yaxın qohumlar arasında olan münasibətlər (əmi, dayı, bibi, əmioğlu, xala qohumları və s.). Yaxın qohumluğun qabardılması gündəlik ictimai laqeydsizliyi də üzə çıxarır. İnsanlar yalnız öz

¹ Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. II Cild. Şərq-Qərb, 2006, səh.15.

evlərinin içinə doğma yanaşırlar. Küçələrdə, parklarda, ictimai vasitələrdə, infrastrukturda isə bu münasibət soyuqluqla, yadlıqla, etinasızlıqla müşahidə edilir.

Tayfa və yaxın qohumluq münasibətləri, nikahlar insanların genetik olaraq, qan tərkibinin təzələnməsinin qarşısını alır ki, bu da psixi, əqli və fiziki məhdudluğa gətirib çıxarır.

Tayfamərkəzlilik cəmiyyətin üzvləri arasında, qruplar daxilində və aralarında ümumi ögeylik (bir tayfanın başqa tayfaya qarşı) yaradır.

Endoqamiyadan meydana gələn tayfamərkəzliliyin mənfi xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, ictimai əhəmiyyət baxımından seçim amilində şəxsi keyfiyyətlər arxa plana keçir. Burada həm tayfadaxili, həm də tayfalararası eqoizm yaranır. Məsələn, bir tayfa digər tayfanın nümayəndəsinin qabiliyyətini ifrat qısqancılıqla qarşılayır. Digər tərəfdən də öz tayfasında xüsusi qabiliyyətə malik olan zaman həmin tayfanın özü tərəfindən də qısqancılıqla qarşılır. Burada mövqedə və qarşılıqlı münasibətlərdə daima qeyri-tarazlıqlar yaranır.

Tayfamərkəzlilik cəmiyyətin balanslaşdırılmasına zərbə vuran, üzvlərin bərabərləşməsinin, azadlığının qarşısını alan və cəmiyyəti uçuruma və dağılmağa aparan ən mənfi xüsusiyyətdir və vasitədir. Tayfalararası mübarizə xarakteri nəticədə cəmiyyətdə tayfa kökənli mafiyaların yaranmasına gətirib çıxarır. Məsələn, bir tayfanın böyük vəzifədə olan şəxsi, əsasən iqtisadi və maliyyə imkanları olan şəxsi öz ətrafına yaxın qohumlarını cəmləşdirir, toplayır, çox zaman onların maraqlarının təmini ilə məşğul olur ki, bu da nəticədə cəmiyyətin kor-koranə qruplaşmasına, mafiyalaşmasına, radikal mühafizəkarlığa, klançılığa (klan ingilis sözü olub, qohumların bir-birilə təsərrüfat və s. əlaqələri olan, bir-birini

qoruyan nəsil və ya qrupu deməkdir)¹ gətirib çıxarır. Cəmiyyətdə və dövlətdə hakimiyyətə, dövlətə təzyiq qruplarının yaranmasını zəruri edir.

Tayfamərkəzlilik əsasən cəmiyyətin siyasi sistemində də mənfi təsirlərini göstərir. Burada hüquqi dövlət və cəmiyyət prinsiplərinə zərbələr vurulur. Normativ və sivil cəmiyyət məfhumu arxa plana keçir. Cəmiyyətin normalarla idarə olunması, normalara əməl olunması, normalara hörmət olunması, sivil məsuliyyət və öhdəliklik prinsipi pozulur. Qayda-qanun saymazlığı, özbaşınalıq yaranır.

Tayfabazlıq əsasən tayfa nümayəndələrinin müdafiəsinə gətirib çıxarır ki, bu da cəmiyyətdə “arxası” olan adamların rahat şəkildə qanqsterə (banditə) çevrilməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda cinayətkarların müdafiə olunması zərurətini ortaya çıxarır. (Cinayətkarlıq və onun idarə və himayə olunması).

Tayfamərkəzlilik əsasən radikal mühafizəkarlığın yaşamasını şərtləndirir ki, bu da nəticədə qadın hüquqlarının daima ardıcıl olaraq pozulmasına səbəb olur, şərait yaradır.

Tayfamərkəzlilik Azərbaycanın sürətlə Qərbə inteqrasiyasının qarşısını alır (burada bir çox şəxsin radikal mühafizəkar baxışlarına görə) və Qərb elementlərinin daxil olmasını zərbə altında qoyur, elementlərin qabağını almaq üçün bəndlər yaradır. Cəmiyyəti ümumilikdə inkişafdan geri qoyur, cəmiyyət zamanın tələbləri ilə ayaqlaşa bilmir.

Tayfamərkəzlilik tayfalar arasında bayağı, cəmiyyətdə isə irrasional təfəkkürə əsaslanan rəqabəti üzə çıxarır ki, bu da tayfalar arasında hətta cinayət tərkibli vəziyyətlərin yaranmasını zəruri edir.

Tayfamərkəzlilik əsasən əksər mənfi xüsusiyyətləri üzə çıxarır ki, bu da mənfilikərin nəsillərdən- nəsillərə ötürülməsini

¹ Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. II Cild. Şərq-Qərb, 2006, səh.717.

və yaşamasını təmin edir. Cəmiyyət əbədi və irsi olaraq qandallanır.

Tayfamərkəzlilikdə başlıca olaraq vahid xətt olur ki, əksər hadisələr elə bu xətt üzrə qaynama prosesinə gətirib çıxarır ki, bu qaynama da bir çox müsbətlikləri, lazımı dəyərləri və meyarları məhv edir. Vahid xətt və kənara çıxmamalar əsasən məhdud düşüncələrin və məhdud psixikanın (xarakterin), xəstə təxəyyülün formalaşmasını zəruri edir.

Tayfamərkəzlilik başlıca olaraq cəmiyyətin bütün enerjili elementlərinin, şəxslərinin vahid maraqlar uğrunda enerjilərinin sərf olunmalarının qarşısını alır.

Tayfamərkəzlilik başlıca olaraq şəxslərdə qısqançlığı, qorxaqlığı yaradan əsas vasitələr olmaqla yanaşı, ev hasarlarının gündən-günə hündürləşməsinə xidmət edən elementlərdir.

Tayfamərkəzlilik adətən cəmiyyətin azad məhəbbətinin, romantizminin qarşısını alan vasitəyə çevrilir.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, cəmiyyətdə endoqamlığın (endoqamiyanın) təcridən ləğv edilməsi cəmiyyətin ictimai məsuliyyəti olaraq, bir vacib məsələ və problem kimi qarşısına qoyulmalıdır. Cəmiyyətin özü bunu şüurlu şəkildə dərk etməlidir ki, onun inkişafına zərbə vurur, total qandallı sistem yaradır.

Ekzoqamlığa keçidin əhəmiyyəti:

-yuxarıda qeyd edilən mənfiliklərin, şablonların ləğv edilməsi;

-cəmiyyətdə azadlığın və sərbəstliyin genişlənməsi;

-insan hüquqlarının geniş şəkildə bərpası;

-cəmiyyətin tam azad romantik mühitinin yaranması;

-cəmiyyətin bərabərliyinin güclənməsi və müsbət elementlərin sayının çoxalması;

-qadın azadlığının təmin edilməsi, genişlənməsi;

-sərbəst ailə prinsipinin möhkəmlənməsi, ailə müstəqilliklərinin artması, gənclik azadlığının, sərbəstliyinin, azad məhəbbətinin genişlənməsi;

-cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin nümayəndələrinin artıq yüklərdən, artıq məsuliyyətdən azad olmaları, sərbəst və asan həyat tərzini;

-ictimai məsuliyyətin qabardılması, cəmiyyətə ümumi qayğı və diqqətin artması;

-sivil və liberal məzmunlu mədəniyyət elementlərinin cəmiyyətlərdə güclənməsi;

-ölkənin və xalqın birliyinin möhkəmlənməsi, ayrışdırıcı azalması;

-gənc ailələrin asılılığının azalması;

-cəmiyyətin bütün elementlərinin enerjilərinin dövlətin və xalqın inkişafına sərf olunması və s.

**Bakı şəhərinin kənarında “Novruz bayramı”
meydanlarının və Xəzər dənizində (şəhərlə dənizin
qovşağında) beynəlxalq sülhü əks etdirən “Alov
rəmləri meydanı”nın yaradılması və əhəmiyyəti**

Dünya xalqların say baxımından zənginliyi ilə yanaşı, xalqların daşdıqları fərqli və həmçinin oxşar elementlər nöqtəyi-nəzərdən də öz rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edir. Məlumdur ki, hər bir xalqın milli və etnik bayramı mövcuddur. Milli bayram xalqın qədim adət-ənənələrini, mifik təfəkkürünü, dini baxışlarını birləşdirir və nəsillərdən-nəsillərə ötürür. Milli bayramlar və bu bayramlarda yerinə yetirilən rituallar, xalqın bütövlüyünü, birliyini və vahidliyini, mübarizə əzmini, eyni zamanda incəsənətinin tarixini, məzmununu, mədəniyyətini və coğrafi-etnik təfəkkürünü, təfəkkürün formalaşma tərzini göstərir. Milli bayram ənənələri əsasən xalqın ədəbiyyat nümunələrindən hesab olunur və adət-ənənə ritualları folklorunda öz əksini tapır. Digər tərəfdən milli bayramlar həyatın

rəngarəngliyini təmin edir, bayram tədbirləri, rituallar insanların əhval-ruhiyyəsini qaldırır. Əksər xalqlarda milli bayramlar əsasən rituallarla, bu baxımdan müxtəlif bayram şənlikləri, festival və karnavallarla xarakterizə olunur, qeyd edilir. Milli bayramlarda müəyyən adət-ənənlərə uyğun olaraq xalqın milli mətbəxi və folklor nümunələri, müxtəlif oyunlar keçirilir. Bayramlar hər bir xalqın mədəni və sivil inkişaf səviyyəsini nümayiş etdirməklə yanaşı, onun tarixinin də göstəricisi hesab edilir. Müvafiq bayramlarda əsasən mifoloji və dini baxışlar qarışır. Milli geyimlər, milli musiqi ifaları, çalarları xalqın etnik xüsusiyyətlərini göstərir. Eyni zamanda xalqın geomədəniyyətini (burada mədəniyyətin coğrafi arealını, eyni zamanda müəyyən məkanlarda digər xalqların mədəniyyəti elementləri ilə sintez olunmaları) formalaşdıran elementlər də onun milli bayramlar ənənələrində özünü büruzə verir. Xalqın tarixi yayılma arealı, coğrafi-mədəniyyət məkanı öz tarixi mənasını həm də milli bayramlarda tapır. Xalqın adət-ənənlərinin nəsillərdən-nəsillərə ötürülməsində milli bayramlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir və mühafizə rolunu oynayır. Milli bayramlara həm də müasirlik elementləri (zamandan asılı olaraq.-burada zaman, məkan və şərait daima baza vasitəyə təsir göstərir və yeni təzahür meydana gəlir) əlavə edilir ki, bu da xalqın tarixi ilə müasirliyi arasında bir körpü, bağlantı yaradır. Bununla yanaşı, yeni elementlər hesabına tarixi gedişatda, trayektoriyada yeni şaxələnmələr büruzə verir.

Azərbaycanlılar qədim xalq olaraq öz adət-ənələrini yaşatmaq siyasətini daima əllərində rəhbər tutur. Xalqın mədəni irsi onun sivil inkişafında, fərdlərin tərəkürünün formalaşmasında əvəzsiz rol oynayır. Hər bir xalqın milli adət-ənənləri həm də onun fəxri elementidir, qürur mənbəyidir ki, bu yolla xalq öz tarixini nümayiş etdirə bilər. Xalqın və dövlətin mənsəyi və onu əsaslandıran faktiki əsaslar həm də onun adət-ənənlərində tapılır. Bu adət-ənənə nümunələri arxeoloji qazıntılar vasitəsilə üzə çıxarıldıqda həmin xalqın

tarixi də üzə çıxır. Milli adət-ənənələrin tərkibi həm də milli bayramlar və bu bayramlarda, rituallarda istifadə olunan vasitələr, ləvazimatlar, geyim əşyaları, mətbəx əşyalarıdır. Adət-ənənələrin saxlanılaraq nəsillərdən- nəsillərə ötürülməsi eyni zamanda onun tarixinin öyrənilməsi baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, müxtəlif zamanlara aid olan arxeoloji qazıntılar laborator müayinəsi ilə yanaşı, kimə məxsusluğunun sübutu üçün müasir və mövcud adət-ənənə vasitələri ilə uyğunlaşdırılır və bu yolla da tarix öz sübutunu tapır. Elm dairəsinə məlumdur ki, fəlsəfi təfəkkürün təşəkkül tapmasından öncə mifik (irrasional) təfəkkür mövcud olmuşdur. Mifoloji təfəkkür və nümunələr həmin xalqın tarixinin zəngin və ya qeyri-zəngin olmasını göstərir. Mifoloji təfəkkürə aid arxeoloji nümunələr həmçinin qədim sivilizasiya haqqında da müxtəlif məlumatlar verir. *(Mifoloji təfəkkür və müvafiq rituallara misal olaraq qədim Misir mifologiyası haqqında bəzi arxeoloji məlumatları qeyd edək. Məsələn, qədim sivilizasiya hesab edilən Misir dövlətinin ehramları, piramidaları qədim Misir mifoloji düşüncəsinin zaman və tərkib baxımından sübutunu aşkar edən nümunələr mənbəyidir. Bu tapıntı nümunələrində adətlər, rituallar, digər tərəfdən siyasi və gündəlik həyat, inanclar (məsələn, Misir panteonları), fironlarla sadə xalqın münasibəti, dövlətin xarici siyasəti və s.-ni müəyyən etmək üçün faktlar toplaşır. Məsələn, qədim Misirdə fironları, onların ailə üzvlərini mumiyalayırıdılar və zinət əşyaları və ev əşyaları ilə birlikdə dəfn edirdilər. Fironlar öz ruhlarını əbədi olaraq Allahla qovuşdurmaq üçün piramidalar (qəbirlər-sərdabələr) tikirdilər və onların cəsədləri orada mumiyalanaraq saxlanılırdı. Qədim misirlilər heyvanları ilahiləşdirirdilər, eyni zamanda heyvanlara yanaşmada ikili xarakter vari idi. Gah heyvanları ilahiləşdirir, gah da öldürərək allahlar üçün hədiyyə edirdilər. Bu məqsədlə heyvan cəsədlərini mumiyalayırıdılar və müəyyən qəbirlərdə saxlayırdılar. Bu baxımdan qədim misirlilər hesab edirdilər ki,*

ilanda (kobra ilan) allah gücü var. Onlar ilan talisman (tilsim) hesab edirdilər. Hippiopotamanı (begemot) hamiləlik allahı (ilahə-müdafə hamisi-doğuş zamanı qadınlara kömək edir), timsahı (Sebeka), dişi Aslanları (Sekmet-epidemiyanın qarşısını almaqda kömək edən allah-ilahə), qaraleylək quşunu (həşəratları təmizləyir, ilanları yeyir) Allah adlandırır dılar. Pişikləri, itləri sahibləri ilə birlikdə dəfn edirdilər. Quşları, məsələn, qaraleylək quşunu kütləvi şəkildə öldürüb Allaha hədiyyə olaraq qoyurdular və s. Arxeoloqlar tərəfindən Misirdə Tuna el Qabel qəbiristanlığında kütləvi quş məzarlığı aşkar edilmişdi. Qədim Misirdə həyatın əsas istiqamətini insanlar yox, heyvanlar müəyyən edirdilər. Müxtəlif heyvan hissələrindən heykəllər düzəldib onları Allah hesab edirdilər. Misirdə heyvanları çox istəyirdilər (xüsusilə fironlar) və qeyd edildiyi kimi, heyvanlara qarşı ikili münasibət var idi. Fironlar ovu da çox sevirdilər. Məsələn, misirlilər təcavüzkar begemotu ovlayırdılar ki, onlar Allah hesab etdikləri timsahı (Sebekanı) öldürür. Onlar Afrikanın digər bölgələrindən heyvan karvanları (fil, zürafə, meymun) gətirirdilər. Ümumiyyətlə, onlar təbiətlə çox asılı vəziyyətdə yaşayırdılar.

Asteklərin (indiki Meksika) Allahına hər gün insan qanı verilir, qurbanlıqlar edirdilər. İnanclara görə onların Allahu hər gün qan tələb edirdi. Orta əsrlərdə belə bu rituallar saxlanılırdı. Məsələn, Cənubi Amerikada kiçik yaşlı qız uşaqlarını, yeniyetmələri qurban verirdilər. Avropalıların işğalından sonra Mərkəzi və Cənubi Amerikada xristianlıq bu ritualların qarşısını ala bildi. Bu cür mifoloji, qeyri-pozitiv təfəkkür əksər xalqlarda, xüsusilə tarixi araşdırmalara görə Qədim Şərq xalqlarında (babillərdə, assurlarda və s.), dinə və fəlsəfəyə qədər geniş şəkildə mövcud olub. Təbii ki, bu irrasional təfəkkür idi. Din, fəlsəfə və elm tarixin ardıcılığı ilə bu ritulların əksər hissəsinin ləğv olunmasına böyük kömək edib. Təfəkkür mifologiyadan fəlsəfə və dini(səmavi dinlər) istiqamətlərə yön alıb. Lakin buna baxmayaraq bir çox dünya

xalqlarında mifik rituallar hələ də saxlanılır və onların dini inancları hesab edilir. Məsələn, Avstraliya kontinentinin şimalı ilə Papua-Yeni Qvineya arasındakı adalarda yaşayan xalqlar maskalar düzəldir, onları müqəddəs hesab edirlər, qoruyur, təmiz yerlərdə saxlayır və rəqslər zamanı həmin maskaları taxırlar). Qədim zamanların irrasional düşüncələri başlıca olaraq fətişizmə (bütlərə sitayiş) əsaslanırdı.

“Novruz bayramı”nda olan tonqalın mənalari bəzi tədqiqatçılar tərəfindən zərdüştlik dinində olan alovun mənası ilə eyniləşdirilir. Lakin fərqli mövqelər də var. Alov zərdüştlikdə də müəyyən məna kəsb edir. Atəşpərəstlikdə tonqal xeyir Allahının (Ahuramazd) simvolu kimi göstərilir. Xeyir Allahı mənəvi təmizlənməni həyata keçirirdi. Bu təlimə görə naməlhəm adamların alova əl dəyməsi düzgün deyil, onların nəfəslərinin belə toxunması odu, alovu murdarlaya bilər. Zərdüştlik və mifoloji təfəkkürün sinkretikliyi (sinkretizm-fəls. bir-biri ilə uyuşmayan ziddiyyətli görüşlərin birləşdirilməsi) var. Zərdüştlik dini təlim olduğundan özündə mifoloji elementləri cəmləşdirir, onu öz ideologiyasına uyğun olaraq mənalandırır. Tonqalın mahiyyəti (burada “Novruz bayramı”nda və bayramın gəlişindən öncə çərşənbələrdə alovlandırılan tonqal) mifoloji düşüncədə isə nizamsız dünyadan (xaosdan) kosmik dünyaya (nizamlı dünyaya) keçidi ifadə edən simvolik mərkəzdir. Tonqal ətrafına toplanmağın əsas məqsədi türk əsatiri məfkurəsinə görə kainatın ilkin yaradılış mərkəzinə toplaşmaq deməkdir¹.

“Novruz bayramı”nda və bayramaqədərki çərşənbələrində rayonlar, kəndlər və şəhərlərdə tonqallar qalanır, üstündən hoppanmaq ritulları edilir. Hər bir azərbaycanlıya məlumdur ki, tonqalın üstündən hoppanmaq hərəkətləri “mənfiliklərin”

¹ Ramin Allahverdiyev. Çərşənbə ritulları. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. (otuz beşinci kitab). Bakı, Nurlan, 2010.168.səh., s.111-123.

(“ağırlıqların”) tonqala tökülərək yanması üçün edilir. Bu ritualda təmizliyə çıxmaq mənası öz əksini tapır. Kəndlərdə böyük tonqallar yandırılır, milli mətbəx nümunələri hazırlanır və digər rituallar yerinə yertirilir. Şəhərlərdə, xüsusilə Bakıda Novruz bayramı dövlət tərəfindən yüksək səviyyədə təşkil edilir. Bakıda “İçəri şəhər” qala divarlarında, “Qız qalası” kompleksi ətrafında bayram şənliklər keçirilir. Folklor nümunələri göstərilir, milli mətbəx nümayiş etdirilir, əyləncələr, oyunlar göstərilir. Novruz bayramını mənalı keçirmək üçün xaricdən, o cümlədən İrandan çoxlu sayda turistlər gəlir, dünya azərbaycanlıları ölkəyə üz tuturlar. Lakin bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, şəhərlərdə ritualları yüksək səviyyədə (kütləvi olaraq, şəhərin hər tərəfini əhatə edən) həyata keçirmək mümkün olmur, tonqalları qalamaq isə ekoloji təhlükə və fəvqəladə hal hesab edilir. Məsələn, əhalinin sıx yaşadığı məhəllələrdə yanğın təhlükəsi böyük ola bilər. Digər tərəfdən də böyük şəhərlərdə belə bayramların keçirilməsi zamanı böyük əhəmiyyət kəsb edən həmrəylik və birlik əldə edilə bilmir. Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, Bakı şəhərinin ətrafında kompleks şəkildə bayram tonqallarını qalamaq və ritualları keçirmək, ona müasir məzmun qatmaq üçün “tonqal meydanları”nı təşkil etməyə ehtiyac var.

Əhəmiyyəti:

- şəhərin ekoloji vəziyyətinin qorunması;
- fəvqəladə vəziyyətin sabitliyi, yanğın təhlükəsinin azalması;
- bayram ənənələrində birgə rituallar yolu ilə birliyin, həmrəyliyin genişləndirilməsi;
- Novruz bayramı mənasının zənginləşdirilməsi və qloballaşması;
- bayramlarda, bayram axşamlarında, çərşənbələrdə birliyin əhatəli şəkildə təşkili;

-bayram axşamında gecənin mənalı keçirilməsi;
-xalqın təfəkkür tərzinin təzələnməsi və sivilləşməsi, yeni elementlərin qəbul edilməsi və s.

Belə meydanları şəhərin bir çox kənarında tarazlaşdırılmış istiqamətlər üzrə təşkil etmək olar.

Azərbaycan təbii alovlar məskənidir. “Odlar yurdu Azərbaycan” ölkəmizin məkan rəmzinə və şüarına çevrilib. Həm də ölkəmiz neft və qaz ölkəsi olduğundan alov rəmzi də ölkənin beynəlxalq imicini formalaşdırır və mədəniyyət statusuna kömək edir. Azərbaycan odlar yurdu olduğundan atəşpərəstlik məbədləri (Suraxanı atəşgahı, Abşeron rayonunda Məhəmmədi kəndində olan təbii alov məskəni və s.) də var. Hal-hazırda alov rəmzlərini əks etdirən işgüzar binalar da inşa olunur. Alovun rəmzi mənə olaraq milli səviyyədən beynəlxalq səviyyəyə qaldırılmasında böyük ehtiyac var. Onu da qeyd etmək olar ki, alov mahiyyətcə, məzmunca enerji mənasını verir. Beynəlxalq birlik, xalqlararası birlik, eləcə də Azərbaycanın beynəlxalq sülh məkanına çevrilməsində alovun da böyük mənası ola bilər. Sadalananlara əsasən “**Alov rəmzləri meydanı**”nı Xəzər dənizində, Bakının əksər hissəsindən görünən yerdə, turistlərin diqqətini çəkəcək bir məkanda (dənizdə) təşkil etmək olar. Alov rəmzləri meydanında milli rəmzlərlə yanaşı, beynəlxalq sülhü və birliyi əks etdirən alov guşələri yaradıla bilər. İşıqlar fonlar, slaydlar vasitəsilə alov guşələrinin üzərində dünya dövlətlərinin bayraqları işıqlandırıla bilər və s. Həmin alov guşələri şəhərin əksər yerlərindən görünə bilər

Əhəmiyyəti:

-alovun rəmzi əhəmiyyətinin artması, ölkənin “odlar yurdu” statusunun möhkəmlənməsi;

-milli elementlərə beynəlxalq elementlərin qarışdırılması;

-bayram axşamının mənalı olması, xarici ölkə vətəndaşları ilə Novruz bayramı birliyinin təmin edilməsi;

-Novruz bayramının beynəlmiləl əhəmiyyətinin artması, xalqın mədəni dünyəviləşməsi;

-bayramın mənasının genişlənməsi;

-Azərbaycanın sülhsevər ölkə kimi beynəlxalq əhəmiyyətinin artması və s.

Azərbaycan sistemli (empirizm və rəasional idraka söykənən) cəmiyyətlə ruhi (mənəvi, ənənəvi) cəmiyyətlər qovşağında və birləşməsində. Yeni rəasional-estetik cəmiyyətin (təkmil-duyğulu, zövqlü cəmiyyətin) əsasları

Rəasionalizm fəlsəfədə təfəkkürü duyğu qavrayışından ayıran və əqli yeganə idrak vasitəsi kimi qəbul edən idealist cərəyandır. Eyni zamanda rəasionalizm dedikdə, əqli və idrak ilə iş görmə, öz işində hərəkətində əql və idraka əsaslanma kimi başa düşülür. *(Qeyd: təfəkkür anlayışına psixologiyada belə bir izah verilir: təfəkkür sosial cəhətdən şərtlənən psixi prosesdir. Hər bir fərdin təfəkkürü insanların ictimai-tarixi təcrübəsinə istinad edir: təfəkkür sayəsində fərdi təcrübə bəşəriyyətin əldə etdiyi zəngin bilik ehtiyatına qoşulur. Çünki əqli əməliyyatlar, proseslər, fəndlər və s. cəmiyyətin tarixi inkişafında, ictimai-tarixi təcrübədə təşəkkül tapır. Təfəkkür sayəsində insanın fikri prosesi bu gündən gələcəyə və ya əksinə, gələcəkdən bu günə (eləcə də keçmişə qayıtmaq) istiqamətdə cərəyan edə bilər.¹* Rəasional təfəkkür dedikdə elmi, məntiqi təfəkkür qəbul edilir. Rəasional cəmiyyət də daha çox təkmil, səmərəli və sistemli, elmi yanaşmanın böyük üstünlük təşkil etdiyi cəmiyyət kimi başa düşülə bilər. Təbii ki, cəmiyyətin hər bir üzvü elmi təfəkkürə malik ola bilməz. Cəmiyyət öz rəngarəngliyi

¹ Ə. S. Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə. B19 Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, "Çinar-çap" Nəşriyyat-Poliqrafiya müəssisəsi, 2006, -620 səh., səh.327.

baxımından fərqlənən bir anlayışdır və strukturdur ki, burada fərqli düşüncələr hökm sürür. Mütləq şəkildə iyerarxik prinsiplər öndə olur və cəmiyyət tənzimlənmək üçün tərəflərə bölünür. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, rasionallıq əsaslı cəmiyyətlər o cəmiyyətlər hesab edilə bilər ki, burada düşüncə fərqləri başlıca olaraq maariflənmiş təbəqənin, əhalinin üzvlərinə məxsus olsun. Maariflənmiş təbəqə isə azlıq təşkil etsin və bu azlıq da maariflənmiş təbəqənin müəyyən etdiyi axarda üzə bilsin, həmin üzvlər axara qoşulsun. Rasionallıq, pozitivizm (burada, həm də empirizm) hal-hazırda daha çox istehsal müəssisələrində, elmi-tədqiqat və elmi tədris müəssisələrində üstünlük təşkil edir. Cəmiyyətdə isə baxışların rəngarəngliyi, elmi təfəkkürə malik olan insanlarla irrasional təfəkkürə malik olan insanlar arasında disproporsiyalar cəmiyyətin tamamilə ixtisaslaşmasına, rasionallaşmasına (birtərəfli qayadada təkmilləşməsinə) və ya da irrasionallaşmasına imkan vermir. Rasionallıq və irrasional subyektlər, tərəflər arasında tarazlıq pozulduqda, rasionallıq təfəkkür subyektlərinin sayı üstələdikdə cəmiyyət müsbət dinamikaya malik olur. Lakin əksinə istiqamətdə isə proseslər baş verdikdə, əqli təfəkkürü çox yerlərdə, obyektlərdə, sahələrdə irrasional təfəkkür əvəz etdikdə, dəyişikliklər əksinə, mənfi istiqamətdə baş verir və cəmiyyətin münasibətlər mexanizmində konstruktivlik əvəzinə, qeyri-konstruktivlik, nizam əvəzinə kaos yaranır. Belə olan halda sistemli və məntiqi idrak, dərk etmə öz yerini dayaz, səthi yanaşmaya, formal qəbula, varlığın formal anlayışına, qeyri-pozitivizmə verir. Mahiyyətin dərinədən dərk edilməsi mümkün olmur.

Məlumdur ki, hal-hazırda irrasional təfəkkürü rasionallıq təfəkkür əvəz etməkdədir, bu proses neçə yüzilliklərdir ki, başlayıb. Hesab edilir ki, qədim yunan fəlsəfə məktəbi bu istiqamətdə böyük fundament yaradıb və fundamentin üst qatları tədricən həyata keçirilən təkmilləşmə proseslərinə xas olur. Rasionallıq qavrayış vasitələrinin sayı artır, kompleks

xarakter kəsb edir və regionlar üzrə dalğalanır. Yeni-yeni fəlsəfi fikir cərəyanları yaranır və bir-birini əvəzləyir. Təbiət fəlsəfəsi (natur fəlsəfə) (idealist və materialist istiqamətlər-*materiya və şüurun hansı qarşılıqlı münasibətdə olmaları sualına verilən cavabdan asılı olaraq fəlsəfədə iki istiqamət yaranmışdır: materializm və idealizm. Materialistlər hesab edirlər ki, ilk başlanğıc-maddi varlıq bütün mövcudatın əsasıdır insan şüurundan asılı olmayaraq, yəni obyektiv olaraq yaşayır. İdealistlər isə əks mövqedə dururlar və hesab edirlər ki, mənəvi amillər (ideya, ruh və s.) bütün mövcudatın varlığını müəyyən edir. Həm materialistlər, həm də idealistlər monizmdir. "monos" bir, tək fikrinə əsaslanırlar. Monizm bütün varlığın bir başlanğıcı olduğunu təsdiq edən fəlsəfi təlimdir. Materialistlərdə bu başlanğıc –materiya, idealistlərdə isə şüur, ruh hesab edilir)*¹ düşüncələri və fəlsəfədən ayrılan (baza olaraq natur fəlsəfədən elmi istiqamətlər formalaşmağa başlayıb), nəzəri və təcrübi olan elmi biliklər, obyektə tam və onun tərkib hissələrinin aspektindən yanaşmaq (məntiqi analizlər yolu ilə əlaqələndirilmə, xassələndirilmə), təhlil istiqamətləri və əldə olunan nailiyyətlər, vasitələr demək olar ki, rəşional tərəkürün irrəşional tərəkürü zaman-zaman üstələdiyini sübut etməkdədir.

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, hər bir şəxs cəmiyyətin üzvüdür və özünü müvafiq məkəndan kənarda hiss edər və tərəvvür edər bilməz. Cəmiyyətdə baş verən proseslərdə bu və ya digər səviyyədə iştirak edir və cəmiyyətdən bu və ya digər səviyyədə pay alır, faydalanır. Şəxslər cəmiyyətlə mübadilə şəraitində daima tərmasda olurlar. Rəşional tərəkürün formalaşması da öz-özlüyündə məkətbəin mövcudluğu amilini zəruri edir. Hal-hazırda fundamental elmlərin inkişafı, fəlsəfi elmlərin (təbiət və ictimaiyyət elmlərinin) nailiyyətləri cəmiyyətlərdə (sivil cəmiyyətlərdə) rəşional tərəkür

¹ Yusif Rüstəmov. Fəlsəfənin əsasları. (mühazirə kursu). Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya məkəzi, 2007, 504 səh., səh.26.

daşıyıcılarının sayını artırmaqdadır. Rasional təfəkkür daşıyıcılarının sayının m uayynliyi isə m kt bl sm , metodiki t drisl sm  prosesindən asılı olur. Elmi fənlərin tədrisinin sistemli xüsusiyyətləri cəmiyyətin üzvlərinin təfəkkürünün formalaşmasında  z əvəzsiz rolunu oynayır. İdraka təsir edən elmi informasiyalar inikas təsiri yaradaraq idrakın məntiqi fəaliyyətini gücləndirir, idrakın obyektini tam və tərkib hissələrdə qəbulunu şərtləndirir. Beyin elmi informasiyalar qəbul etməklə (duyğ  orqanlarının köməyi ilə informasiyaları qəbul edir) təkmilləşir. T kmill şmiş beyin (informasiyaları emal edən vasitə) isə öz fəaliyyətində (istiqlam tverm d  mərkəzi aparat olaraq) məntiqi prinsipləri əsas götürür. Beyin cisimləri və onların birləşmələrindən yaranan maddələri və onların xassələrini əlaqəli şəkil dərk edir. Elmi idrak təfəkkürdə xırdalama v  xırdalardan birləşdirmə funksiyasını yerinə yetirir. Sisteml şmiş fəaliyyəti əks etdirən beyin insanların  z cəmiyyətlərinə olan məntiqi təsirlərini formalaşdırır. Hər bir insan (fərd, şəxs)  z formalaşmış baxışları ilə cəmiyyətdəki proseslərə təsir göstərir. Məktəblərdə mənim-s nil n elmi biliklərin müvafiq istiqamətlər üzrə (fənlər üzrə) ard-arda öyrənilməsi təfəkkürün sisteml şm sin  səbəb olur. Belə halda sisteml şmiş təfəkkür hər bir şeyi  z yerində dərk etməyə imkan yaradır. Təbii ki, insanların həyat fəaliyyətləri gündəlik məişət səviyyəsindən ictimai səviyyəyə qədər dəyişərək rəngarənglik təşkil edir. Elmi təfəkkür və geniş dünyagörüşü daha çox ictimai məsələlərdə faydasını göstərir. Lakin bununla yanaşı, gündəlik həyat qaydalarında da  z n  büruzə verir və t biiq  məsələlərdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Elmi təfəkkür cəmiyyətin mahiyyətini olduğı şəkil də və təbii əsaslarla qəbul edir.

Qeyd etmək olar ki, elmi biliklərin olması başıca olaraq irrasional təfəkkürün miqyasını v  kəmiyyətini azaldıb. Bəzi məsələlərdə, məsələn, “Novruz bayramı”nda irrasional təfəkkürün, mifiki təfəkkürün bəzi elementləri (məsələn,

tonqalın üstündən hoppanan zaman ağırlığın-uğurluğun getməsi, mənfiliklərin tonqalda yanması və s. fikirlər, rituallar) isə yaşamaqdadır ki, bu da milli adət-ənənələrin tərkib elementi kimi qalıb. Lakin buna baxmayaraq, nadir hallarda rast gəlinən mifik təfəkkür elementləri heç də ümumi olaraq rasionallığa kütləvi şəkildə təsir edə bilmir və köklü dəyişikliklər yarada bilmir. Artıq qədim Misirdəki kimi heyvanları kütləvi olaraq qırıb Allahlara hədiyyə olaraq göndərmək kimi silsilə xarakter daşıyan mifik təfəkkürlərin icraya yönəldilməsi sivil cəmiyyətlər üçün tamamilə yadlaşmış, arxivləşmiş.

Gündəlik olaraq elmi biliklərin öyrənilməsi əsasən insanların xarakterini də formalaşdırır. Xarakter həm genetik amillərdən, həm də ətrafdan qazanılmış elementlərdən formalaşır. Sistemli təfəkkür başlıca olaraq insanlarda sistemli xarakterin formalaşmasının baza əsaslarını təşkil edir. Elm insan xarakterini və münasibətlərdə, obyektlərə təsirlərdə insanın təkmil münasibətlərini və səmərəli davranışını müəyyən edir. Burada elmi biliklərin etikaya təsirləri məsələsi öz əksini tapır.

Sistemli cəmiyyət elmi biliklərə, yüksək etikaya malik olan şəxslərin, subyektlərin çoxluq təşkil etməsindən, maariflənmiş şəxslərin say çoxluğundan formalaşır. Vasitələr (obyektlər) olaraq məktəbləri, mədəniyyət müəssisələrini (teatr, kino, incəsənət əsərlərinin sərgiləri və s.), elmi-tədqiqat müəssisələrini, məlumatverici (istifadə olunan) vasitələri-teleradio məkan, kitablar, jurnallar və mətbuat vasitələrini və internet resurslarını hesab etmək olar.

Rasionallıqla yanaşı, cəmiyyətin sistemləşməsində genlərdən gələn və cəmiyyətdə qazanılan əxlaq (etika) və ideallıq, gözəllik, zəriflik, incəlik (estetika) amillərinin də rolunu müəyyən etmək lazımdır. Əxlaq mənəvi nemət olaraq ailədən və məktəbəqədər müəssisələrdən, ilkin məktəb yaşlarından etibarən mərhələnməyə məruz qalır. Təbii ki, əxlaq və tərbiyə məsələləri həm elmlə bağlıdır, həm də bir qədər

ayrıca istiqamət də təşkil edə bilər. Məsələn, hər bir alim (yüksək elmi olan şəxs) həm gözəl əxlaqa malik ola bilər, həm də yüksək əxlaqdan kənar qala bilər. Bu məsələdə də genetik faktorlar və insanlara təsir edən məişət və ictimai məsələlər mühüm rol oynayır və kompleks olaraq formalaşdırıcı elementlər kimi çıxış edir. Yüksək əxlaqla elmin qarşılıqlı əlaqəsinə aid olaraq onu qeyd etmək olar ki, sistemli təfəkkür burada yüksək idrak) məhz yüksək əxlaqın formalaşmasına təsir edə bilər. Əxlaq yüksək dərk etməyə əsaslanan bir anlayışdırsa, mənəvi nemətdirsə, elm məhz yüksək təfəkkürü formalaşdıran amildir. Elmi təfəkkür əxlaqa müsbət təsir edir. Digər tərəfdən də, fəlsəfədə də belə bir yanaşma var ki, elm elmdir (burada texniki elmlər), əxlaq isə əxlaqdır. Bəzən elmin inkişafı və tələbləri etik normaları və təbiətə olan münasibətləri poza bilər. Məsələn, elmi nailiyyətlərin tətbiqi sayəsində ekologiyanın korlanmasını elmin təbiətə vurduğu ziyan kimi qəbul etmək lazımdır. Elmin tətbiqi sayəsində (məsələn, tibb elmləri) müəyyən əxlaq normaları pozulur. Əxlaq normalarının özü də müəyyən anlarda mütləq, nisbi və şərti xassələrə malik ola bilər. Əxlaq məkan, şərait, zaman və bu kateqoriyalara uyğun olaraq tələblərə bağlı olan mənəvi nemətdir.

Estetika isə müəyyən ideallığı, gözəlliyi tələb edir. Təbii estetika duyğular vasitəsilə qavranılır və inikas olaraq baxışlarda, zövqlərdə öz əksini tapır. İdeallıq və gözəllik təbii faktorlarla yanaşı, insanlar tərəfindən də yaranır. İnsan yaradıcılığında estetik zövqlər mühüm rol oynayır. Rasional təfəkkürün estetik zövqlərə də təsirləri vardır. Yüksək idrak və təfəkkür estetikanın yaranmasını şərtləndirə bilər. Yüksək təfəkkürə malik olan şəxs daima ideallıq, nümunəvilik axtarır. Bu daha çox fəlsəfi baxışlarda, filosofların düşüncələrində özünü biruzə verir. Estetika bədii yaradıcılıqda da başlıca obyektə çevrilir. Yüksək təfəkkür, xüsusilə yaradıcılıq təfəkkürü ideallığı tərənnüm edir, təbliğ edir, bu baxımdan, nümunələri, seçmələri üzə çıxarır və önə gətirir. Estetika bir

çox vasitələrdə, nümunələrdə yaranır. Məsələn, bir heykəltəraşın əsəri onun estetik baxışlarının aynası hesab edilə bilər. Bəzən estetika elmlərdən, elmi təfəkkürdən də kənarında mövcud olur. Həm etika, həm də estetika yaradıcılıqda, zövqəlmədə, həm də təbii (burada anadangəlmə) və sonralar təcrübələr sayəsində əldə olunan qabiliyyətlərə əsaslanıla bilər. Elmin özü (dəqiq elmlər-ing. science) estetik nümunələrin korlanmasına da səbəb olur. Lakin buna baxmayaraq, məhz yüksək idrak və qabiliyyətin, istedadın birgə vəhdəti estetikanın meydana gəlməsini şərtləndirir. Zövqlə binaların inşa edilməsi, küçələrin salınması, interyer və eksteryer məsələləri, hətta moda aləminin estetikası başlıca olaraq rəşional təfəkkürün, nisbətən yüksək təfəkkürün məhsulu hesab edilə bilər. Sistemli cəmiyyət normalardan, etika və estetikadan, elm, istedad və qabiliyyətin birgə vəhdətindən meydana gələ bilər.

Sistemli cəmiyyətin mövcudluq xüsusiyyətləri:

-hüquq normalarının mövcud olduğu və yüksək səviyyədə əməl olunduğu cəmiyyət;

-münasibətlərdə müəyyən hədlərin, çərçivələrin olması, burada etik normalar da rol oynayır;

-hər kəşin hüquq sərhədlərinin olması (hüquqların sərhədlənməsi) və sərhədlərin müəyyən perimetrləri və perimetrlər daxilində müvafiq hüquq məkanları;

-cəmiyyətin inkişafına sistemli yanaşma, qaydalara əməl olunan cəmiyyətlər;

-obyektlərə sistemli olaraq yanaşma (norma və qaydalarla, ölçü və dəyərlərlə, çərçivələrlə yanaşma);

-obyektlərə bərabər təsirlərin (güclər və imkanlar daxilində) mövcud olduğu cəmiyyət;

-etika və estetikaya əsaslanan və rəşional təfəkkürün tətbiq olunduğu cəmiyyət və s.

Hal-hazırda dünyada Qərb və Şərq adlanan fəlsəfi düşüncə məkanları anlayışı mövcuddur. Bununla bərabər, hər iki coğrafi mədəniyyət arealı arasında olan birləşdirici, qovuşdurucu, bəzən də toqquşdurucu, ziddiyyətlərin qarşılaşdığı və mübarizəsi ilə müşahidə edilən aralıq coğrafi mədəniyyət sahələri də mövcuddur. Buraya əsasən Rusiya, Cənubi Qafqaz ölkələri və Türkiyə kimi dövlətləri aid etmək olar. Belə hesab edilir ki, Şərq mədəniyyət arealı başlıca olaraq ənənələrin (məsələn, Ərəb cəmiyyətləri, İran, Pakistan və s.) qorunub saxlanması üzərində dayanır, Qərb cəmiyyətləri isə daima islahatlara meyilliliyi ilə seçilir. Fəlsəfi baxışlarda həm Şərqlə Qərbin qovuşmasını, həm də kontrastların mövcud olduğunu əsas gətirərək, hər bir arealın özünəməxsus istiqamətlərinin olduğunu baza prinsip olaraq qəbul edənlər və kəskin fərqlər baxımından qovuşmanı qəbul etməyənlər var. Şərqlin ruhunun Qərb düşüncələri ilə birləşdirilməsi də bir çox düşüncələrdə özünə yer tapmaqdadır. Məsələn, fəlsəfəşünas S.Xəlilov hesab edir ki, Qərbin intellekti onu həyatın təməl prinsiplərindən, fəlsəfi bazisdən ayrı salmışdır. Çox uzağa getdiyindən geri qayıtmaq mümkün deyil. Qərb mədəni-mənəvi süquta uğrayıbdir. Qərbin həyat tərzini ümumbəşəri fəlsəfi düşüncə ənənəsindən uzaqlaşmışdır. Fəlsəfəni daha çox pragmatik düşüncələr əvəz edibdir.¹

Azərbaycanda rəşional-estetik cəmiyyət. Azərbaycançılıq məfhumu, məfkurəsi dedikdə, coğrafi amil (Şərq-Qərb), milli (öz müasir dövlətinə xas olan, formalaşmış xalq), etniklik (burada azəri türkləri ilə yanaşı digər etnik xalqlar), ənənəvilik (şərqlin ənənələri ilə çulğışaraq yaşamaq qaydaları), müasirlik (reformizmin zamanla ayaqlaşması prinsipləri) və postmodernizm, milli adət-ənənlər, müasir yaşam tərzini qəbul etmə, islam dininə etiqad, “odlar yurdu” statusu və imicinin

¹ Xəlilov S.S. Şərq və Qərb: ümumbəşəri ideala doğru. Fəlsəfi etüdlər. Bakı, “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2004, 624 səh., səh.6.

olması və s. kriteriyaları, xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən anlayış başa düşülür.

Azərbaycanlılar həm şimal və cənub, həm də şərq və qərb mədəni, iqtisadi və siyasi elementlərini qəbul edərək, öz milli və coğrafi mədəni elementlərini formalaşdırırlar. Burada regionçuluq (Qafqazçılıq) amili də mühüm rol oynayır. Azərbaycanda, xüsusilə müasirliyi yaşamış və onun nemətlərindən bəhrələnmiş və postmodernizmi qəbul edən xalqın yaşadığı məmləkətdə zəka olaraq, təfəkkür tərzii olaraq birtərəfli (bircəhətli) istiqamət mümkün deyil. İndiki Azərbaycan özünün dövlət quruculuğu və fəaliyyəti sistemində müasir demokratik prinsipləri əsas götürür, dünyəvi hüquq sistemi tətbiq edilir. Digər tərəfdən də ənənəyə sadıq qalaraq adət və ənənələr yaşanır. Bu baxımdan Azərbaycanda dünyəvilik (rasyonallıq, pozitivlik, təkmil cəmiyyət, təbiət elmlərinin ideyalarının bir çox məsələlərdə üstünlük təşkil etdiyi elmi cəmiyyət) və ənənəvilik (adət-ənənələrə uyğun yaşayış tərzii qaydaları, ənənələrin nəsillərdən- nəsillərə ötürülməsi, adətlərin vahid xətt üzrə yaşamasını təmin etmə) qovuşmuş şəkildə mövcud olur. Milli Azərbaycan fəlsəfi düşüncəsi obyekt olaraq məhz ənənəvilik və müasirliyin birgə şəkildə, vəhdətdə daimi qorunub saxlanması üzərində cəmləşir və bu sintezdən məhz Azərbaycançılıq yaranır və yaşanır.

Qeyd edildiyi kimi, hal-hazırda Qərbə inteqrasiya istiqamətində hüquqi cəmiyyət quruculuğu prioritet məsələ olaraq qarşıya qoyulub. Burada qaydaları özündə əks etdirən dövlət və cəmiyyətin birgə mövcudluğu prinsipi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İndiki cəmiyyət quruculuğunda ictimai təfəkkürün və elmi təfəkkürün qarşısında duran əsas obyektiv problem cəmiyyətin təkmilləşdirilməsi və daha çox sistemləşdirilməsidir. Əgər dövlət dünyəvi xarakter kəsb edərsə, deməli, onun məxsus olduğu cəmiyyət də hüquq normalarına tabe olmalı, cəmiyyət öz-özünü hüquq normaları vasitəsilə tənzimləməlidir. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır

ki, adət-ənənələr təbii olaraq hüquq normaları ilə yox, özünəməxsus qaydalarla tənzimlənir. Ancaq cəmiyyətdə yaşamaq, sosial rifaha nail olmaq, xoşbəxtlik, rəftar qaydaları, nəzakət formaları tək adət-ənənələrə söykənmir. Onun tərkib elementləri isə daha genişdir. Məsələn, adi küçədə münasibətlər (küçəni keçmək qaydaları, məsələn sürücülərlə piyadalar arasında olan təhlükəsizlik münasibətləri və s.), məişət davranışı, normalarla yaşamaq (israfçılığa yol verməmək, ekonomiksiz tələbləri ilə yaşamaq, təmiz küçə və həyat və s. prinsipləri) heç də milli adət-ənənlərlə (məsələn, milli bayramlara) tənzimlənmir. Bu baxımdan hesab etmək olar ki, cəmiyyətin yaşayış qaydalarında iki baza əməl prinsipi var: hüquq normalarına, mövcud qaydalara bu və ya digər faktlar üzrə əməl etmə və ya əməl etməmə.

Xaos (siyasətdə anarxiya) və nizam (siyasətdə qayda-qanunlara tabe olmaq) prinsipi əhəmiyyət kəsb edir. Belə hesab etmək olar ki, sistemli həyat tərzini daha çox insanların əhatə olunduqları cəmiyyətin sistemləşməsinə gətirib çıxarır. Sistemli həyat tərzini dedikdə, eləcə də həyat rejimləri də daxil olmaqla, ona aid olan bütün münasibətlərin normalar əsasında qurulması kimi başa düşülə bilər. Ümumiyyətlə, sistemli həyatın faydası baxımından hesab etmək olar ki, bu istiqamət daha çox nailiyyətlərin qazanılmasına səbəb ola bilər və s. Cəmiyyətin sistemləşməsi proseslərinin tərkib elementləri çoxçalarlıdır, müxtəlifdir. Burada elm, mifologiya və rəşional təfəkkürün mövcud olduğu bədii ədəbiyyat, fəlsəfə xüsusi rol oynayır. İncəsənət, musiqi, rituallar isə vasitələr kimi çıxış edir. Cəmiyyətin təkmilləşməsi proseslərinin komponentləri içərisində elmlə yanaşı, elmin və fəlsəfənin vəhdət təşkil etdiyi və təsir göstərməsi ilə təkmilləşən mədəniyyət də mühüm rol oynayır və mədəniyyət insan təfəkkürünün rasionallaşmasına böyük müsbət təsir göstərir.

Reallıq ondan ibarətdir ki, Azərbaycan hal-hazırda Qərbi inteqrasiya istiqamətini əsas götürüb və öz milli mədəni

elementlərini daha çox Qərbdən götürməyə can atır. Qərb mədəni arealını faydalandırıcı mənbə kimi qəbul edir. Bu gün demək olar ki, Azərbaycanın dövlət siyasəti ilə onun ictimai səviyyədə həyata keçirilən mədəniyyət siyasəti baza olaraq, həm də istiqamət baxımından, bir-birini tamamlayır. İctimai siyasət onun dövlət siyasətinə kömək edir və dövlət siyasətinin yanında ona paralel olaraq icraçı funksiyanı yerinə yetirir. Məsələn, Heydər Əliyev Fondu ictimai istiqamətə əsas rəhbərliyi öz üzərinə götürüb. Azərbaycan mədəniyyəti, regional və qlobal səviyyədə mədəni proseslərə qatılmaqla, həm özünü köhnəliklərdən (inkışafa mane olan şablonlardan) azad etməyə çalışır, həm də yeni mədəniyyət elementləri ilə zənginləşməyi qarşısına məqsəd qoyur. Azərbaycan mədəniyyətinin Qərb mədəniyyəti ilə əlaqəsi və qovuşması ilə Qərb mədəniyyəti də yeni bir aralıq coğrafi mədəniyyətlə tanış olur. Azərbaycan öz mədəni dəyərlərini, irsini qoruyub saxlayır, Qərb və Şərqi elementlərini sintez edir və yaradılan nümunəni yeni bir model olaraq Qərbə nümayiş etdirir. Məsələn, Heydər Əliyev Fondunun Rusiya, Almaniya, Fransa və İtaliyada nümayiş etdirdiyi Azərbaycan mədəniyyəti həm də yeni bir **aralıq coğrafi** mədəniyyətin Qərbə nümayişi kimi qəbul edilə bilər. Heydər Əliyev Fondunun ictimai-mədəni siyasəti Azərbaycan mədəniyyəti nümunəsini öz məkanından (dairəsindən) çıxarır və Qərb mədəniyyətinə doğru yayılmasını təmin edir. Buna dairəvi məkan yayılması kimi də ad vermək olar. Azərbaycanın müvafiq istiqamətli siyasəti tələb edir ki, milli mədəniyyət bir obyekt olaraq daima yenilikləri qəbul etsin, həm də daxili proseslər sayəsində qəbul olan elementlərdən yeni-yeni nümunələr yaransın və ixrac olunsun. Qərbə nümayiş olunan nümunələr, modellər həmişə öz dəyərinə və məzmununa görə mövcud tələblərə cavab verməlidir. Yüksək mədəniyyət nümunələri yaratmaq istiqamətində Heydər Əliyev Fondu ictimai məsuliyyəti öz üzərinə götürüb. Siyasətin reallaşması yönündə Azərbaycanın

mədəniyyət qapıları kompas xarakteri ilə Qərb və Şərqlin üzünə açılıb. Qərb mədəniyyəti nümunələri tez-tez Azərbaycanda nümayiş olunur. Musiqi festivalları (dünya caz musiqisi, simfoniya və s. musiqisi üzrə) keçirilir, beynəlxalq teatr festivalları təşkil edilir.

Məlumdur ki, Azərbaycan mədəniyyəti əsasən dörd baza istiqamətindən formalaşır. Şərq, Qərb, region və daxili istiqamət. Daxildən baş verən proseslər həm xaricdən daxil olan elementlərin təsirinə məruz qalır, həm də daxili islahatlar və daxildən yaranan enerji hesabına formalaşır. Bu fikrə sübut olaraq musiqi sahəsində yeni aranjemanları, teatr tamaşalarını qeyd etmək olar. Bir məsələni də xüsusi olaraq vurğulamaq olar ki, istənilən mədəniyyət (burada inteqrasiya olunmaq istəyən, qovuşmaq istəyən, daxilə qapanmaqdan xilas olmaq istəyən mədəniyyətdən söhbət gedir) varlığı, obyekt öz-özündə islaholunma proseslərini yaşayır. İslah prosesləri mədəni obyekt daxilən mənfiliklərdən azad edir və yeni təzahürü mahiyyətdə üzə çıxarır. Mədəniyyət öz-özünü təkmilləşdirir, diqqət yolu ilə bir növ tərbiyə edir. Mədəni islahatlar da öz növbəsində cəmiyyətin mədəniyyətinin məruz qaldığı psixi-ruhi gərginliklərdən xilas edir. Mədəniyyət cəmiyyət üçün “antidepressant” rolunu oynayır. Mədəniyyət öz görünüşünü və mahiyyətini yeni-yeni səhifələrlə təzələyir, səhifələr qatlanılır, obyekt təzələnir. Belə halda yeniliklər, tələblərə cavab vermək mahiyyəti meydana gəlir. Mədəniyyət özündə məzmun və ruh baxımından etik-estetik məfhumu birləşdirir. Məsələn, mədəniyyət areallarına münasibətdə belə hesab edilir ki, Şərq düşüncəsində məqsəd insanın kamilləşməsi, Qərb düşüncələrində isə cəmiyyətin təkmilləşdirilməsidir. Şərq və Qərb coğrafi bölgüdən daha çox zaman bölgüsüdür. Qədimlik və ənənəvilik müasirliklə qarşılaşır. Qərbin təməlinə din yox, elm dayanır. Şərq dünyanın bədii-estetik mənzərəsindən çıxış edir, hissədən yox, bütövdən başlayır. Qərb isə bütövü hissələrin cəmi kimi qəbul edir. Əvvəlcə hissələr dərk edilməli,

sonra isə onlardan bütöv konstruksiya alınmalıdır. Bunun üçün isə empirik və rəşional idrakın vəhdəti tələb olunur.¹ ***(Qeyd: burada hesab etmək olar ki, elmi tədqiqatların məqsədi tam və onun tərkibini müəyyən etməkdən, yeni tərkiblərdən ibarət olan tamları əmələ gətirməkdən ibarətdir. Məhz bu proses sayəsində yeniliklər meydana gəlir. Kəşflər və ixtiralar üçün obyektin mahiyyəti bütöv və tərkib hissələrdə dərk olunmalıdır.)***

Azərbaycan cəmiyyətində kişilərlə yanaşı, qadınların da iştirakı ümumi enerjinin yaranmasını zəruri edir. Enerji vasitələrinin sayı artır. Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın rəhbərliyi ilə keçirilən siyasət sayəsində Azərbaycan qadınlarının simasında yeni bir Şərqli-Qərbli qadın obrazı yaranır. Bu qadınlar da öz daxillərində vektor elementlərini cəlb etməklə milli Azərbaycan qadını xarakterini formalaşdırırlar.

Azərbaycanda rəşional-estetik cəmiyyətin əsasları

Rəşional-estetik cəmiyyət dedikdə, burada ideal (seçilən nümunələri olan, xoş təəssürat bağışlayan nümunələrə xas olan) və təkmil (sistemli) cəmiyyətin vəhdətindən yaranan cəmiyyət kimi başa düşülə bilər. Azərbaycanda cəmiyyətin arxitekturasında sistemlilik dayana bilər və onun mexanizminə isə etikanın da daxil olduğu estetiklik qatıla bilər. Strukturunun a) variantında sistemlilik, b) və sonrakı variantlarda isə ənənəvilik əhəmiyyət kəsb edə bilər. Mexanizminin mahiyyətinin a) variantında etika və estetika, b) və digər variantlarda isə normativlik əsas götürülə bilər.

Rəşional-estetik cəmiyyət quruculuğu istiqamətində

- Azərbaycan sistemli cəmiyyətə (əksər sahələrdə normaların hökm sürdüyü cəmiyyət) keçidi sürətləndirməlidir;
- Şərqlin ruhunu Qərbin təcrübəsi ilə qovuşdurmalıdır;

¹ Xəlilov S.S. Şərq və Qərb: ümumbəşəri ideala doğru. Fəlsəfi etüdlər. Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2004, 624 səh., səh.7-9.

-Qərbin cəmiyyətində yaşanan əksər normativ adətləri öz cəmiyyətinə sürətlə inteqrasiya etdirməlidir;

-Qərbdə olan davranışların əksəriyyətini (ictimai obyektlərə doğma yanaşma) öz ölkəsinə cəmləşdirməlidir. (məsələn, küçələr sakinlər üçün ictimai əhəmiyyət kəsb edir və küçələrin, parkların, yaşıllıqların qorunub saxlanması prioritet istiqamət təşkil edir;

-inkişaf etmiş Qərb cəmiyyətlərində olan bir çox insan obrazlarını Azərbaycana gətirməlidir (Qərbdə insanların ruhları onların normativ yaşayış tərzləri ilə qovuşur, vəhdət təşkil edir. Qərb öz həyatına tərkib hissələr nöqtəyi-nəzərdən yanaşır və ölçülüb-biçilmiş həyata tərzinə üstünlük verilir);

-Azərbaycan öz sistemli cəmiyyətində milli dəyərləri qoruyub saxlamaqla, normalarla nizama salınan və normalardan əldə olunan estetik vasitələrə söykənən cəmiyyət qurmalıdır və s.

“Aralıq coğrafi mədəniyyət arealı” imicinə və statusuna malik olmaq düsturu (formulası)

Mədəniyyət dəyərlərə söykənən, mənəvi aləmin daşıyıcı ünsürü olan vasitədir, elementlər birləşməsini əks etdirən vahiddir. Hər bir mədəniyyət əxlaqa, gözəlliyə, zövqə xidmət etdiyindən və müvafiq kriteriyaları özündə daşıdığından, tərkib elementlər də qarşılıqlı olaraq mədəni fəaliyyətin mövcudluğunu əks etdirir. Mədəniyyətin, xüsusilə sivil cəmiyyətlərdə, başlıca məqsədi bir tərəfdən ümumilikdə kamil, müdrik və mənəviyyəti zəngin insan yetişdirmək, digər tərəfdən də, yüksək etik və estetik baxışlara malik olan fərdin, şəxsin formalaşmasını (burada həmçinin şəxsiyyətin, liderin yetişməsini başlıca məqsəd olaraq qarşıya qoymaq) təmin etmək, eləcə də təkmil cəmiyyətin qurulmasını təşkil etməkdən ibarətdir. Mədəniyyət cəmiyyətin tərəqqisinə, bu baxımdan cəmiyyətdə olan bərabərsizliklərə qarşı mübarizəyə, daima

ədalətin axtarılıb tapılmasına, kontrastların aradan qaldırılmasına, münasibətlərin sadələşdirilməsinə yönəlmiş mənəvi bir nemətdir. Mədəniyyət və incəsənət vasitələri (bu vasitələrdə bədii ədəbiyyatda olan fikirlər kütləvi şəkildə və əyani olaraq cəmiyyətə təqdim edilir) cəmiyyətdəki mənfiliklərin təmizlənməsi, mikrobların öldürülm

yeni bir ortaq forma və məzmunu təşkil edir. Aralıq coğrafi məkanlar mədəniyyətlər arasında tarazlıq yaradan məkanlar kimi də qəbul edilə bilər. Aralıq coğrafi məkanlarda hər iki istiqamətdən axan cərəyanlar önündə müəyyən hədli bəndlər təşkil edilir və elementlər süzgəcdən keçərək bir-birinə qarışır, yeni xassələr yaranır, mahiyyət üzə çıxır. Aralıq coğrafi mədəniyyət ərazisi olmaq həm coğrafi aspektləri, həm də təfəkkür və idrak aspektlərini birləşdirir. Bu iki istiqamətdən birinin olmaması aralıq coğrafi mədəniyyət arealı üçün tələblərə cavab vermir.

Aralıq coğrafi mədəniyyət müəyyən kriteriyalara cavab verir və müvafiq şkalalara (cədvəllərə) malik olur. Mədəniyyətin tərkib elementlərini özündə kompleks olaraq əks etdirən mədəniyyət məkanı aralıq coğrafi məkan olmaq imicini və statusunu (vəziyyətini) formalaşdırır. Aralıq coğrafi mədəniyyət imicinin formalaşması onun statusunu müəyyən edir və ilkin mərhələ hesab edilə bilər. Fəaliyyət xüsusiyyətlərindən formalaşan imic status üçün əsas yaradır. Aralıq coğrafi mədəniyyət imici və statusu özünəməxsus tərkiblərə malikdir ki, bunları aşağıdakılar hesab etmək olar.

Coğrafi mövqe (ilkin şərtlərdən biri). Qərblə Şərq arasında yerləşmə, Avroasiya məkanı. Rusiya, Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan.- Rusiya və Türkiyə coğrafi baxımdan Avropaya daha yaxındırlar və onların hər birini Qərblə ortaq tarix də birləşdirir. Azərbaycan və Qazaxıstan isə qonşu ölkələr statusuna malikdirlər.

Mədəniyyətin tarixi inteqrasiyası. Tarixən Rusiya Avropanın təsirlərinə daha çox məruz qalıb. (Sonradan I rus imperatoru olan, çar Pyotr-un zamanından başlayaraq siyasi, iqtisadi və mədəni təsirləri misal çəkmək olar. Orta əsrlərdə Avropa mədəniyyəti kütləvi şəkildə Rusiyaya ixrac olunub). Türkiyə isə Osmanlı imperiyası dövründə Avropa ilə sıx bağlı olmasına baxmayaraq, Avropa mədəniyyətini əsasən XIX əsrdən etibarən qəbul etməyə başlayıb. Türkçülük ideyalarının

yayılması, millət anlayışı, milli təfəkkür, sivil cəmiyyət anlayışları XIX əsr Türk ədəbiyyatında, ideologiyasında öz yerini tapa bildi. *XIX əsrin əvvəllərində Sultan II Mahmud tərəfindən dünyəvi ibtidai məktəblər açmaq haqqında qərar qəbul edildi. 1834-cü ildə hazırlıq kursları olan hərbi məktəb açıldı. Xaricdən müəllimlər dəvət edilir, Avropa dilində olan dərslilər türk dilinə tərcümə edilirdi. XIX əsrin 40-cı illərində osmanlı hökuməti ibtidai, orta və ali məktəblərin açılmasını nəzərdə tutan məktəb islahatı keçirdi. İlk türk Elmlər Akademiyası –Elmlər Komitəsi 1851-ci ildə İstanbulda açıldı. Türk dilində ilk qəzet 1832-ci ildə nəşr olundu. Avropa ölkələrinin mətbuatı, elmi və bədii ədəbiyyatı ilə tanış olan türk ziyalıları özünün bədii ədəbiyyatını yaradırdı. Türk yazıçıları, ədəbiyyatçıları, tarixçiləri, musiqişünasları içərisində İbrahim Şinasi (1826-1871), Ziya Paşa (1825-1880), Cövdət Paşa (“Tarix” əsərini yazıb, 1884-cü ildə nəşr olunub), tarixçi Mustafa Nuru Paşa (1824-1890), Osman İbrahim, Əli Rza bəy (türk bəstəkarlıq məktəbinin əsasını qoyublar), nasir Xalid Ziya (1886-1945), “Gənc osmanlılar” ictimai-siyasi təşkilatının görkəmli nümayəndəsi, şair, dramaturq publisist və siyasi xadim Namiq Kamal (1840-1888), Tofiq Fikrət (1867-1915), Hüseyn Rəhmi Gürpınar (1864-1944) və başqaları müasir Türkiyənin maariflənməsinin əsasını qoydular. Ölkədə incəsənət sahələri də inkişaf etməyə başladı. Osmanlı imperatorluğunda ilk milli dram teatru 1859-cu ildə, bədii teatr isə 1822-ci ildə yaradıldı. 1928-ci ildə ərəb əlifbasından latın əlifbasına keçildi. Avropa siyasi sistemini isə başlıca olaraq Mustafa Kamal Paşa Atatürkün islahatları ilə qəbul etməyə başlayıb, Türkiyədə respublika quruluşu (1923-cü ilin 29 oktyabrında elan olunub, 1924-cü ildə xəlifəlik ləğv olunub, 1924-cü ildə konstitusiya qəbul olunub. Parlament yaradılıb), hüquqi dövlət prinsipi cəmiyyətin sivilləşməsinə şərait yaradıb, Türkiyənin müasir siyasi sistemi sivil ideologiya ilə formalaşmağa başlayıb. Bu baxımdan, XX əsrin 20-ci illərində*

*şəriət məhkəmələri, vəqf nazirliyi və məktəbləri ləğv olunub, din dövlətdən ayrılıb. Türkiyə dünyəvi dövlət elan edilib. Ölkə Avropa qanunvericiliyini nümunə olaraq qəbul edib, qadın və kişinin hüquqları bərabərləşib.*¹

Qazaxıstan isə Avropa mədəniyyətini başlıca olaraq Rusiyadan mənimsəyib. Qazaxıstanda mədəni inqilab Sovet hökumətinin adı ilə bağlıdır. Ruslarla sıx interqasiya şəraiti Qazaxıstanda hətta qazax-rus qarışıq etnosundan (millətindən) ibarət yeni bir nəsil yaradıb. Azərbaycanda Qərb düşüncələrinin formalaşması isə öz başlanğıcını XIX əsrin II yarısından, maariflənmə dövründən götürüb. Burada Türkiyənin (Osmanlı dövlətinin), Çar Rusiyası imperiyasının, sonradan isə Sovetlər Birliyinin siyasətinin təsirləri olub. Türkçülük ideologiyasının nümayəndələri olan Ziya Göybalp, Yusif Akçura və başqalarının iştirakları ilə türkçülük ideologiyası (türk millətinin özünüdərkli) Avropa, Türkiyə, Rusiya və Qafqazı əhatə edib. Demokratik Respublika (ADR) dövründə ali məktəblər təşkil edilib, Şərq aləmində ilk parlamentli Respublika qurulub. Qərbə inteqrasiya prioritet siyasət hesab edilib. Müasir dövr (XX əsrin sonları, XXI əsrin əvvəlləri) Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafı və Qərbə sıx inteqrasiya prosesləri isə daha çox Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin siyasəti ilə əlaqəlidir və müasir Azərbaycanın müstəqil şəkildə Qərb inteqrasiyasının təməli Heydər Əliyevin siyasi kursu ilə müəyyən edilib.

Xalqın milli-etnik şüuru, formalaşmış təfəkkürü, mədəniyyət yaradıcılığı qabiliyyətinin olması. Məsələn, ruslar, azərbaycanlılar, türklər daima Şərq və Qərb

¹ Qeyd: müvafiq tarixi faktlar professor Sevda Süleymanovanın “Türk xalqlarının tarixi” adlı əsərindən götürülmüşdür. Bax, S.Y.Süleymanova, tarix elmləri doktoru, BDU-nun professoru. Türk xalqları tarixi (ən qədim zamanlardan bu günümüzdək). Ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti. Rus dilindən tərcümə. Bakı, “Elm və təhsil”, 2011, 352 səh., s.187-188, 279-281.

mədəniyyətlərinin qovşağında öz milli təfəkkürlərini zənginləşdirməyə çalışmışlar. Hal-hazırda qazaxlar da özlərinin Avroasiya mədəniyyət qovşağında yerləşən xalq olaraq, yeni model əsasında mədəni təfəkkürlərini formalaşdırırlar. Əslində Qazaxıstanın mədəniyyət modeli postsovet Mərkəzi Asiya üçün formalaşmış, təkmilləşmiş bir Avroasiya nümunəsidir.

Müxtəlif dini baxışların mövcudluğu, çoxistiqamətlik və tolerantlıq. Rusiya, Azərbaycan və Türkiyədə dini baxışlarda liberallıq var. Rusiya cəmiyyətində müxtəlif dinlərə sitayiş edən xalqlar yaşayırlar. Burada islam, xristian, yəhudilik (musəvilik), buddizm kimi dinlərə etiqad edənlər yaşayırlar. Azərbaycanda da islam, xristian (həm katolik, həm pravoslav kilsələri), yəhudi dininə sərbəst etiqad mövcuddur. Dinlərarası dialoqlar təşkil edilir. Qazaxıstanda da xristianlar və müsəlmanlar arasında mədəni tellər möhkəmlənməkdədir.

İqtisadi inkişaf, coğrafi iqtisadiyyat. Rusiya, Türkiyə, Qazaxıstan və Azərbaycan iqtisadi cəhətdən inkişaf etməkdədirlər. Bu ölkələr həm də coğrafi baxımdan iqtisadi layihələr üçün vektor əsaslı tranzit məkan rolunu oynayırlar. Bir məsələni də xüsusi olaraq qeyd etmək olar ki, aralıq coğrafi məkanda yerləşən istənilən bir ölkənin iqtisadiyyatı zəif olarsa, o, heç zaman aralıq coğrafi mədəniyyət arealı rolunu oynaya bilməz. İqtisadiyyat baza mənbə olaraq digər istiqamətlərin elementlərini hərəkətə gətirmə funksiyasını yerinə yetirir.

Dövlətçilik. Qeyd edilən ölkələrdə dünyəvilik var. Dövlətlər daxilində ictimai-siyasi sabitlik hökm sürür. Dövlətlər öz siyasi sistemlərinin strukturunda klassik Avropa siyasi nəzəriyyələrini komponentlər olaraq tətbiq edirlər.

Xalqın sivil səviyyəsi, düşüncə tərzli. Bir çox müsəlman ölkələrindən fərqli olaraq Türkiyə, Azərbaycan və Qazaxıstanda yüksək düşüncə sahibləri var. Cəmiyyətə olan münasibətlərdə təfəkkürdə rəşionalizm mövcuddur. Lakin problemlər də olduqca çoxdur və ziddiyyətlər xüsusilə Türkiyədə yaşanır. Burada insanlar arasında kəskin düşüncə

fərqləri var. Fərqlərdə radikalıq mövcuddur. Rusiya cəmiyyətini isə müqayisədə isə daha sivil və dünyəvi cəmiyyət hesab etmək olar. Türkiyə, Azərbaycan və Rusiyada digər xalqlara və dinlərə qarşı liberal, barışdırıcı mövqe var.

İctimai siyasət. Məsələn, Azərbaycan cəmiyyəti, ictimaiyyəti başlıca olaraq dünyəvilik prinsipini prioritet hesab edərək, dünyanın mədəni nemətlərindən istifadə etməyə can atır. Adı çəkilən digər dövlətlərdə yaşayan xalqlar da öz gələcək inkişaflarını Avropa ilə qarşılıqlı inteqrasiya şəraitində görürlər. Cəmiyyətin üzvlərində Avropa islahatçılığına meyillər göstərənlər çoxluq təşkil edir. Avropaya, postmodernizmə yönüm qeyd edilən ölkələrin əhalisinin ruhunun immanentlik xassələrindən irəli gəlir.

Ümumiyyətlə, Qərblə Şərq arasında Rusiya, Qazaxıstan, Türkiyə və Azərbaycandan ibarət olmaqla aralıq mədəniyyət qurşağı yaradıla bilər. Bu ölkələr bağlayıcı və qovuşdurucu məkan telləri rolunu oynaya bilər. Onu da əlavə etmək lazımdır ki, Mərkəzi Asiyada Qazaxıstan da Qərblə Şərq arasında bir bağlayıcılıq yarada bilər. Belə ki, Qazaxıstan bir tərəfdən islam aləmi ilə xristian aləmi arasındakı zolaqda yerləşir, digər tərəfdən də buddizm ilə müsəlman və xristianlığın məkan baxımından qovuşmasını təmin etmək iqtidarında olmaq imkanlarına malk olan bir dövlətdir. Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, gələcəkdə RQAT adlanacaq aralıq coğrafi mədəniyyət arealı formatı da yaradıla bilər.

Aralıq coğrafi mədəniyyət arealı qurşağı Qərb və Şərq mədəniyyətləri arasında mübarizədə yumşaldıcı vasitə (məkan) rolunu oynaya və hər iki mədəniyyət elementlərinin qovuşmasını təmin edə bilər. Bununla yanaşı, iki coğrafi mədəniyyət arealı arasında mərkəz rolunu oynamaqla bir yükdaşıyıcı, məsuliyyətdaşıyıcı element kimi əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Aralıq coğrafi mədəniyyət qurşağı kimi beynəlxalq imicin formalaşmasının nəticəsi olaraq status yarana bilər. Burada status hüquqi vəziyyəti və mövqeni əks etdirə bilər.

Beynəlmiləçilik və onun müsbət xüsusiyyətləri

Dünya xalqları bir-biriləri ilə qarşılıqlı münasibətlərdə və əlaqələrdə yaşayırlar. Qarşılıqlı münasibətlər və əlaqələr ümumdünya münasibətlər şəbəkəsini və mənzərəsini yaradır. Dünya xalqlarının say çoxluğu və hər bir xalqın özünəməxsus mədəniyyəti və incəsənəti dünya mədəniyyətinin bazasının zəngin olmasını şərtləndirir, səbəb olur. Bununla yanaşı, xalqların sayının çoxluğu, mədəniyyət elementləri daşıyıcılarının bolluğu bəşəriyyətin mədəni irsinin zənginləşməsinə xidmət edir. Xalqların sayının çoxluğu həmçinin beynəlxalq münasibətlərin də genişliyini və hərtərəfliyini əsaslandırır. Dünya xalqları mədəniyyət xassələrinə görə başlıca olaraq şərq və qərb xalqları, Afrika xalqları kimi coğrafi bölgünü özündə əks etdirir. Coğrafiya üzrə, regionlar üzrə həyata keçirilən mədəniyyət siyasətinə, eləcə də regional əsaslarla xalqların mədəniyyətinin formalaşmasına, bu baxımdan tarixi-coğrafi aspektlərə görə geomədəniyyət anlayışı formalaşmışdır. Geomədəniyyət anlayışı özündə regional aspektləri əks etdirir və vahid regionda yaşayan xalqlar oxşar mədəni elementlərin daşıyıcıları rolunda çıxış edirlər. Mədəni relyativlik (burada mədəni qohumluq) geomədəniyyətin formalaşmasının bazasında durur. Vahid regionda yaşayan xalqlar vahid mədəniyyət məfhumunu təşkil edirlər. Məsələn, Qafqaz xalqları, Şərqi Avropa xalqları, Şimal xalqları, Mərkəzi Asiya xalqları, Latın Amerikasında yaşayan Avropa mənşəli xalqlar və s. Geomədəniyyətin formalaşmasına həmçinin etnik kökənlik də təsir göstərir. Məsələn, Ərəb mədəniyyəti, Türk

dünyası mədəniyyəti, İngilis mədəniyyəti, Slavyan mədəniyyəti və s. Burada nəzərə almaq lazımdır ki, məkan amili milli-etnik amillərlə vəhdət təşkil edərək, geomədəniyyəti yaradır. Geomədəniyyət anlayışına eləcə də dini amillər də təsir göstərir. Din adət və ənənələrin, yaşayış tərzinin və əxlaqi və estetik baxışların formalaşmasında böyük rol oynayır və din adı ilə bir neçə xalqdan ibarət mədəniyyət məfhumu yaranır. Məsələn, islam mədəniyyəti, xristian mədəniyyəti və s. mədəniyyət arealları yaşanır. Adətən geomədəniyyətin tərkib elementlərində etnik və milli bağlılıq, din və regionçuluq amili vəhdətdə çıxış edir. Bu kombinasiya daha çox özünü Şərqdə büruzə verir. Məsələn, Türk xalqları mədəniyyəti türkçülükdən, dini amildən və qonşuluq (eyni və qonşu regionlarda) komponentlərindən formalaşır. Slavyan mədəniyyətində də belə kombinasiya vardır. Elə də olur ki, ancaq din və region amili vahid mədəniyyət məkanını yaradır. Avropa regionunda din və regionçuluq amili vahid Avropa mədəniyyətinin tərkib komponentləri kimi çıxış edir. Burada xalqların müxtəlifliyi isə Avropa mədəniyyətini daha da zənginləşdirir. Tərkibdə daha çox xalqların mədəni müxtəliflikləri durur. Geomədəniyyət əsasən beynəlmilləşməni yaradır. Regionlar üzrə və regionlar arasında xalqların mədəni münasibətləri genişlənir. Hər bir xalq həm regionundan, həm də regionundan kənarında yaşayan xalqların mədəniyyətindən müsbət elementləri götürür. Bu baxımdan hesab etmək olar ki, sivil cəmiyyətlərin mədəniyyətləri arasında kəskin sərhədlərin olması mümkün olmur və sivil cəmiyyətlər öz aralarında qarışıq mədəniyyət prinsiplərinə üstünlük verirlər və mədəniyyətlərin ümumilikdə insanlığa xidmət etməsini mərkəzi anlayış kimi qəbul edirlər.

Hər bir mədəniyyət və onun inkişaf səviyyəsi xalqın tarixi, onun adət-ənənələri, maarifçilik səviyyəsi, milli məfkurəsi və iqtisadi imkanları ilə bağlıdır. İqtisadi imkanlar xalqın mədəni səviyyəsinin yüksəlməsi üçün baza element rolunu oynayır.

İqtisadiyyat cəmiyyəti inkişaf etdirir, inkişaf edən cəmiyyət öz mədəniyyətini qabardır və mənəvi həyatını mədəniyyətində (ədəbiyyat, musiqi, adət-ənənlər və s.), incəsənətində tapır və özünü dərk edir. Bununla bərabər, mədəni cəhətdən inkişaf formallaşmış xalq, təkmilləşmiş, sistemləşmiş cəmiyyət prinsiplərini üzə çıxarır və iqtisadiyyatda rasionallıq yaranır, elm və mədəniyyətin vəhdəti iqtisadiyyatı inkişaf etdirir. Burada cəmiyyətin və dövlətin qarşılıqlı bağlılığı prinsipi bir daha özünü sübut etmiş olur. Bütün proseslər bir-biri üçün səbəb və zərurət, şərait və nəticə rolunu oynamaqla, biri digərini şərtləndirir.

Xalqlar beynəlxalq münasibətlərdə dövlətləri vasitəsi və təşkilatları ilə tanınırlar və əlaqələr qururlar, təmsil olunurlar. Dövlətlər siyasət qurumları və vahid sistem və struktur olaraq, onlara məxsus olan xalqların daxili və beynəlxalq maraqlarını təmin etmək məqsədilə öz aralarında siyasi əhəmiyyət kəsb edən əlaqələr qururlar. Xalqlar arasında olan əlaqələrin ictimai baza mahiyyətində mədəniyyət amili dayanır. İctimai münasibətlərin tənzimlənməsində, eləcə də ictimai münasibətlərin təkmilləşməsində mədəniyyət amilinin də rolu böyük olur. Xalq beynəlxalq aləmdə həm də öz mədəni səviyyəsi və statusu ilə tanınır. Xalqın mədəni səviyyəsi onun zəngin tarixinin və formalaşma yolunun mürəkkəbliyinin əsas göstəricilərindən hesab edilə bilər. Dövlətçiliyin ideologiyasının təkmilləşməsində də mədəniyyət vasitələri və onların insanların təfəkküründə, baxışlarında oynadıqları rol mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mədəniyyətin öz məkanından çıxaraq ətrafla, digər mədəniyyətlə sintezdə olması isə mədəniyyətin daha da təkmilləşməsi və müasir tələblərə cavab verməsi üçün mühüm baza yarada bilər. Bu baxımdan da hesab etmək olar ki, mədəniyyətin xalqa xidmət etməsi üçün mütləq şəkildə daxildən və kənardan elementləri özünə daxil etmə prosesləri mövcud olmalıdır. Qarşılıqlı mübadilə şəraitində

mədəniyyət öz-özünü islah edərək, sadə və yetkin formada xidmətə istiqamətlənir. Mədəniyyət özündə etik və estetik qaydaları əks etdirdiyindən, daha çox mənəvi aləmdir, nemətdir. Mədəniyyət insanlarda əxlaq və zövq amilini vəhdətdə birləşdirmək üçün vasitə rolunu oynayır. Demokratiyanın baza prinsiplərinin cəmiyyətdə təşəkkül tapması və bu prinsiplərin təbii olaraq insanlar tərəfindən dərk edilməsi, onların şüurunda hakim kəsilməsi məhz mədəniyyət və onun tərkibinə daxil olan komponentlərin keyfiyyət göstəricilərindən asılı olur. İnsanların sosial-rifah hallarının yüksəlməsində mədəniyyət əvəzsiz mənəvi rola malik olur. Bir sözlə, mədəniyyət insanların mənəvi həyatının tərkib hissəsini təşkil edir.

Dünya xalqlarının çoxluğu dünyada mədəniyyət nümunələrinin, eləcə də mədəniyyət regionlarının çoxluğuna gətirib çıxarır. Dil zənginliyi, adət-ənənə, ədəbiyyat zənginliyi, fikir plüralizmi bəşəriyyətin, insanlığın, humanistliyin əhəmiyyətini artırır. Xalqların sayının çoxluğu və say tərkibinin müxtəlifliyi dünyanın böyük və kiçik xalqları anlayışlarını ortaya çıxarır. Elə xalqlar olub ki, dünyada zəngin elmi və mədəni irsi yaradıblar. Digər xalqlar da həmin irsdən faydalanıblar. Məsələn, Aralıq dənizi mədəniyyəti (Misir, Yunan, Roma), İkiçayarası mədəniyyət, Hindistan və Çin mədəniyyəti, sivilizasiyaları öz beynəlxalq xidmətlərinə görə digər xalqları qidalandırmıçı funksiyanı yerinə yetirmişlər. Dünya öz mədəniyyətini başlıca olaraq bu mədəni və siyasi qurşaqdan götürmüşdür. Şimal və Qərb xalqları qurşaq xalqlarının mədəniyyətindən və elmindən bəhrələnmişlər.

Bu gün qloballaşan və vahid məzmun etibarilə nəhəng struktur təşkil edən dünyanın qarşısında duran başlıca məqsəd də xalqlar arasında sıx yaxınlığı təmin etməkdən və bəşəri dəyərlərdən birgə faydalanmaqdan ibarətdir. Bununla yanaşı, bəşəri nümunələrin sayını birgə olaraq artırmaqdır və birgə

şəkildə məsuliyyət və öhdəlikdir. Hal-hazırda xalqlar arasında olan və onların münasibətlərinə xələl gətirən siyasətin məhsulu olmuş dəmir torlar cırılmaqdadır. Xalqlar bir-birilərinin mədəni dəyərləri ilə dəmir tüllərdən baxmaqla və səslənməklə tanış olurlar. Artıq müasir yetkin və bu baxımdan yumşalmış və humanizmi ixrac edən sivil təfəkkür onu tələb edir ki, xalqlar bir-birilərinə birbaşa əl uzadaraq yaxınlıq etməkdə maraqlı olsunlar. Xalqların yaxınlaşması və vətəndaşlar arasında birbaşa əlaqələrin, münasibətlərin genişlənməsi ona gətirib çıxarır ki, xalqlar inkişafa daha tez məruz qalırlar, dəyərlər, elementlər mübadiləsi sürətlə həyata keçirilir. Mövcud informasiya texnologiyaları, rəqəmsal yayımlar münasibətlərdə vasitəçilik və kəskin nəzarət və süzgəc elementlərinin funksiyalarını minimuma endirməkdədir. Bu amildən istifadə edən, informasiya vasitələrindən faydalanan əksər xalqlar sürətlə inkişafa məruz qalırlar. İnformasiya vasitələri rasional təfəkkürün, təkmil idrakın formalaşması üçün müvafiq məlumatları asan şəkildə tərəflərə ötürmək qabiliyyətinə malik olur ki, bu da özlüyündə düşüncələrin total qaydada yüksəlməsinə, bəşəri dərkətməyə gətirib çıxarır. Dünya sakinləri bütün dünyada baş verən proseslərə ardıcıl olaraq reaksiyalar verməklə, əslində öz idraklarını daima islah etməklə məşğul olurlar ki, bu da bir tərəfdən yeniləşmə, digər tərəfdən əqli nəticələrə gəlmək imkanlarını səfərbər edir. Xalqların yaxınlaşması dünya sakinləri arasında birlik məsələsini sürətləndirir və bu istiqamət də dünyanın problemlərinə birlikdə tez reaksiya vermək reflekslərini artırır.

Beynəlmiləlləşmə özü bir geniş siyasətdir və müxtəlif mili-mədəni elementləri yaxınlaşdırıcı funksiyanı yerinə yetirir və yaxınlaşmadan, rastlaşmadan meydana gələn qovuşmanı mahiyyət olaraq əks etdirir, təzahür yaradır. Bu baxımdan xalqların beynəlmiləlləşməsi tək onların nümayəndələrinin rastlaşması demək deyil. Məkan yerdəyişmələri vasitəsilə

rastlaşarkən qovuşma, yəni, birlik və qarşılıqlı anlaşma, imkanlardan birgə istifadə etmə, müəyyən məsələlər üzrə razılaşıma, zövqləri uyğunlaşdırma, maraqların harmoniyasını yaratmaq və bu kimi tərkib komponentləri müəyyən məqamlarda və koordinatlarda birləşdirmək beynəlmiləlləşmə siyasətinin tərkib elementləridir və prosesin strukturunu təşkil edir. Beynəlmiləlləşmə regional səviyyədən tutmuş qlobal səviyyəyə qədər strukturlaşma proseslərinə malik olur və bu da ümumilikdə dünya mədəniyyət siyasətinin ümumi strukturunu yaradır. Beynəlmiləlləşmə beynəlxalq münasibətlərin yaranması prosesi ilə vəhdət təşkil edir onun tərkib məzmununu üzə çıxarır. Beynəlmiləlləşmə forma olsa da, daha çox mahiyyət məzmunu təşkil edir. Bu proses dövlətlər arasında həyata keçirilən əlqələr vasitəsilə reallaşır. Məsələn, bir dövlət ərazisinə digər xalqların nümayəndələrinin köçməsi hüquqi yolla dövlətlər vasitəsilə təmin edilir. Mədəniyyətlər arasında qovuşmada, eləcə də dillərin öyrənilmə yolu ilə mübadiləsində də dövlətlər və ictimai təşkilatlar iştirak edirlər. Beynəlmiləlləşmə özündə daima çoxpolyuslu mədəniyyətlər arasında tellərin yaranmasını zəruri edən vəziyyət və vəziyyətləri əks etdirən müvafiq proseslərdir. Beynəlmiləlləşmə xalqlar arasında diqqət və qayğını ortaq mövqelərə gətirmə prosesidir ki, burada problemlərin həllində güclərin birləşdirilməsi prosesləri baş verir. Bir məkan daxilində, bir dövlət ərazisində beynəlmiləlləşmə dedikdə daha çox, həmin dövlətin etnik tərkibinin rəngarəngli olması başa düşülür. Bu rəngarənglik prosesində məhz mədəniyyət elementləri yerli məkanlar üzrə qovuşurlar.

Beynəlmilləşmə siyasətinin və proseslərinin müsbət tərəfləri:

- xalqlar arasında sıx yaxınlıq və dostluq münasibətləri yaşanır;

-xalqlar arasında düşmənçilik və müharibə məzmunlu münasibətlərə müəyyən zamanlar üçün, həm də uzun müddətə son qoyulur;

-mədəni dəyərlərin birgə paylanması prosesləri yaşanır;

-elmi-texniki nailiyyətlər birgə əldə edilir;

-xalqlar arasında, onların nümayəndələri arasında mədəniyyət elementləri üzrə sintez prosesləri yaşanır;

-beynəlmilləşmə xalqar arasında müəyyən məsələlər üzrə razılaşmanı yaradır, tolerantlığı və səbrli olmanı, milli məsələlərdə dözümlülüyü əmələ gətirir;

-beynəlmilləşmə siyasəti ölkənin beynəlxalq müdafiəsini artırır. Xalqların sahib olduqları dövlətlər tərəfindən müdafiə və dəstək prinsipini ortaya çıxarır;

-beynəlmilləşmə prosesləri ölkənin beynəlxalq siyasətini gücləndirir və beynəlxalq təsirlərini artırır;

-beynəlmilləşmə bir və ya bir neçə xalqın mədəniyyətini öz məkanından ətraflara doğru yayan elementləri hərəkətə gətirir, xalqın tanınmasına və beynəlxalq nüfuzunun möhkəmlənməsinə xidmət edir və s.

Beynəlmilləşmə yerli, regional və qlobal səviyyədə həyata keçirilir. Məsələn, ABŞ üçün belə bir şüar var: “çoxlu sayda xalq bir dövlət”, Rusiyada da çoxlu sayda xalqlar yaşayır. Müasir Avropa üçün də həmin prinsip var: “çoxlu sayda xalq-vahid Avropa məkanı”. Qeyd edildiyi kimi, beynəlmilləşmə prosesləri adətən regional səviyyədən qlobal səviyyəyə qədər genişlənən bir prosesdir. Qlobal proseslər də özlüyündə regional səviyyəyə təsir edə bilər. Elə dövlətlər var ki, onlar monoetnik tərkibə malikdir. Belə dövlətlər özlərini

beynəlxalq mədəni rəngkarlıqdan kənarda hiss edə bilər. Bu kimi ölkələrdə daxilən sistemli və təkmil mədəni inteqrasiya proseslərindən söhbət gedə bilməz. Monoetniklik daxili mədəni proseslərin vahid məzmununda, tək tərkibdə qalmasını şərtləndirir ki, bu da ictimaiyyətin inkişafının qarşısını alır. Monoetniklik milli mərkəzliliyi və etnik mərkəzliliyi formalaşdırır və digər xalqlara qarşı düşmənçiliyə və eqoist məzmunlu siyasəti gətirib çıxarır.

Beynəlmilləşmə siyasəti nəticəsində bütün xalqlar arasında münasibətlərin istiləşməsi prosesləri və müəyyən məsələlərdə mərkəzlərə qaçmaq prosesləri yaşanır. Mərkəzlərə qaçmaq prosesləri vahidləri qismində isə müəyyən mədəniyyət məsələləri dayanır.

Azərbaycan hal-hazırkı zamanda həm də beynəlmilləşmə siyasətini qarşısına məqsəd qoyub. Müvafiq siyasətin həyata keçirilməsi Azərbaycanın Qərb-Şərq mədəniyyət qovşağında yerləşməsi ilə əlaqədardır. Beynəlmilləşmə siyasəti sivil Azərbaycançılıq məfhumunu genişləndirir, digər tərəfdən də bu məfhumu nümunəvi model olaraq dünyaya təqdim edir. Beynəlmilləşmə Azərbaycanın milli adət-ənənələrində islahatçılığı gücləndirir və köhnə vərdislərdən, stereotiplərdən təmizləyir. Bununla yanaşı, ölkənin beynəlxalq siyasətinə müsbət təsirlərini göstərir. Azərbaycan cəmiyyətinin humanistləşməsinə xidmət edir. Xalqın sivilləşmə proseslərinə güclü təkan verir, mədəniyyətin və cəmiyyətin baxışlarının zənginləşməsinə xidmət edir. Beynəlmilləşmə xalqın inteqrasiyasını şərtləndirir və layiqli dünya üzvü olması statusuna töhfələr verir.

NƏTİCƏ

Qeyd edildiyi kimi, ideyalar əqli təfəkkürə, idraka bağlı olduğundan, say baxımından sonsuzluq təşkil edir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə, ideyalar da genişlənir. Həyatın bütün sahələri ideyaları, yenilikləri tələb edir. Yeniliklər həyatın sahələri arasındakı məntiqi, obyektiv bağlılığın yeni aspektlərini üzə çıxarır, bu baxımdan da hərəkətverici, təkanverici funksiyanı yerinə yetirir. İdeyalar daima enerjinin sərf olunması üçün cəlbədiciliyi şərtləndirir.

Bu kitabda qeyd edilən fikirlər çox kiçik bir hissəni təşkil edir. Ola bilər ki, ideyalar özü ilə digər şəxəli fikirlərin yaranmasını şərtləndirsin. Müvafiq kitabda vahid istiqamət üzrə qəti nəticələrin bildirilməsi nəzəri baxımdan mümkün deyil. Çünki ideyalar müxtəlif sahələr üzrədir və hər bir ideyanın sonunda qısa olaraq müvafiq qənaətlər yer alır. Kitabda qeyd edilən ideyalar toplusu isə cəmiyyət üçün vahid ideoloji kompleksin tərkibini təşkil edə bilər. Cəmiyyətin nəzəri əsaslarının özü ideyalar strukturundan təşkil edildiyindən və ideyalar daima artan prosesə malik olduğundan və öz-özünü dinamik və statistik əsaslarla islah etdiyindən, qeyd etmək olar ki, müvafiq fikirlər bu prosesin nəzəri tərkib elementinə çevrilə bilər.

Azərbaycan hal-hazırda qəti inkişaf yolunu müəyyən etdiyindən gələcəkdə daha da fundamental nəzəri təkliflərin irəli sürülməsi zamanın tələbinə çevriləcək. Dövlətin və cəmiyyətin qarşılıqlı inkişafında istər hakimiyyət, istərsə də ictimaiyyət tərəfləri ideyalar, yeni fikirlər üzərində öz işlərini

təşkil edəcəklər. Həm hakimiyyət qolunda, həm də ictimaiyyətin özündə isə ideoloji rəqabət cəmiyyətin müdafiəsini kompleks olaraq təşkil ed

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏ:

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. II Cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2006.

2. Cəfər Cabbarlı. “Ədirnə fəthi”.-Bakı: “Elm”-1996,-320 səh.

3. S.Y.Süleymanova, tarix elmləri doktoru, BDU-nun professoru. Türk xalqları tarixi (ən qədim zamanlardan bu günümüzdək). Ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti. Rus dilindən tərcümə. Bakı, “Elm və təhsil”, 2011, 352 səh.

4. Yusif Rüstəmov. Fəlsəfinin əsasları. (mühazirə kursu). Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya mərkəzi, 2007, 504 səh.

5. Xəlilov S.S. Şərq və Qərb: ümumbəşəri ideala doğru. Fəlsəfi etüdlər. Bakı, “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2004, 624 səh.

6. Ə. S. Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə. B19 Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, “Çinar-çap” Nəşriyyat-Poliqrafiya müəssisəsi, 2006, -620 səh.

7. Ramin Allahverdiyev. Çərşənbə ritualları. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. (otuz beşinci kitab). Bakı, Nurlan, 2010.168 səh.

**8. Творчество шекспира.
[http://culture –world.ru/?p=78.](http://culture-world.ru/?p=78)**

9. Английский театр.
[http://www.2uk.ru/culture/kulture2.](http://www.2uk.ru/culture/kulture2)
10. Театр в Англии. <http://www.uk-info.ru/culture1/html>
- 11.[http://azadqadin.az/index.php?cstart=2&newsid=3106\).](http://azadqadin.az/index.php?cstart=2&newsid=3106)
12. Oktay Hacımusalı. Gün.Az
[http://gun.az/interview/6616\).](http://gun.az/interview/6616)
- 13.<http://www.mix.az/interesting/page,1,2,66681-qohum-evliliyi.html>
- 14.Qohumla evlilik: kim nə deyir?
[http://yaxinsan.net/maraqli/10536-qohumla-evlilik-kim-n601-deyir.html\)](http://yaxinsan.net/maraqli/10536-qohumla-evlilik-kim-n601-deyir.html)

ELŞƏN MİSİR OĞLU NƏSİBOV

**İNKİŞAF VƏ SÜLH
İDEYALARI**

I KİTAB

Kağız formatı 60X84 1/16. Tiraj 300. Sifariş 87.

«Elm və təhsil» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi